

બાઈ પાર્વતીકુંવર સ્મારક કુંડના ઈનામનો અંશ.

નારીશિક્ષા

ભાગ ૧ લો.

(અંગાળીમાંથી)

ભાષાન્તર કર્તા

રા. રા. કૃષ્ણચરાવ ભોળાનાથ હીવેટીઆ,
બારિસ્ટર એટ. લો.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી

જાપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

રા. રા. હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેખ, બી. એ.
આસિ. સેક્રેટરી-અમદાવાદ.

ચોથી આવૃત્તિ.

પ્રત ૫૦૦.

ઈ. સ. ૧૯૧૩.

સં. ૧૯૬૯.

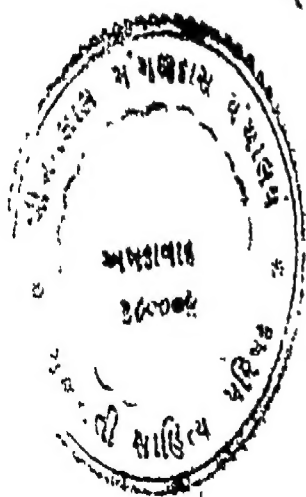
કીમત સાત આના.

(પ્રગટ કરનારે સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

અમદાવાદ.

ટંકશાળમાં ધી "યુનિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ કંપની લીમિટેડમાં"
મોતીલાલ શામળદાસે છાપી.

૨૧૬૦૬

સૌ. બાઈ પાર્વતીકુંવર. સ્મારક ગ્રન્થમાળાનો ઉપોદ્ધાત.

સ્વદેશભક્ત અને સંસાર મુઘારક સ્વર્ગવાસી રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામનાં પત્ની સૌ. બાઈ પાર્વતીકુંવર અને ૧૮૮૦ માં ગુજરી ગયાં. તેમના સદ્વિચાર અને સદ્ગુણોના સ્મારક તરીકે ઝાંઝોમાં મુનીતિ અને મદ્-ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી એક રૂ. ૨૦૦૦ નું ઉત્તું ચથું હતું. તેની વ્યવસ્થા ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી હસ્તક એપવામાં આવી છે. એ રૂંડના બ્યાનમાંથી બ્યાન મુઘીમાં નીચેનાં પુસ્તકો રચાવી, સોસાયટીએ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે:—

૧. સીતા દમયંતીનાં આખ્યાન. (આવૃત્તિ ૬ ફી.)	૦-૨-૬
૨. નારીશિક્ષા ભાગ ૧ લો. (આવૃત્તિ ૪ થી.)	૦-૭-૦
૩. નારીશિક્ષા ભાગ ૨ લો. (આવૃત્તિ ૪ થી.)	૦-૬-૦
૪. પાર્વતીકુંવર ચરિત્ર. (આવૃત્તિ ૨ છ.)	૦-૨-૦
૫. કુમારી કાર્પેન્ટરનું હવનચરિત્ર.	૦-૩-૦
૬. કુટૂંબનું અભિમાન અને પોતાનો દુરાચર.	૦-૨-૦
૭. નશીબ ને ઉલોગ વિષે નિબંધ.	૦-૨-૦
૮. ગૃહિણીકર્તવ્યદીપિકા.	૦-૧૦-૦
૯. નામાંદિત નારીઓ.	૦-૭-૦
૧૦. શિક્ષણુચાત્ર.	૦-૮-૦
૧૧. ખગોળ સંબંધી આખ્યાનમાળા (આખ્યાન ૧ હું-૫૫વી.)	૦-૨-૦
૧૨. પદાર્થવિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો.—ભૌતિકવિદ્યા	૦-૩-૦
૧૩. બાળકનું ગૃહશિક્ષણ.	૦-૨-૦

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની ઓફિસ,
અમદાવાદ, તા. ૨૫-૧૧-૬

પ્રસ્તાવના.

આર્ય સ્ત્રીઓની હાલના સમયમાં સ્થિતિ કેવી છે એ પ્રશ્ન (વશે હિંદુલોકમાં બે અભિપ્રાય જોવામાં આવે છે. કેટલાકને એમ ભાસે છે કે હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ પોતાની પૂર્વની ઉચ્ચાવસ્થામાંથી ઉતરી છેક અધમ દશાને પ્રાપ્ત થઈ છે; અને કેટલાક એમ માને છે કે હાલ જે દશા સ્ત્રીઓની છે તે શોચનીય નથી અને તેમાંજ તેઓ સુખી છે. આ પ્રશ્ન બહુજ મહત્વનો છે; કારણ કે વસ્તીનો અર્થોઅર્થ ભાગ સ્ત્રીઓનો છે. હાલની તેમની દશા કાંઈ દુર્દશા ના કહેવાય એ મતનું અવલંબન કરનારામાંથી કેટલાક ધણા અજ્ઞાન અને વિદ્યાવિમુખ હોઇ દુરાગ્રહથીજ એ અભિપ્રાયને વળગી રહે છે; પણ એ વર્ગના ધણાક પુરૂષો તો નવીન વિદ્યાનો લાભ લીધા છતાં ખોટા દેશાભિમાનથી દોરાઈ જઈને આ મતનું પ્રતિપાદન કરેછે, એ અદ્વસાનની વાત છે. વાસ્તવિક જોતાં હું તો સ્ત્રીઓની સ્થિતિ હાલમાં છે તેવી રહે એવી ઈચ્છા કદી પણ ના કરું. પુરૂષ અને સ્ત્રી બન્નેએ મળીને સંસાર-યાત્રા કરવાની છે તેમાં એક ઉત્તમ અને એક અધમ એમ રહ્યાથી સમતોલ રહી શકેજ નહિ. સ્ત્રીની સ્થિતિ હાલ અનિષ્ટ છે એમ નિષ્પક્ષપાત વિચાર કરતાં-સ્પષ્ટ માલમ પડશે. આપણાં શાસ્ત્ર પ્રમાણે જોતાં સ્ત્રી વિના એક પણ કાર્ય પુરૂષથી બની શકતું નથી. આર્યધર્મની આજ્ઞા પુરૂષે લગ્ન અવશ્ય કરવું એવી છે, અને સ્ત્રીને સહધર્મચારિણીનું યોગ્ય નામ અપાયેલું જોઈએ છીએ. સહધર્મચારિણીની ફરજને બળવવાને સ્ત્રીને પુરૂષના જેટલીજ યોગ્યતા મળવી જોઈએ એ નિઃસંશય છે. તેમજ પતિપત્ની સમ દુઃખસુખ વાળાં હોય ત્યારેજ બન્ને વચ્ચે પ્રેમનો સંભવ છે. પરંતુ પુરૂષો સ્ત્રીઓને પોતાના દુઃખમાં શામીલ કરતા જોવામાં આવે છે અને સુખની વિભાગી કરવા તરફ તેમનું દુર્લક્ષ છે, એ જોઇ ક્રિયા પ્રેમમય હૃદયને ખેદ થયા વિના રહે? ધણે અંશે પુરૂષો આપ સ્વાર્થી દષ્ટિએ પડેછે. સ્ત્રીઓ પોતાની હાલની અવસ્થાથી સંતુષ્ટ છે એ કહેવું કેટલે અંશે સત્ય છે? એ વાક્ય બોલનારા પુરૂષોમાંથી

કેટલાએ સ્ત્રીઓને એ પ્રશ્ન સ્પષ્ટ રૂપમાં મૂકીને પુછ્યો ? અને કેટલાને એનો ઉત્તર અંતઃકરણમાંથી મળ્યો ? સજીવ પદાર્થ માત્રના સ્વભાવ છે કે બંધન સુક્ત થવું, તો પછી મનુષ્ય જેવા પ્રાણીને શારીરિક તથા માનસિક બંધન કેટલું દુઃખદ થઈ પડે. અયોગ્ય બંધનથી સ્ત્રીઓની કોમળતા, તથા મધુરતાને કેટલી હાનિ પહોંચે છે એ વિચાર કરવા જેવો પ્રશ્ન છે. તેમજ, અયોગ્ય સ્વતંત્રતાથી ઘણાં નુકસાન છે એ પણ નિર્વિવાદ છે. આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કાંઈ એક ક્ષણમાં અથવા આવા લઘુ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં થઈ શકે નહિ અને તે કરી રચણ સંકોચ કરવાનું પ્રયોજન નથી. આ સ્થળે તો માત્ર એટલું જ કહેવું છે કે આર્ય સ્ત્રીની હાલની સ્થિતિ આર્યનામને અયોગ્ય છે અને તેમની હરેક પ્રકારે ઉન્નતિ થવાની જરૂર છે. વિધાતા પ્રકાશથીજ અજ્ઞાન તિમિર દૂર થઈ મનુષ્યનો સુખનો ઉદય થવાનો એ નિઃસંદેહ છે. માટે સ્ત્રીવર્ગમાં વિધાનો પ્રચાર કરવો એ દરેક પુરુષનું કર્તવ્ય છે.

આ પુસ્તક કલકત્તાની “વામા બોધિની સભા” તરફથી મૂળ બંગાળી ભાષામાં પ્રગટ થયું છે. અહિંની “શુન્દરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી”ની સહયોગ ઉપરથી બાઇ પાર્વતીકુંવર સ્મારકફંડ તરફનું રૂ. ૧૭૫)નું ધનામ લેઇ મેં એનું શુન્દરાતીમાં ભાષાન્તર કરવાનું કાર્ય માથે લીધું. બંગાળી ભાષાનું મને જો-છએ તેટલું જ્ઞાન છે એમ કહી શકાય નહિ. કારણ કે મારા પિતા સાથે બંગાળાની મુસાફરી કરવા હું ગયો હતો ત્યારે એ ભાષાની માત્ર લિપિ શિખ્યો હતો ત્યાર પછી એ ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવાનો કાંઇપણ પ્રયત્ન કર્યો તે આ કાર્ય માથે લેવાની પુર્વેજ. આ કારણે લીધે ભાષાંતરમાં કાંઇપણ દોષ રહ્યા હશે તેને માટે વાચક વર્ગની ક્ષમા ઇચ્છું છું. આ પુસ્તકને અંતે કેટલીક પદ્ય રચના છે, તે પણ મૂળ બંગાળી પદ્યોનું ભાષાંતર છે. મૂળ બંગાળી છે તે કિયા વૃત્તમાં છે તે ન જાણવાને લીધે સમજલોક્તિ ન કરતાં બીજાંજ વૃત્તોમાં મેં કર્યું છે. પદ્ય રચનામાં (ભાષાંતરમાં પણ) આ મારો પ્રયત્ન પ્રયાસ છે તેથી તેને અંગે રહેલી ત્રુટીઓ પણ દરશુન્દર થશે એવી વિનંતિ છે. એમાં કવિત્વના અંશનો ન્યુનાધિકપણનો ઉત્તર મારે શિર નથી, કારણકે મૂળમાં જે વિચાર, ભાવ, રસ, હશે તેજ મેં ભાષાંતરમાં કાયમ

રાખવાનો યત્ન કર્યોછે; અને તેમાં દોષયુક્ત હશે તેનું સુરચિ સંપન્ન રૂપાન્તર કરવાનું જોખમ મેં લીધુંજ નથી કારણ કે એ કૃત્યનો હું બહુ અધિકારી હું એમ હું માનતો નથી.

આ ગ્રન્થમાળાનું નામ મૂળમાં “ગૃહપાઠ્ય પુસ્તકાવલી” છે; એટલે જે વયે પહોચેલી સ્ત્રીઓ શાળામાં જઈ વિદ્યાભ્યાસ કરવાને અશક્ત હોય તેમને જ્ઞાન આપવાના અને તેમની બુદ્ધિને સંસ્કાર પમાડવાના સ્તુતિપાત્ર ઉદ્દેશથી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે. માટે આશા છે કે આ અને આવાં બીજાં જે પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હોય અને હવે પછી થાય તેનો સ્વીકાર કરીને તેમાંથી જ્ઞાન સંપાદન કરી સ્ત્રીઓ પોતાની સ્થિતિને ઉન્નત પદે લાવી દેશે-હર્ષમાં સહાયજૂત થઈ ભરતખંડને ભૂષણ રૂપ થશે.

અમદાવાદ.
જુલાઈ, ૧૮૮૮.

}

ભાષાન્તર કર્તા.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.

ક્રમ.

શ્રીઓને વિદ્યા શીખવાની જરૂર..... ૧

નારીચરિત્ર.

કુમારી હેરિયેટ મોર્ટીનો..... ૭

પ્રાસકોરિયા..... ૧૩

રશિયાની મહારાણી 'કેથેરાઇન'..... ૧૬

આન ઇયાર્સલી..... ૨૨

જેની જેવી અવસ્થા હોય તેમાં તેણે સંતોષ માની રહેવું એજ

સાફ છે. ૨૩

શ્રી જાતિની સત્કીર્તિ.

આશ્ચર્યકારક માતૃપિતાની ભક્તિ..... ૨૯

એક રોમન માતા ૩૨

માતૃસ્નેહ..... —..... ૩૫

આશ્ચર્યકારક સ્વામિભક્તિ..... ૩૬

પારકે દુઃખે દુઃખી..... ૩૭

મૃત્યુ સમયે શ્રીની દૃઢતાનું દર્શન..... ૩૮

પ્રાણીવિદ્યા.

પક્ષીઓની ગૃહકાર્યની પદ્ધતિ..... ૪૦

હરખોલા (નક્કલ કરનાર) પક્ષી (સચિત્ર)..... ૪૩

શાહમૃગ. (સચિત્ર)..... ૪૫

ધોળું રીંછ (સચિત્ર)..... ૪૯

વાઘણે પાળેલાં માણસનાં બાળક. ૫૧

વિષય.

પૃષ્ઠ.

સૃષ્ટિના ચમત્કાર.

નદી નીચેનો રસ્તો.....	૫૩
ગોપાદ્ય વૃક્ષ.....	૫૫
વેઓવાવ વૃક્ષ.....	૫૬
અપૂર્વ સરોવર.....	૫૮
તેજ; વાયુ તથા અગ્નિનાં ઝરણુ. (વેહેણુ).....	૫૯
સમુદ્રના પાણીની ખારાશ.....	૫૯

વિજ્ઞાન.

જળ અને તેનાં અનેક રૂપ.....	૬૦
વાદળાં, વરાળ તથા ટીછી.....	૬૦
ઝાકળ.....	૬૨
ધુમસ, કરા અને ખરક.	૬૪
શરીરની આરોગ્યતા જાળવવાના ઉપાય.....	૬૫
ધરની સ્વચ્છતા	૬૬
વસ્ત્રની સ્વચ્છતા.....	૬૮
શરીરની સ્વચ્છતા.....	૭૦

પદ્ય.

નીતિસાર.....	૭૪
ઉપદેશમાળા.....	૭૪
સ્વભાવદર્શન.....	૭૫
શુકશારિકા સંવાદ.....	૭૬
મંથ્યા સમયનું વર્ણન.....	૭૭
નિયાળની છોકરીઓએ કરેલી પ્રાર્થના.....	૭૭
સ્ત્રીહિતૈયિની આશા.....	૭૮
ધૃતિરૂપિ અનુરાગ.....	૮૨

નારી શિક્ષા.

ભાગ પહેલો.

સ્ત્રીઓને વિદ્યા શીખવાની જરૂર.

(જ્ઞાનદા તથા સરલાનું સંભાષણ.)

જ્ઞાનદા—સરલા ! તું ધંખતાં વાંચતાં શીખતી નથી તે સાંભળીને હું બહુ દિવસોથી ચર્ચા છું.

સરલા—ખેન ! પહેલાં તો મને બાણવાની બહુ ઈચ્છા હતી પણ શું કરું ! જુદાં જુદાં માણસની જુદી જુદી વાત સાંભળીને મારું મન ફરી ગયું છે, તેથી હું કંઈકું કે સ્ત્રીઓનું એ કામ નહિ.

જ્ઞા.—વાહ સખિ ! ખીજા માણસની વાત સાંભળીને તારું મન ફરી ગયું ! તને પોતાને કંઈ પણ શુદ્ધિ નથી ! મારું ખોટું વિવેચન કરવાની શક્તિ નથી તો માણસનો આકાર પણ શા કામનો છે !

સ.—ખેન ! તું મને એમ છેક શુદ્ધિ વિનાની ના બાણીશ. હું ખીજાની વાત સાંભળીને નહિ, પણ મારા મનમાં વિચાર કરીનેજ ખોલું છું. મારા મનમાં કંઈ, ખોલવું કંઈ, ને કરવું કંઈ એમ નથી. તું જો મારા બધા સંશય દૂર કરી શકે તો હું તારી વાત સાંભળું.

જ્ઞા.—તા'રે નામ જેમ સરલા છે. તેમ તારી વાત પણ સરલ છે તે સાંભળી હું ખુશી થઈ. હીક, તમે શું સંશય છે તે કહે.

સ.—ખૂદેન ! મેં સાંભળ્યું છે કે શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓને ભણવાની ના કહી છે; સારે આપણે શાસ્ત્રથી ઉલટાં ચાલી શું પાપ કરીએ ?

જ્ઞા.—આપણુ સ્ત્રી લોકનો સ્વભાવ કેવો છે તે જાણીને શાસ્ત્રમાંથી શ્લોક કરીને ખીજનું મહો બંધ કરી દઈએ. તે કાંઈ વાંચી જોયું છે ? આ દેશના એક પ્રસિદ્ધ પંડિતે શાસ્ત્રનાં અનેક વચનનાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે સ્ત્રીઓને વિદ્યા શીખવાની જરૂર છે. તે વિષે એક પ્રમાણ છે તે સાંભળઃ—‘કન્યાપ્યેવં પાલનીયા શિક્ષણીયાતિ યત્નતઃ.’ પિતાએ પુત્રીનું પાલન કરવું અને યતન કરીને વિદ્યા શીખવવી જોઈએ. જે પુસ્તકમાં આ પ્રમાણ છે એ પુસ્તક મારી પાસે નથી નહિતો બધું તને સંભળાવત.

સ.—ખૂદેન ! શાસ્ત્રમાં એવું લખ્યું હોય તોપણ મને તો એ હીક લાગતું નથી.

જ્ઞા.—નવું જે કાંઈ હોય તે ખરાબ, એવું ધારવું તે આપણી એક મોટી ભુલ છે. જો ને હાલ આગાડીમાં બેસી આવવા જવાને લોકો કેવા આતુર હોય છે, ને એથી આજ કાલ કેટલું સુખ છે ! હાલ કેટલા નવ સાંચા નીકળે છે ! અને વળી હાલ છોકરાઓ અંગ્રેજી શીખીને અંગ્રેજો પાસે ચાકરી કરે છે તેવું પહેલાં ક્યાં હતું ?

સ.—નવું સાઈ હોય તે કરવામાં દોષ નથી. પણ જે નવી વાતને લોક સારી કહેતા ન હોય તે કેમ કરાય ?

જ્ઞા.—સખી ! વિદ્યા શીખવાથી કેટલા લાભ છે તે હું આગળ કહીશ; પણ પહેલાં તારો ખીજો બધો સંદેહ જવો જોઈએ. પણ એ વાત નવી છે એમ તને કોણે કહ્યું ? આ દેશની આગલા વખતની રીત જુએ તો તું જાણે કે પૂર્વે સર્વ સ્ત્રીઓ ભણતી હતી. ખનાનું ‘જ્યોતિઝ’ સવ જાણે છે. *લીલાવતીનું ખીજગણતનું પુસ્તક જોઈ કેટલા પંડિતો આશ્ચર્ય પામે છે ! વિલાયતના લોક પણ તેમાંથી ઘણું શીખી લે છે, ગાર્ગી કરીને એક

* આ લીલાવતીના પિતાએ તેને વિદ્યા ભણાવી હતી.

સ્ત્રી હતી તે વેદ સુદ્ધાં ભણી હતી. રૂક્મણીએ વિવાહ સમયે કૃષ્ણને કાગળ લખ્યો હતો. વધારે શું કહું ? તે મહા કવિ કાળીદાસની વાત સાંભળી છે? તેના વિષે એવું સંભળાય છે કે તે એવો મૂર્ખ હતો કે પોતે જે કાળ ઉપર બેઠો હોય તેનેજ કાપે. તેની સ્ત્રી ઘણી ભણેલી હતી. કાળિદાસ તેને જોઈ લજવાઈને વિવેકી થયો, તે પછી વિદ્યાભ્યાસ કરી મહા કવિ બન્યો.

આગળ કેટલાક સ્વયંવર વખતે કન્યાને શાસ્ત્રમાં હરાવે તે તેનો વર થતો. આ ઉપરથી શું નથી જણાતું કે પહેલાં વિદ્યા શીખવાનો ચાલ હતો ?

મ.—ખૂદેન ! આગળની સ્ત્રીઓ ભણતી એ વાત શાસ્ત્રમાં છે ત્યારે એ ચાલ જતો કેમ રહ્યો ?

જ્ઞા.—સખી ! પહેલાં હિંદુ લોકોનું રાજ્ય હતું, ત્યાર પછી મુસલમાનનું રાજ્ય થયું, અને હાલ અંગ્રેજો આ દેશમાં રાજ્ય કરે છે. મુસલમાનોના વખતમાં એ લોકોનાં દુરાચરણ અને બીકથી હિંદુઓએ ઘણાં સારાં કામ પણ છોડી દીધાં. હાલ વળી અંગ્રેજ રાજ્યમાં સ્ત્રીઓને ભણવાની વાત પાછી નીકળી છે.

મ.—હું જાણું છું કે ભણવાથી સ્ત્રીઓને દોષ લાગે છે તેથી એ ચાલ જતો રહ્યો છે. કોઈ તો એમ કહે છે કે ભણેલી સ્ત્રી જલદી રંડાય છે.

જ્ઞા.—હજી પણ તું આવી ભૂલમાં છે ! વિદ્યામાં કાંઈ વાદ્ય છે કે તે સ્ત્રીના ધણીને ખાઈ જાય ? એ તે વખતની જે બધી સ્ત્રીઓ વિષે વાત કહી તે તો સેવાસણો હતી. ભણવાથી જો રંડાતી હોય અને ના ભણવાથી સેવાસણ રહે તો અંગ્રેજોના દેશની બધી સ્ત્રીઓ રંડેલી હોય અને આપણા દેશમાં બધી સેવાસણો હોય; પણ ત્યારે આ દેશમાં આટલી વિધવાઓ શાથી છે ? ગમેતેમ વિધવા થવાય તો વિધાનો દોશ શા માટે કાઢવો ?

મ.—પણ ખૂદેન ઘણી સ્ત્રીઓ એથી ખરાબ થઈ જાય છે.

જ્ઞા.—તું વિદ્યા વિષે કાંઈ જાણતી નથી તેથી આવી વાત કરે છે. જેનો સ્વભાવ તથા સોબત ખરાબ હોય તે વિદ્યા ભણે અથવા ન ભણે તોપણ ઘણુંકરીને ખરાબજ નીકળે. ઘણી હલકી સ્ત્રીઓ ખરાબ મતલબથીજ એકલું જીવતાં વાંચતાં શીખે છે. ભણીને નદારાં પુસ્તક વાંચે અને

જ્ઞા.—તા'રે નામ જેમ સરલા છે. તેમ તારી વાત પણ સરલ છે તે સાંભળી હું ખુશી થઈ. હીક, તમે શું સંશય છે તે કહે.

સ.—બહેન ! મેં સાંભળ્યું છે કે શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓને ભણવાની ના કહી છે; સારે આપણે શાસ્ત્રથી ઉલટાં ચાલી શું પાપ કરીએ ?

જ્ઞા.—આપણુ સ્ત્રી લોકનો સ્વભાવ કેવો છે તે જાણીને શાસ્ત્રમાંથી શ્લોક કરીને ખીજાનું મોઢો બંધ કરી દીધા. તે કાંઈ વાંચી જોયું છે ? આ દેશના એક પ્રસિદ્ધ પંડિતે શાસ્ત્રનાં અનેક વચનનાં પ્રમાણથી સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે સ્ત્રીઓને વિદ્યા શીખવાની જરૂર છે. તે વિષે એક પ્રમાણ છે તે સાંભળઃ—‘કન્યાપ્યેવં પાલનીયા શિક્ષણીયાતિ યત્નતઃ.’ પિતાએ પુત્રીનું પાલન કરવું અને યત્ન કરીને વિદ્યા શીખવવી જોઈએ. જે પુસ્તકમાં આ પ્રમાણ છે એ પુસ્તક મારી પાસે નથી નહિતો બધું તને સંભળાવત.

સ.—બહેન ! શાસ્ત્રમાં એવું લખ્યું હોય તોપણ મને તો એ હીક લાગતું નથી.

જ્ઞા.—નવું જ કાંઈ હોય તે ખરાબ, એવું ધારવું તે આપણી એક મોટી ભુલ છે. જો ને હાલ આગાડીમાં બેસી આવવા જવાને લોકો કેવા આતુર હોય છે, ને એથી આજ કાલ કેટલું સુખ છે ! હાલ કેટલા નવ સાંચા નીકળે છે ! અને વળી હાલ છોકરાઓ અંગ્રેજી શીખીને અંગ્રેજી પાસે આકરી કરે છે તેવું પહેલાં ક્યાં હતું ?

સ.—નવું સાફ હોય તે કરવામાં દોષ નથી. પણ જે નવી વાતને લોક સારી કહેતા ન હોય તે કેમ કરાય ?

જ્ઞા.—સખી ! વિદ્યા શીખવાથી કેટલા લાભ છે તે હું આગળ કહીશ; પણ પહેલાં તારો ખીજો બધો સંદેહ જવો જોઈએ. પણ એ વાત નવી છે એમ તને કોણે કહ્યું ? આ દેશની આગલા વખતની રીત જુઓ તો તું જાણે કે પૂર્વે સર્વ સ્ત્રીઓ ભણતી હતી. ખતાનું ‘જ્યોતિઃ’ સવ જાણે છે. *લીલાવતીનું ખીજાણતું પુસ્તક જોઈ કેટલા પંડિતો આશ્ચર્ય પામે છે ! વિલાયતના લોક પણ તેમાંથી ઘણું શીખી લે છે, ગાર્ગી કરીને એક

* આ લીલાવતીના પિતાએ તેને વિદ્યા ભણાવી હતી.

સ્ત્રી હતી તે વેદ સુદ્ધાં ભણી હતી. રૂક્મણીએ વિવાહ સમયે કૃષ્ણને કાગળ લખ્યો હતો. વધારે શું કહું ? તે મહા કવિ કાળીદાસની વાત સાંભળી છે ? તેના વિષે એવું સંભળાય છે કે તે એવો મૂર્ખ હતો કે પોતે જે કાળ ઉપર ખેઠા હોય તેનેજ કાપે. તેની સ્ત્રી ઘણી ભણેલી હતી. કાળિદાસ તેને જોઈ લજવાઈને વિવેકી થયો, તે પછી વિદ્યાભ્યાસ કરી મહા કવિ બન્યો.

આગળ કેટલાક સ્વયંવર વખતે કન્યાને શાસ્ત્રમાં હરાવે તે તેનો વર થતો. આ ઉપરથી શું નથી જણાતું કે પહેલાં વિદ્યા શીખવાનો ચાલ હતો ?

સ.—ખૂબ ! આગળની સ્ત્રીઓ ભણતી એ વાત શાસ્ત્રમાં છે ત્યારે એ ચાલ જતો કેમ રહ્યો ?

જ્ઞા.—સખી ! પહેલાં હિંદુ લોકોનું રાજ્ય હતું, ત્યાર પછી મુસલમાનનું રાજ્ય થયું, અને હાલ અંગ્રેજો આ દેશમાં રાજ્ય કરે છે. મુસલમાનોના વખતમાં એ લોકોનાં દુરાચરણ અને ખીકથી હિંદુઓએ ઘણાં સારાં કામ પણ છોડી દીધાં. હાલ વળી અંગ્રેજ રાજ્યમાં સ્ત્રીઓને ભણવાની વાત પાછી નીકળી છે.

સ.—હું જાણું છું કે ભણવાથી સ્ત્રીઓને દોષ લાગે છે તેથી એ ચાલ જતો રહ્યો છે. કોઈ તો એમ કહે છે કે ભણેલી સ્ત્રી જલદી રંડાય છે.

જ્ઞા.—હજી પણ તું આવી ભૂલમાં છે ! વિદ્યામાં કાંઈ વાદ છે કે તે સ્ત્રીના ધણીને ખાઈ જાય ? મેં તે વખતની જે બધી સ્ત્રીઓ વિષે વાત કહી તે તો સોવાસણો હતી. ભણવાથી જે રંડાતી હોય અને ના ભણવાથી સોવાસણ રહે તો અંગ્રેજોના દેશની બધી સ્ત્રીઓ રાંડેલી હોય અને આપણા દેશમાં બધી સોવાસણો હોય; પણ ત્યારે આ દેશમાં આટલી વિધવાઓ શાથી છે ? ગમેતેમ વિધવા થવાય તો વિધાનો દોશ શા માટે કાઢવો ?

સ.—પણ ખૂબ ઘણી સ્ત્રીઓ એથી ખરાબ થઈ જાય છે.

જ્ઞા.—તું વિદ્યા વિષે કાંઈ જાણતી નથી તેથી આવી વાત કરે છે. જેનો સ્વભાવ તથા સોખત ખરાબ હોય તે વિદ્યા ભણે અથવા ન ભણે તોપણ ઘણુંકરીને ખરાબજ નીકળે. ઘણી હલકી સ્ત્રીઓ ખરાબ મતલબથીજ એકલું લખતાં વાંચતાં શીખે છે. ભણીને નકારાં પુસ્તક વાંચે અને

ભૂંડા કાગળ લખતાં શીખે, તે શું વિધાનો દોષ ? પૈસાવડે ઘણા લોક કુર્કમ કરેછે મારે કાંઈ પૈસા ખોટા કહેવાય ? મારે એતો નક્કી છે કે એવી વહેલીઓ ભણીને ખરાબ થતી નથી પણ ખરાબ થયા પછી ભૂંડા ભાવથી ભણેછે, જ્ઞાન મેળવવાને ભણતી નથી.

સ.—પહેન ! તુંતો એક પછી એક મા'રી બધી વાત તોડી પાડેછે. વારું હું તને પુછું છું કે જે સ્ત્રીઓ ભણતી નથી તેમને નુકસાન શું થાયછે ?

જ્ઞા.—સખિ ! શું નુકસાન થાયછે તે તું શરીયી પુછેછે ? એકવાર આપણી હાલત વિષેજ વિચાર કરી જોને. પુરૂષની સાથે આપણને સરખાવીએ તો અજવાળા ને અંધારા જેટલો તફાવત જણાય છે. આપણે શું માણસ નથી ? પણ પ્રમાણે ખાઈ પી અને સામાન્ય કામ કરી જન્મારો કાઢવા અહિં આવ્યાં છીએ ? આપણે પણ પ્રમાણે રહેવાથી ખુશી રહીએ છીએ તેથીજ પુરૂષો પણ આપણને દાસીના માફક દૂર રાખે છે, મૂર્ખ જાણી દયા લાવેછે, અને 'એ તો બાઈડિયોની વાતો' એમ કહી ઉડાડી દેછે. ના'નાં ના'નાં છોકરાં પણ એક બે ચોપડીઓ શીખી આપણી બલ કાઢે છે અને આપણી વાતો સાંભળીને હસે છે ! આથી આપણને લાજ ના આવે અને અપમાન ના થાય ? આપણામાં કાંઈ નહિ ? બીજાની વાત સાંભળીને ચાલવું ! નિત્ય બીજાના મનનેજ તાબે રહેવું ? આપણે છતી આંખે આંધળાં અને જીને મ્હોડે બોળડાં રહેવું ? કાંઈ દેશણેથી કદિ કાંઈ કામની ચીઠી આને ને ! ને વાંચતાં ન આવડ્યાથી કેટલું નુકસાન થાય ? કંઈ કામ હોય તો ને બાબત કાંઈને લખી જણાવાય નહિ. દૂર દેશમાં કાંઈ આપણું સગું હોય તો તેના ઉપરનો ભાવ જણાવવાને આપણી પાસે કાંઈ ઉપાય નહિ ! એ રીતે કેટલીવાર બીજા તરફનો પોતાનો ભાવ ન જણાવી શક્યાથી પોતાનું કર્તવ્ય કરી શકાતું નથી. હું ધારું છું કે આ દેશમાં ઘણુંકરીને સ્ત્રી પુરૂષનાં મન મળતાં નથી તેનું એક કારણ આ છે. ભણેલો ધણી મૂર્ખ સ્ત્રીને શાસ્ત્રની કે જ્ઞાનની વાત સમજવી શકે નાહ, તો તે શી રીતે સુખી થાય ? ના'નાં છોકરાં અથવા કાંઈ સગુંવહાલું મરી જાય તો સ્ત્રીઓને અહુજ શોક થાયછે પણ જો તેઓ ભણેલી હોય તો એવે વખતે સારાં

જ્ઞાનતાં પુસ્તકો વાંચ્યાથી તેમના મન બહુ જ્ઞાન્ત થાય. સ્ત્રીઓમાં આટલો ઝગડો અને કલહ શાથી થાયછે ? સ્ત્રીઓના કંઠાસને લીધે કેટલા ભાઈઓ જૂઠા પડે છે ! એવી અભણ સ્ત્રીઓ પોતે જેનું સાદું ઇચ્છતી હોય તેનું પણ કેટલું નુકસાન કરે છે ! માના દોષથી કેટલાં બધાં છોકરાંને નુકસાન થાય છે ! !

સ.—બહેન ! તારી વાત સાંભળીને મારા મનને બહુ લાગેછે પણ થણા લોક કહે છે કે સ્ત્રીઓને ભણીને કાંઈ ચાકરી કરવી નથી કે સભામાં જઈ ભાષણો કરવાં નથી ત્યારે એમને ભણવાની શી જરૂર છે ?

જ્ઞા.—સખી ! ન ભણ્યાથી જે કાંઈ નુકસાન થાય છે અને ભણ્યાથી જે ફાયદા થાય છે તે વિષે હું એક મોડે કેટલું કહું ? જે લોકો એવી વાતો કરેછે તે બહુ અજ્ઞાન છે. એકલું લખતાં વાંચતાં જેને આવડતું હશે તે લખી વાંચી જાણે છે એમ કહેવાય, પણ જ્ઞાન વિના ફક્ત લખવું વાંચવું એ કાંઈ કામનું નથી. ભણ્યાથી સકળ દેશ સંબંધી સર્વ સમયનું બધા પ્રકારનું જ્ઞાન આપણને ઘેર બેઠે મળેછે તેથી ઘણો લાભ થઈ શકે છે. પૃથ્વી, સૂર્ય, અને વાયુ, એ શું છે, તથા સકળ પશુ પક્ષીઓનો સ્વભાવ તથા રૂપ કેવાં છે, એવી જાતનું સર્વ જડ તથા ચેતન પ્રકાર્ય વિષેનું જ્ઞાન ભણ્યાથી મળી શકેછે. આ ફક્ત જ્ઞાનછે એમ નથી; પણ તેની સાથે ધર્મ-વૃત્તિ તથા આનંદ થાયછે. આપણે કોણ ? કોની સાથે આપણે સંબંધ છે ? આપણું કર્તવ્ય શું છે ? પરકાલમાં આપણી શી ગતિ થશે ? એ સર્વ વિષય ખીજ બધા કરતાં વધારે જરૂરના છે. વિદ્યા શિખવાથી એ સર્વ જાણી શકાય છે; તથા જે સર્વનો પેદા કરનાર છે તેનો ભાવ તથા ઇચ્છા વગવાથી જાણવામાં આવે છે અને કલ્યાણ થાય છે. આ કરતાં અધિક મુખ ખીજું શું છે ? તે નોકરી તથા ભાષણો કરવાની વાત કરી, તે, કોઈ સ્ત્રીઓ કરી શકે ને કોઈ ન કરે, પણ ખીજાં ઘણાં કામ તેઓ કરી શકે. ઇંગ્રેજ લોકોની ઘણી સ્ત્રીઓ વિદ્યા શીખીને સારાં સારાં પુસ્તકો લખે છે અને તેમાંથી પૈસા પેદા કરી લોકોપર ઘણા ઉપકાર કરે છે. કેટલીક ભણેલી સ્ત્રીઓ હુઝમાં છતાં ધરસંસાર ધીરજથી ચલાવે છે. વળી વિચાર કરી જે

કે મા સારી રીતે ભણેલી હોય તો છોકરાંને ભણાવવાનું કેટલું સહેલું પડે ? ઇંગ્લેન્ડની કેટલીક સ્ત્રીઓએ પ્રથમ વિદ્યા શીખીને મ્હોટાં નામ મેળવ્યાં છે. સ્ત્રી જે વિદ્યા ભણેલી હોય તો ઘણીને મોટાં મોટાં કામમાં પણ સહાયતા કરી શકે. જે પુરૂષની મા, સ્ત્રી, તથા પુત્રી ભણેલાં હોય તેના સૌભાગ્યને પાર નથી. સભામાં જવાની વાત કરતી હોય, તો સ્ત્રીઓ હમેશા પુરૂષોની સભામાં જાય કે ન જાય, પરંતુ તેઓ એકઠી થઈ પોતાની સભા કરી વિવિધ જ્ઞાન તથા ધર્મની વાતો કરે, અને આપણું તથા દેશનું કેલ્યાણ શી રીતે થાય તેના ઉપાય શોધે. હું સત્ કહું છું કે સ્ત્રીઓ આ રીતે ઉદ્યોગી નહિ થાય તો એમનું દુઃખ કદિ જશે નહિ અને કેલ્યાણ પણ નહિ થાય.

સ.—ખૂબ ! વિદ્યાથી આટલું બધું થતું હશે તે હું જાણતી નહોતી. તે મા'રી આંખો ઉઘાડી, તે તારો ઉપકાર હું કદિ નહિ ભૂલું. આજ મા'રી ઇચ્છા થઈ છે કે મારે ભણવું અને ખીજાંને ભણાવવાનું કહેવું. પણ ખૂબ ! એક ઉપાય બતાવ કે મને વખત શી રીતે મળશે ?

જ્ઞા.—ઇચ્છા હોયતો બધુંએ થાય ખૂબ ! આપણે જોઈએ છીએ કે પુરૂષો આપણને આખો દહાડો બાંધી રાખવાને ચા'તા નથી. આપણે જે નિયમસર સંસારનું કામકાજ કરીએ તો ઘણુંએ વખત મળે. આપણે કેટલો બધો વખત મિથ્યા ઝઘડા, કલહ તથા આજસમાં અને પરિનિદ્રા તથા પોતાનાં વખાણ કરવામાં કાઢીએ છીએ ! જે આ કટેવ કાઢી નંખાય તથા વિદ્યા તરફ જરા લક્ષ હોય તો વખતની ખોટ નથી.

સ.—પણ ખૂબ ! કેટલી ચોપડીઓ વાંચવી પડે તે હું શી રીતે જાણું, અને તેના ખરચના પૈસા ક્યાંથી લાવું ?

જ્ઞા.—જરાક પ્રયત્ન કરવાનો છે, પછી હું તને ઘણા ઉપાય બતાવીશ. ક્રિયાં પુસ્તકો અને તેની શી કીમત પડશે એમ તું પૂછે છે ? જે પૈસાથી આપણે રમકડાં લઈએ છીએ, નાલાયક ભીખારીનું મન સંતુષ્ટ કરીએ છીએ, તથા મિથ્યા તમાસા જોઈએ છીએ, તેજ પૈસા વડે ઘણાં પુસ્તકો લેવાય. હું તને એક સારી ખબર આપું છું કે દેશના ઘણા સારા સારા લોકો આપણે દુઃખે દુઃખી થઈ જે સ્ત્રીને ભણવું હોય તેને સાડ જોઈતી

ગોઠવણ કરેછે. વિદ્યા શીખવાનો આવો સારો લાગ કદિ નહિ હોય.

સ.—વારું જુદું ! તું મારા ગુરુ જેવી થઈ જો કહીશ તે હું કરીશ. લોકો બોલે તો છો બોલે, પણ હું તો વિદ્યા શીખીશ.

સા.—બેએક દિવસ લોકોમાં ફૂટ કે વાત થાય; પણ જો સારે રસ્તે ચાલીશ તો સર્વ પછીથી તારા ગુણથી સંતુષ્ટ થઈ તને ધન્ય ધન્ય કહેશે.

નારી ચરિત્ર.

કુમારી હેરિયેટ મોટીનો.*

હાલમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાં વિદ્યા શીખવાનો ચાલ નથી તેથી ધણાના મનમાં એમ છે કે તેમનાથી પુરૂષો પ્રમાણે વિદ્યા શીખી શકાય નહિ. ખના, લીલાવતી, રૂક્મણી, ગાર્ગી અને પીછ પણ પહેલાંની સ્ત્રીઓનાં દર્શાંત છે, પણ તે કાળની સ્ત્રીઓ દેવતા હતી અને આ કાળની સ્ત્રીઓ તે પ્રમાણે ભણી શકે નહિ એમ ધણાંક જાણે છે. આ જામ દૂર કરવાને આજ હું એક સ્ત્રીનું વૃત્તાંત લખું છું, તેનું નામ હેરિયેટ મોટીનો હતું.

આ બાઈ ઈંગ્લાંડમાં બહુ પ્રખ્યાત હતી. વાર્તાશાસ્ત્રમાં તે પ્રવીણ તથા પંકાયલી હતી. તેણે જે કદ વેડીને પણ વિદ્યા સંપાદન કરી છે તથા ઘણા મોટા ગ્રંથો રચ્યા છે તે સાંભળીને ઘણા પુરૂષો દિગ્મંદ થઈ જાય છે. ખરેખર ! એ નારી સ્ત્રીજાતિનો શણગાર તથા તેમના ગુણના દર્શણરૂપ હતી તેમાં કાંઈ સંદેહ નથી.

હેરિયેટ મોટીનો સને ૧૮૦૨ ની તા. ૧૨ મી જુને એટલે આશરે ૮૬ વર્ષ ઉપર નોરિચ શહેરમાં જન્મી હતી. તેના પિતાની તેને સંગત નહોતી તેથી પ્રથમ વયમાં તે સાધારણ વિદ્યા શીખી. એના જેવી દુર્ભાગી

* ઈંગ્લાંડની કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીઓ દેશ દેશવાળામાં જન્મારો કાઢવા સાથે અથવા ખોળ કાંઈ કારણોને લીધે વિવાહ ન કરીને કુમારી રહે છે તેને ‘કુમારી’ (miss મિસ) કહે છે.

સ્ત્રી બહુ થોડી જોવામાં આવે છે. એનું શરીર જન્મથી દુર્બળ હતું. તેના ઉપર ઘણા ગેબી ગજબ ગુજરવાથી તેના મુખમાં ઘણી હરકત પડતી. મુંઘવાની શક્તિ તેને ઘણુંકરીને જન્મથી નહોતી. સ્વાદશક્તિ પણ તેની સાથે ઓછી થતી ગઈ, અને ના'નપણમાં તેની શ્રવણશક્તિ પણ જતી રહી, તેથી તેને જે કોઈ શબ્દ યાદ હતા તે બાળપણની વાતના સ્મરણને લીધે રહેલા હતા, પરંતુ તે પણ તે બરોબર યાદ રાખી શકતી નહોતી. બાલ્યાવસ્થામાં તેને સાંસારિક ઘણાં કષ્ટ હતાં અને આવી વિપત્તિ પડી તો- પણ તેને વિદ્યા શીખવાને તથા આત્મોત્તરિ કરવાને ઘણી ઈચ્છા થઈ. તેનો ભાઈ જેમ્સ માર્ટીન તેના દુઃખથી દુઃખી થતો અને વિદ્યા શીખવાને તેને ઉત્સાહ દરાવતો; પરંતુ મુંઘવાના રોગાણથી તેને બુદ્ધે ઠેકાણે રહેવું પડતું તેને લીધે તેનાથી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે જોડેનને મદદ થઈ શકતી નહિ. આવી અવસ્થામાં હેરિયેટે પોતાના ચતન તથા પરિશ્રમ ઉપર ભરૂંસો રાખ્યો, અને 'ધાર્મિક કામ સદૃશ કરવું નહિ તો દેહ પાડવો' એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને ત્વરાથી વિલક્ષણ વિદ્વાન થઈ પડી.

અંચ રચવા સાથે તેની અંતઃકરણની ઈચ્છા હતી. કુટુંબનું ઘણું કષ્ટ જોઈને તે એ કામમાં પ્રવૃત્ત થઈ. ઈ. સ. ૧૮૨૩ માં 'જીવાનો સાથે ધર્મ-ચર્યા' એ નામનું તેનું પ્રથમ પુસ્તક પ્રગટ થયું. તે પછી કેટલાંક વર્ષ સુધી લાગત તેની કલમને વિરામ મળ્યો નહિ. પછી દુઃખથી તે નિરૂપાય થઈ પડી. અંચ રચવાથી તે શરૂઆતમાં ઘણી પ્રખ્યાત થઈ નહિ એ ખરૂં, પણ તે વડે તેણે સંસારનાં અનેક દુઃખ દૂર કર્યાં. તેનું લખાણ સરળ તથા ગહું પ્રબળ હતું. તેના પછી સારા સારા અંચકર્તા થયા તેમણે એને આગેવાન પદ આપ્યું છે. વળી ખીજું વખાણવા જેવું એ હતું કે તેનાં સર્વ પુસ્તકો ધર્મભાવથી પૂર્ણ હતાં. તે પોતે ઘણા વિષયોથી અબ્બણી હતી, પણ આત્મોત્તરિનો તેણે ઘણો શોધ કર્યો હતો. ખીજા લોકોને બોધ સાથે જે જે વિષયો તે પ્રગટ કરતી હતી તે સર્વનો એ પોતે પહેલાંથી સારી રીતે અભ્યાસ કરતી હતી. એ પ્રમાણે પાંચ છ વર્ષમાં એણે સાત આઠ હિતમ પુસ્તકો લખ્યાં અને કેટલાંક નાનાં નાનાં ચોપાનિયાંનો પણ પ્રચાર

કર્ચો. સામાન્ય યોગેના કલ્યાણ સાર તેને કેટલો બધો હિસાહ હતો તે આ સર્વ પુસ્તકોથી જણાઈ આવેછે.

ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં ‘ પેલેસ્ટ્રાઇનની જનશ્રુતિ ’ એ નામનો ગ્રંથ લખ્યાથી તેના મનમાં એક નવો ઉત્તતભાવ પેદા થયો; અને આ સમયથી તેનું લખાણ પણ અધિક ઈક્ષીવાળું થયું તથા નવાં નવાં રૂપ ધારણ કરવા લાગ્યું. આથી તેની કીર્તિ ઘણી ફેલાઈ. તેના પુસ્તકો જેમ ધર્મદસ્થી પૂણ્ય હતાં તેમજ કોમળ તથા મધુર ભાવથી લખાયેલાં હતાં તેથી સર્વને મનોહર લાગ્યાં છે. તે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં એકેશ્વરવાદી† હતી. આ ધર્મના મત વિષે એણે નીચેનાં ત્રણ પુસ્તકો લખ્યાં. (૧) પ્રાચીન ધર્મોપદેશકોએ ધર્મભાવનો કેટલો બધો પ્રચાર કર્યો છે. (૨) યાહુદી લોક ઉપર ઈશ્વરનો કેવો અનુગ્રહ. (૩) સર્વ ધર્મસંપ્રદાય દ્વિયા દ્વિયા વિષયોમાં એકમત છે. આ વિષયો લખવાનું કામ કાંઈ સાધારણ વિદ્યા આવડતી હોય તેનું નથી.

ઈ. સ. ૧૮૩૦-૩૧ માં ‘ જુવાનીનાં પાંચ વર્ષ ’ એ નામનું એક પુસ્તક એણે લખ્યું; અને એક માસિક પત્રિકાને લખીને ઘણી મદદ કરી. આ સમયે તેણે વાર્તાશાસ્ત્રની વ્યાખ્યા લખવાનો વિચાર કર્યો અને તે પછીનાં ત્રણ વર્ષ તેમાંજ ગાળ્યાં. આ વિષયમાં પ્રવૃત્ત થવાનું એક કારણ તેને એકદમ મળી આવ્યું. ‘ વાર્તાશાસ્ત્ર વિષે ક્યોપદ્યન ’ નામના પુસ્તકમાં માસેટ નામની એક સ્ત્રીનું ચરિત્ર એણે એક દિવસ વાંચ્યું તેમાં જે સર્વ નવા મત લખ્યાછે તે તેણે સ્વરૂપથી અજાણતાં પોતાનાં ઘણાં પુસ્તકોમાં દાખલ કર્યાં. એને એવું માલમ પડ્યું કે વાર્તાશાસ્ત્રના મત સાથે કલ્પના-શક્તિના જોશનો યોગ થઈ શકેછે અને તેવાં રૂપની ૨૪ વાર્તાઓ તેણે લખી. પહેલાં પુસ્તકોનો પ્રચાર કરતાં એને અનેક આડઅણો નડી હતી. કોઈ સભાના સારા સારા પુરૂષોની મદદથી એ પુસ્તકો પ્રકાશ કરવાની ઈચ્છા એને હતી. પણ સસની સાથે કલ્પના બળેલી છે તેથી ઉપયોગ નહિ થાય એમ કહીને કોઈએ તે ગ્રંથલુ કર્યાં નહિ. સારા ભાગ્યે એક સાહ-

† જેઓ એક ઈશ્વરને માનેછે અને ઈસુખ્રિસ્તને શુદ્ધ માને છે પણ પરમેશ્વરનો અવતાર માનતા નથી.

સિક્ક માણસે તેનો પ્રથમ ભાગ પ્રસિદ્ધ કર્યો. એ પુસ્તકનો સર્વ લોકોએ આદર તથા પ્રીતિ સહિત સ્વીકાર કર્યો, અને દર મહિને તેનો એક એક ભાગ જોવાની હમેદ ખતાવી. થોડા વખતમાં એના પુસ્તકની કીર્તિ એટલી બધી થઈ કે તેની ઘણી આવૃત્તિઓ થઈ તથા બીજી ભાષાઓમાં તેના તરજુમા થયા. સર્વ વાર્તાનો મૂળ હેતુ સારો રાખીને તેમાં એવા સુંદર ચરિત્રનાં વર્ણન કર્યાંછે તથા એવા વિચિત્ર રસભાવ ખતાવ્યા છે કે તે વાંચ્યાથી સર્વનાં મન તદ્દીન તથા આનન્દિત થાય. એટલું તો નિશ્ચય કહી શકાયછે કે તેણે એવું લખાણ નાં કર્યું હોત તો વાર્તાશાસ્ત્રનો જરૂરી - વિષય ઘણા લોકના જાણવામાં ના આવત. આ પુસ્તક લખ્યાથી તે કલ્પિત વાર્તા લખનારાઓમાં એક મુખ્ય ગ્રંથકર્ત્રી ગણાઈ. પછી તેણે કર લેવા વિષે ૬ તથા ગરીબ લોકો પ્રત્યેના નિયમ વિષે ૪ વાર્તાઓ લખી.

૪. સ. ૧૮૩૫ માં હેરિયેટ અમેરિકામાં મુસાફરી કરી. ત્યાં પણ ગ્રંથ લખવામાં તે હમેશની માફક લાગુ રહી હતી; અને ઘણા માણસો તેનાપર પ્રીતિ ભાવ રાખતા. ત્યાં જોટલા દિવસ એ રહી તેટલા દિવસ એણે ત્યાંના લોકોની રીતભાત વગેરે અવલોકન કરવામાં ગાળ્યા. પછી ૪. સ. ૧૮૩૭ માં ‘અમેરિકાનો જનસમાજ’ એ નામનું એક પુસ્તક એણે પ્રગટ કર્યું. એ ગ્રંથમાં અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટસની રાજપદ્ધતિ, ધરકામના નિયમ, અને સભ્યતા તથા ધર્મ વિષે વિવેચન કર્યું છે. સાર પછી એક વર્ષે ‘પશ્ચિમ ભ્રમણના પુનઃ આલોચના’ નામનું એક પુસ્તક છુપાવ્યું તેમાં અમેરિકાનાં ઘણાં નવાં તથા વિશેષ વર્ણનો લખ્યાં છે. એ વાંચ્યાથી તત્વો અનુસન્ધાનના વિષયમાં તેને ઘણી ઝીણી નજરે હેંડી ઉતરેલી જોઈને આશ્ચર્ય લાગે છે. સ્ત્રીઓના આચાર વ્યવહાર તથા ધરકામ વિષે જુદી જુદી બાબતોના સંગ્રહનાં કેટલાંક પુસ્તકો, એક મનોહર વાર્તા, તથા સમય અને મનુષ્ય એ વિષે એક પુસ્તક, એવા જૂદા જૂદા ગ્રંથો તેણે પ્રસિદ્ધ કર્યા. આ સમયે તેનું સ્વસ્થપણું ભંગ થયું તોપણ બાળકો સાડ કેટલીક સુંદર વાર્તાઓ લખી.

પછી તે ઘણી માંદી થઈ સારે તેને પોતાની કલમનો થોડો વખત

વિશ્રામ આપવો પડ્યો. તેના સહયુગ્મનો બદલો વાળવાને, ઇ. સ. ૧૮૩૨ થી રાજભંડારમાંથી ૧૫૦૦ રૂપિયાની વરસુદ તેને આપવાની રાજમંત્રી લૉર્ડ ગ્રેની ઇચ્છા થઈ, તે વખતે લૉર્ડ મેલબોર્ને તેના દુઃખથી દુઃખી થઈ તેને તે ગ્રહણ કરવાને કહ્યું; પણ હેરિયેટ તેને જવાબ દીધો કે ‘મા’રા ઉપર ગમે તો હજારો દુઃખ પડે તોપણ જે કરના દોષ મેં પ્રસિદ્ધ રીતે દર્શાવ્યા છે તે કરના પૈસામાંથી હું એક પાઇ પણ નહિ લઉં.’ આ સમયે તેનું શરીર અત્યંત દુર્બળ થઈ ગયું હતું, લખવાની શક્તિ જતી રહી હતી, અને સાંસારિક કષ્ટ પણ અનેક પડ્યાં હતાં, તોપણ પોતાની ધર્મ પ્રતિજ્ઞાની ખાતર આવો સહેલાઈથી મળતો પૈસો પણ તેણે ગ્રહણ કર્યો નહિ એ તેની કેવી સ્વાધીનતા ! આ શું ઓછી બડાહરીનું કામ ? આ કાંઈ સામાન્ય લાગ ? આવી ધર્મસહવાન સ્ત્રી આપણે કહિં પણ જોઈ શકીએ છીએ ?

ઈ. સ. ૧૮૩૯ થી ૪૪ સુધી હેરિયેટ દુઃખી અવસ્થામાં હતી. થોડાં વર્ષ પછી ‘પીડાગૃહે વાસ’ નામનું પુસ્તક એણે છપાવ્યું. તે મંદવાડની પથારીમાંજે ગંભીર વિચાર તથા જ્ઞાન વધારવા વિષેની ફિકરમાં રહેતી તેથી તેની વિલક્ષણતાનું આપણને જ્ઞાન થાય છે. આ રોગમાંથી બચવાની તેને બિલકુલ આશા નહોતી, પણ ‘મેરમેરીઝમ’ નામના આશ્ચર્યકારક ઉપાયથી તેનાં શરીર તથા મનનું બળ પાછું હતું તેવું થયું. આ વિષયનાં બે ઉત્કૃષ્ટ પુસ્તકો લખીને એણે તરતજ તે ઉપાય પ્રમાણુ સહિત બતાવ્યો.

ત્યારપછી એણે પશ્ચિમ ખંડમાં મુસાફરી કરી તે વખતે (ઈ. સ. ૧૮૪૬) તેનો ભાઈ પણ પોતાના કેટલાએક માણસોની સોબતમાં પૂર્વમાં ફરવા નીકળ્યો. બે વર્ષ પછી એણે ‘પૂર્વ દેશના લોકની પહેલાંની અને ચાલતી અવસ્થા’ એ નામનું પુસ્તક પ્રગટ કર્યું તથા ઈંગ્લાંડ દેશનો પણ કેટલોક ઇતિહાસ લખીને ઇતિહાસલેખક તરીકે ઓળખવા લાગી. તે પછી

● એક જાતની કુશળતા છે, તેનાથી આંગળીના સંકેતે અથવા બીજા કોઈ અંગલેંગે કરીને સામા માણસને અચેતન કરાય અને તેને આપણે આધીન કરાય. આ ઉપચારથી અનેક મહા રોગ મટે છે. ‘મેરમેર’ નામના એક પંડિતે શોધ કર્યો છે.

રિક કામકાજ નિયમસર શીખાય. (૬) વિદ્યાર્થી સ્વદેશ વિદેશ સવત્ર કીર્તિ ફેલાય છે તથા તે કીર્તિ હમેશ રહેછે. (૭) દરેક અવસ્થામાં આત્મોન્નતિનું સાધન થઇ શકે તથા સ્વતંત્ર થઇને ખીજા લોકોને જરૂરનો તથા તીવ્ર ઉપદેશ કરી શકાય (૮) મહા દુઃખમાં પડે તો પણ સજ્જનો લોભથી અથવા લોકોના કાયદા સાર પોતાના અભિપ્રાયની વિરુદ્ધ કામ કરે નહિ; આ રીતે આત્માનું યથાર્થ મહત્વ પ્રકાશિત થાય છે.

પ્રાસ્કોરિયા.

રૂશિયા દેશમાંના સેન્ટપીટર્સબર્ગમ શહેરમાં લઘુલપ નામનો એક સારો માણસ રહેતો હતો. કોઈ કારણથી રાજની પાસે તેનો કાંઈ અપરાધ થયો તેથી તેને કુટુંબ સહિત દેશનિકાલ કરીને સૈબિરિયામાં રહેવાનો હુકમ કર્યો. એ દેશમાં (સૈબિરિયામાં) લોકના વાસનાં ગામ ઘણાં થોડાં છે; ઘણો ભાગ જંગલ તથા ઘાતકી પ્રાણિયોથી ભરપૂર સર્વ ધનસંપત્તિ, જન્મભૂમિ તથા પોતાના કુટુંબના ખીજાં લોકથી છૂટા પડીને લઘુલપ પોતાની પત્ની તથા એક પુત્રીને લઇને આવી ભયાનક જગાએ રહ્યો. એ કન્યાનું નામ પ્રાસ્કોરિયા હતું. દેશનિકાલ થયાં તે વખતે તે ઘણી બાળક કાળક્રમે જ્યારે તે પંદર વર્ષની થઇ ત્યારે એક દિવસ પોતાના હતી. માતૃપિતાને દુઃખી જોઇ તે અત્યંત દુઃખી થઈ અને તેમના દુઃખનું કારણ પૂછવા લાગી. તેની માતાએ પોતાની અવસ્થાનું પેહેલેથી તે છેલ્લે સુધી વર્ણન કર્યું. માતાના મુખથી સર્વ દુઃખની વાત સાંભળીને પ્રાસ્કોરિયા ગભરાઇ ન જતાં મનમાં ખરોખર વિચાર કરી સવિનય બોલી કે ‘મા, રાજ પાસેજ મારે પોતે જઇને આપણને છોડવાની વિનંતિ કરવાની મારી ઇચ્છા છે, માટે રજા આપ.’ તેના આ અપૂર્વ તથા સાહસિક વિચારને માતૃપિતાએ પહેલાં તો સ્વીકાર ન કર્યો, પરંતુ તેની જળ્મરી હક મુકાવી ન શક્યાથી અણ્યાલે સંમતિ આપી. તરતજ પ્રાસ્કોરિયા મુસાફરીની તૈયારી કરવા મંડી. તે જન્મથી સુશીળ તથા ધાર્મિક વૃત્તિની હતી. પોતાને ઘણું

ફર એકલી નિરાધાર જવાનું હતું એટલા સારૂ દુઃખભંજન દયામય પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ કરી અને તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો. પછી માત-પિતાને પણ પડીને મુસાફરી કરવા નીકળી.

માર્ગમાં તેને જે જે દુઃખ પડ્યાં છે તે વિસ્તારથી લખ્યાથી ઘણું લખાણ થઈ જાય. એક સમયની વાતનું વર્ણન કરીએ છીએ, તે વાંચ્યાથી તેનાં ધૈર્ય તથા સહનશીલતા જાણ્યામાં આવશે. એક વેળા તે રસ્તામાં જતી હતી સારે પવનના તોફાનથી એક મોટું વૃક્ષ ઉખડીને તેના મ્હેા આગળ પડ્યું, તેથી તે ખડીને જંગલના ઘાડા ભાગમાં પેડી; એટલામાં રાત થઇ અને ભૂખ તથા તરસથી ચાકીને તે પડી. પણ થું કરે ! ક્યાંથી ખાવાનું મળે ! કાર્યસિદ્ધ કરવું હતું તેથી સર્વ કષ્ટ ખમવું પડ્યું. ખીજે દિવસે સવારે કોઈ માણસે ગાડીમાં જતે જતે તેને આવી અવસ્થામાં પડેલી જોઇ, તેથી તેણે એને પાસેના ગામમાં પહોંચાડી દીધી. પણ ગાડીમાંથી ઉતરતી વખતે અચાનક તે પડી ગઈ અને કાઠવથી ખરડાઇ. પછી બહુ ભૂખ લાગવાથી ઘેરે ઘેર ભીખ માગવા નીકળી પણ લોકે તેને એ દુર્દશામાં ભિક્ષા નહિ દેતાં કોઇ તેને ખરાબ સ્ત્રી કહીને તો કોઈ ચોર કહીને રસ્તામાંથી બહાર કાઢી મુકવા લાગ્યા. અરે ! આ વખતે તેના તરફની લોકોની આવી ગેરવર્તણૂક સાંભળીને જેનું મન દુઃખી ન થાય એવો કંઇલુ પત્થર જેવા હૈયાનો માણસ કોઇ નહિ હોય. એકતો તેની દુઃખાવસ્થાની હદ નહોતી, તેમાં વળી ફર લોકનાં કડવાં વાક્ય તેને ઘણા ઉપર ડામ જેવાં થઇ ઘણાંજ દુઃખદાયક થઈ પડ્યાં.

ઉપર કહેલાં સર્વ દુઃખ અને અપમાન સહન કરીને તે પાસેની એક ધર્મશાળા તરફ ગઇ, પણ કમનસીબે તેનાં ખારણાં બંધ હતાં ! હવે એ બિચારી થું કરે ? ક્યાં જાય ? ભૂખ તરસથી અલગ પીડા પામતી ચાકીને તે બંધ ખારણાની પાસે પડી રહી, ત્યાં પણ એ સ્વસ્થ રહી સપ્તી નહિ દુષ્ટ છોકરાં ત્યાં આવીને તેને અનેક તરેહથી હેરાન કરવા લાગ્યાં. છેક નિરૂપાય થઇ તેથી સર્વ દુઃખહારી પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરવા લાગી. એટલામાં આશ્ચર્ય-માં બન્યું કે કહીંથી એક દયાળુ સ્ત્રીએ તેની પાસે આવીને તેને ખાવાનું

તથા લુગડાં આપ્યાં અને પોતાની સાથે પોતાને ઘેર તેડી ગઈ. પ્રાસ્કોરિયાએ
 લાં કેટલાક દિવસ રહીને તે સ્ત્રીની પ્રીતિ મેળવી અને પછી ફરીથી મુસા-
 ફરી શરૂ કરી. રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં એક વરસું ટોળું તેની તરફ દોડતું
 આવતું હતું, પણ ઇશ્વરકૃપાથી કોઈ મુસાફરે આવીને તેને મદદ કરી. થોડા
 દિવસ સુધી વિધવિધ દુઃખ સહન કરતી કરતી ચાલે છે એટલામાં શિયાળો
 આવ્યો. આપણા દેશ કરતાં રૂશિયામાં વધારે ઠાંડ પડે છે. તે વખતે લાં
 બધા રસ્તા ઉપર બરફ પડ્યો અને ઠંડા પવન વાવા લાગ્યો. પ્રાસ્કોરિયા
 પાસે ઠાંડથી બચવાનાં ગરમ કપડાં નહોતાં તેથી અશક્ત થઈ રસ્તામાં
 પડી. સારે ભાગ્યે લાં થઈને કોઈ સારા માણસે ગાડીમાં બેસીને જતા
 હશે તેમને તેની દુર્દશા જોઈ દયા આવી તેથી તેને એક ઘેટાના ચામડાને
 બાંધી આપ્યો અને પોતાની સાથે લઈ ગયા. એ રીતે કેટલેક દૂર ગયા
 પછી રસ્તામાં તે માંદી પડી. એને ઘણું દુઃખ થયું તોપણ ઘણે દિવસે
 કેટલાક દયાળુ લોકોની મહેરબાનીથી તે પાછી સાજી થઈ. એક વર્ષ સુધી
 ઘણું પરિશ્રમ તથા કષ્ટ વેડીને તે સેન્ટપીટર્સબર્ગમાં આવી પહોંચી. લાં
 તેણે સારો લાગ જોઈને રાજ પાસે જતાં પહેલાં રાણીની મુલાકાત કરી.
 રાણી તેના ઉપર પ્રેમાળ થઈને તેને રાજ પાસે લઈ ગઈ. પ્રાસ્કોરિયાના
 મુખથી તેના સર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળીને તરત રાજાએ તેના બાપને દેશનિકાલની
 સજાથી મુક્ત કર્યો અને તેને (પ્રાસ્કોરિયાને) થોડાક પૈસા આપી વિદાય કરી.
 પોતાને દેશ પાછા જવાની રજા મળ્યાથી લાકડપ સહકુટુંબ સેન્ટપીટર્સ-
 બર્ગ પાછો આવ્યો અને પોતાની પુત્રીને મળીને ઘણાક આનંદની સાથે
 સ્વદેશમાં રહેવા લાગ્યો. સારપછી પ્રાસ્કોરિયા ધાર્મિક જોગણ બની અને
 તેજ અવસ્થામાં પોતાનું જીવન તેણે ગાળ્યું.

સવૈયા.

મૃત્યુને વશ થાવું અથવા, ધાર્યું કાર્યજ કરવું સિદ્ધ,
 ક્લેશ અશેષ સહન કરિને, સંકલ્પ ધરે જે આવે ચિત્ત;
 જીવન યૌવન ને વળી ધનને, તુચ્છ ગણે હિંમત ધારી,
 માત પિતાના હિતને અર્થે, ધન્ય ધન્ય એ છે નારી.

ધર્મપુરતક વાંચી સંભળાવતી. દિવસનું કામ પૂરું થયા પછી બન્ને જણ યાદ કાઢવાને સારૂ તાપણી પાસે તાપવાને બેસતાં, અને જે મળે તેના સ્વીકાર કરી મુખથી બોલત કરતાં.

કેથેરાઇન ક્રીપાળી અને બળેલી હતી, પણ ધર્મિષ્ઠ તથા શુભવાન થવા માટે તે ખૂબ પ્રયત્ન કરતી. મા પાસેથી વિદ્યા શીખવામાં તે ઘણું ધ્યાન આપતી અને વ્યુથરના મતના એક ધર્મગુરૂ પાસે ધર્મસારના ઉપદેશ સંભળતી. તે જન્મથીજ તીવ્રશુદ્ધિની તેમજ ધૈર્યવાળી તથા ગંભીર પ્રકૃતિની હતી, તેથી એના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ ઝટ થઇ. તેની સુશીલતા તથા ખીજા સદ્ગુણ જોઇને તે ઠેકાણાના ઘણાક ખેડૂતો તેની સાથે વિવાહ કરવાને તૈયાર થયા, પણ માને દુઃખ થાય એમ જાણી તેણે કાઇની પણ માગણી કબૂલ રાખી નહિ.

કેથેરાઇન બ્યારે ૧૫ વર્ષની થઈ ત્યારે તેની મા મરણ પામી. તે વખતે તે પોતાની મુંબડી છોડી પોતાના ધર્મગુરૂના ઘરમાં જઈ રહી. ગુરૂનાં સર્વ છોકરાંને સંભાળવાનું કામ તેને માથે પડ્યું અને તેથી તેને વિધવિધ શુભ મળ્યા તથા છોકરાં ઉછેરવાને ઉપયોગી કામગીરીઓ તેનામાં આવ્યો.

તે વૃદ્ધ ધર્મગુરૂ તેને પોતાની છોકરી પ્રમાણે ગણીને સારી રીતે રાખતો હતો. તેણે પોતાનાં છોકરાંને સારૂ જે શિક્ષક રાખ્યા હતા તેમની શિષ્યા કેથેરાઇનને બનાવીને તેને સર્વ ઉપયોગી વિદ્યાઓ શીખવી.

તે દુર્ભાગી છોકરી આ રીતે ઉત્તરિમાં આવતી હતી. પણ થોડા વખત પછી તેને આશ્રય આપનાર ધર્મગુરૂનું પણ મૃત્યુ થયું તેને લીધે,

* પૂર્વે ખ્રિસ્તિ ધર્મમાં 'સૈમનકેથોલિક' મત અગ્રેસર હતો અને તેનો 'પોપ' કરીને એક પુરૂષ ધર્મધ્યક્ષ અને પૂજ્ય હતો. તે ચાહે તો કોઇને સ્વર્ગમાં તથા કોઇને નરકમાં મોકલી શકે એમ મનાયું હતું. તે સભ્યોને પદબ્રજ કરી શકતો હતુ-થરે આ મતની અવગણના કરીને પ્રોટેસ્ટન્ટ ક્રિશ્ચિયનન માર્ગ સ્થાપન કર્યો. આ મતવાળા પોપને ઈશ્વર પુજ્ય જાણી પૂજતા નથી તથા સર્વ વાતમાં બામબલને આધારેજ ચાલે એમ માને છે.

તેને જે જે દુઃખ પડેલાં પક્ષાં તે સર્વ પાછાં હવે ભોગવવાં પડ્યાં, અને અને ઘણા કષ્ટથી દિવસ ગાળવા લાગી.

આ સમયે ‘લિબોનિયા’ નામનો પ્રદેશ મહા યુદ્ધને લીધે ખેદાન-ખેદાન થઈ જતો હતો. દેશમાં કોઈ તરેહની દુર્ભવસ્થા થાય તો તેથી દરિદ્ર લોકને ઘણું દુઃખ થાય છે, તે પ્રમાણે કેયેરાઇન પણ શુણ્ણવાન્ હોવા છતાં ઘણીજ દીનતાનો ભોગ થઈ પડી.

એમ કરતાં કરતાં તેને ખાવાની મુશ્કેલી પડવા લાગી. પહેલાં એકઠા કરેલા પૈસા એણે થઈ ગયેલા જોઈને કેયેરાઇને ‘મોરીયનબર્ગ’ નામના લઢાઈ વિનાના એક ગામમાં જવાનો વિચાર કર્યો. તેની પાસે થોડાંક વસ્ત્ર હતાં તેની એક પોટલી બાંધીને ધારેલે ઠેકાણે જવાને તે હોંડતી ચાલી. રસ્તામાં એક દેશ આવ્યો તે મૂળથીજ ટંટાખોર હતો. ત્યાં ‘સ્વીસ’ અને ‘ફ્રેશિયન’ એ બે જાતિમાંથી એક જે વધારે પ્રબળ હોય તે બીજીને લૂંટી લઈને અનેક તરેહના ભય બતાવે એમ ચાલતું. કેયેરાઇને એવા ભયનો ભોગ થઈ પડી પણ ભૂખના દુઃખથી રસ્તાનાં દુઃખ તથા થાક જૂલી ગઈ હતી.

તે ચાલતાં ચાલતાં રાત્રિયે રસ્તાની પાસેની એક ઝુંપડીમાં વિશ્રામ લેવાને ગઈ. દુર્ભાગ્યે તેમાં બે લશ્કરી માણસ હતા. તેઓએ તેનું બહુ અપમાન કર્યું. પણ એવામાં એકાએક એક શાન્તિરક્ષક એજ રસ્તે જતો હતો તેણે એ અબળાનું રક્ષણ કર્યું. નહિતો તેની હૃદયના પાર રહેત નહિ. આ મનુષ્યના આવવાથી તે દુર્ગનો સ્તબ્ધ રહ્યા. કેયેરાઇનું હૃદય તથા મન એકી વખતે કૃતજ્ઞતા તથા આશ્ચર્યભાવથી પૂર્ણ થયું. તેણે પછી બાપુ દે આ તેનો બચાવતાર તે તેના હિતેશ્વર પરમખન્ધુ ધર્મગુરો પુત્ર છે.

આ ઘડી કેયેરાઇને ઘણી શુભકારક હતી. તેણે જે થોડું ઘણું ખાવાનું લઈને મુસાફરી શરૂ કરી હતી તે આ વખતે થઈ રહ્યું હતું. તેની પાસે જે વસ્ત્ર હતાં તેમાંથી રસ્તામાં તે જે જે ઘેર વિશ્રામ લેવા રહેતી તે તે ધરવાણાને એક એક આપતાં આપતાં સર્વ થક રચાં હતાં. હવે શું ખાતું ? શું પહેરવું ? તેનું કાંઈ ઠેકાણું નહોતું. પરંતુ તેના તે બન્ધા

મિત્રે જોઈતાં વસ્ત્રાદિ ખરીદ કરવાને થોડાક પૈસા તેને આપ્યા તથા સ્વા-
રીને માટે એક ઘોડો આપ્યો; અને મોરીયનબર્ગનો રાજા તેના પિતાનો
ઘણો વિશ્વાસુ મિત્ર હતો તેથી તેના ઉપર ભલામણનો પત્ર લખી આપી
તે રાજાની પાસે મોકલી દીધી.

મોરીયનબર્ગમાં કેથેરાઈનનો ઘણો સત્કાર થયો. ત્યાંના રાજાએ તર-
તજ એને પોતાની હોકરિયોની શિક્ષક નીમી. તેની ઉમ્મર આ વખતે
ફક્ત ૧૭ વરસની હતી પણ થોડા દિવસમાં રાજકન્યાઓને સુરીતિ નીતિ
તેમજ ધર્મશિક્ષા આપવામાં કુશળ છે એવું તેના વિષે કહેવાયું અને તે
પ્રખ્યાત થઈ.

તેનું અસાધારણ સૌંદર્ય તથા બુદ્ધિબળ જોઈને રાજાએ તેની સાથે
વિવાહ કરવાની માગણી કરી પણ તેને ના કહી તેથી તે ઘણુંજ આશ્ચર્ય
પામ્યો. કેથેરાઈન તો પેલા ધર્મશુરના પુત્ર ઉપર કૃતજ્ઞતા ભાવથી બદ્ધ
થયાથી પોતાના મનમાં તેનીજ છપ્પીનું ધ્યાન કરતી હતી. યુદ્ધમાં એ મ-
નુષ્યનો હાથ દબાયો હતો અને શરીર ખોડિલું થઈ ગયું હતું, પણ તેથી
કેથેરાઈનની તેના તરફની પ્રીતિમાં ઘટારો થયો નહિ. ખીજે દિવસે વ્યર્થ
પ્રયત્ન ના થાય માટે તે પુરૂષ નગરમાં આવ્યો ત્યારે કેથેરાઈન પોતાનું
મન તેની આગળ ખોલ્યું. તે જીવાન આથી બહુ ખુશી થયો.

કેથેરાઈનનું ભાગ્ય આશ્ચર્ય યુક્તજ છે. જે દિવસે વિવાહ થયો તેજ
દિવસે ‘રૂશિયા’ મોરીયનબર્ગ ઉપર ચઢી આવ્યું. ડાહ્યા રાજાના હુકમથી
સેનાપતિએ એકદમ તેની સામે લઢવાને ચઢાઈ કરી; પણ તે ફરીને પાછો
આવી શક્યો નહિ!

ખત્રે પક્ષે સરખા આવેશથી યુદ્ધ કરવા માંડ્યું. હિંસા અને દ્રેપથી
તેઓ નરદમ અન્ધ થયા હતા. આથી તે સ્થાન ઘણું ઘોર થઈ ગયું હતું.
આ સમયે ઉત્તર જાતિનું યુદ્ધ ઘણું ન્યાય રહિત તથા અસમ્ય હતું. તેમની
દુષ્ટતાને લીધે નિર્દોષ ખેડૂતોના પ્રાણ તથા કુલીન સ્ત્રીઓનાં માન બચમાં
હતાં. રૂશિયાએ મોરીયનબર્ગ લીધું અને તેમના કોથને લીધે સામા પક્ષનું
સર્વ સૈન્ય તથા બાલક પુરૂષ અને સ્ત્રીઓનું અસિદ્ધાન થયું.

કેથેરાઈન એક ભઠ્ઠીમાં સંતાઈ રહી હતી. કતલ પૂરી થઈ એટલે તે પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડી. તે આટલા દિવસ ઘણા દુઃખમાં હતી પણ સ્વાધીન હતી. હવે નિરૂપાયે તેને દાસી થઈને રહેવું પડ્યું.

આ દુર્દશાને સમયે તે પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી બધું કામકાળ કરવા લાગી. વિપત્તિને લીધે તેના શરીરની કાન્તિ ઓછી થઈ હતી પણ તેના મનની પ્રકૃષ્ટતા બિલકુલ ઓછી થઈ નહોતી.

કેથેરાઈનના સહયુગ્મી તથા તેની આશ્રયકારક ધર્મનિધાની વાત રૂશિયાના સેનાપતિ 'સેનઝીકોફ'ને કાને આવ્યાથી તેને મળવાની ઈચ્છા તેને થઈ, અને બ્યારે તેમની મુલાકાત થઈ ત્યારે સેનાપતિ બહુ સંતોષ પામ્યો અને તરતજ તેને દાસીત્વમાંથી મુક્ત કરીને પોતાની બહેનની સખી કરી રાખી.

આ સ્થાને કેથેરાઈનને પોતાના ગુણને લાયક સત્કાર મળ્યો, અને ભાગ્યોદયની સાથે તેનું સૌંદર્ય પણ વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું.

આ અવસ્થામાં તે કેટલાક દિવસ રહી એટલામાં રૂશિયાનો રાજા પીટર ધી ગ્રેટ એક દિવસ સેનાપતિને મળવા આવ્યો. રોકના હુકમથી કેથેરાઈન એક વાસણમાં ફેટલાંક ફળ મર્યાદાથી લાવી તે વખતે રાજાની દ્રષ્ટિ તેના તરફ ખેંચાઈ. તેણે તેને બેઠક કે તરતજ મોહિત થયો. બીજા દિવસે તે ફરીથી આવ્યો અને તે સુંદર કન્યાને પોતાની પાસે બોલાવી અનેક પ્રશ્ન પૂછ્યા, આથી, તેના શરીરની સુંદરતા કરતાં તેના મનનું સૌંદર્ય હજારગણું વધારે છે એમ રાજાને માલૂમ પડ્યું, અને તેને પોતાની પત્ની કરવાને તરતજ તેણે ધાર્યું.

કેથેરાઈનને આ વખત ૧૯ વર્ષ પણ પૂરાં થયાં નહિ હતાં. રાજાએ તેનો તમામ વૃત્તાન્ત સાંભળ્યો; અને વિવિધ દુઃખોની વેળાએ તેણે જે

● પીટર ધી ગ્રેટ રશિયનથી તથા સર્વ રાજગુણસંપન્ન હોતો તેથી 'ધી ગ્રેટ' એટલે 'મહાપુરુષ' એવું રૂપનામ એને મળ્યું હતું. તેણે ગરીબને કેસે દેશોદેશ કરીને રાજનીતિ, શાસનશાસ્ત્ર વગેરે શાખા લારી લોકોને તે શાખાને રાજ્યની ઉન્નતિ કરી હતી.

ધીરજ તથા દૃઢ ધર્મનિશ્ચયી દિવસ ગાળ્યા હતા તે બાણીને તે એક અ-
સમાન સ્ત્રીરત્ન છે એમ તેણે માન્યું.

પંડિતો કહી ગયા છે કે ‘સ્ત્રીરત્નંદુસ્કુલાદપિ’ એટલે નીચ દુર્ગ-
માંથી પણ સ્ત્રીરત્ન મળી શકે. આવાજ વિચારથી બિલકુલ સંદેહ પામ્યા
વિના રાત્રએ તરતજ તેની સાથે લગ્ન કર્યું. તેણે સભાસદોને કહ્યું કે ‘ધર્મ
એ સિંહાસન ઉપર ચઢવાની ખરેખરી નીસરાણી છે.’

દરે પોતાની મારીની હુંપડીમાંથી નીકળીને કેથેરાઈન પૃથ્વીના એક
મહારાજ્યની રાણી થઈ. જે એક વખતે મહિન વેશથી પગે ચાલીને એ-
કલી બરકતી હતી તેની આસપાસ દરે દળરે મનુષ્ય વિંટાઈને તેનું દસ્તું
મુખ બેઠાને સુખી ચાસે છે ! પહેલાં જોને ઘણા દિવસ ઉપવાસ કરવા
પડતા તેના સદાગતથી દરે અસંખ્ય લોકનું પ્રતિપાલન થવા લાગ્યું !!!

આટલી મોટાઈ મળ્યા હતાં કેથેરાઈન જરા પણ અર્ધિટ થઈ નહિ;
તે પોતાની પહેલાંની હાલત સંભારીને નિત્ય મધ્યરતો ઉપકાર માનતી અને
જે સર્વ ગુણને લીધે તેને સિંહાસન મળ્યું તેમનોજ જીવનકાળમાં પરીચય
રાખતી. જ્યારે તેનો ગુણવાન સ્વામી પુરુષજાતિની ઉન્નતિનાં સાધન કાયા,
મન, તથા વાણીથી કરતો, ત્યારે તે પણ સ્ત્રીજાતિના કલ્યાણ સાથે વિવિધ
ઉપાય કરતી હતી.

તેણે સ્ત્રીઓના ખરાખર વેશ વગેરે બદલી નંખાવ્યા; એક સ્ત્રી-
સમાજની સ્થાપના કરી; સ્ત્રીઓના ગુણને લાયક મર્યાદાની રીત ચલાવી;
અને બાકી રહેલા કાળમાં રાણીના, સખીના, પત્નીના, તથા માતાના એ
સર્વ ધર્મ બરોબર બળવી બધા વિના આનન્દથી મૃત્યુશૈયા ઉપર સૂતી.
મરણ વખતે તેણે કાંઈ પણ ગભરાટ બતાવ્યો નહિ. તેના મૃત્યુથી સર્વ
લોકો દુઃખી થઈ શોક દર્શાવ્યો.

આન ધ્યાર્સલી.

ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં ઇંગ્લાંડના ક્રિસ્ટલ શહેરમાં આનનો જન્મ થયો. આપણા દેશની ગોવાલણીની પેઠે તેની મા શહેરમાં જઈ દૂધ વેચીને નિર્વાહ કરતી. નાનપણમાં આન પોતાની માની સાથે કેટલીક વખત એજ ધંધો કરતી. પછી મા અને ભાઈ પાસેથી તે જે થોડું ઘણું શીખી હતી તેનો અભ્યાસ અવકાશ મળ્યેથી કરતી. એવી રીતે ક્રમે ક્રમે તેને વિદ્યા ઉપર પ્રીતિ વધતી ગઈ; અને જ્યારે લાગ મળ્યો ત્યારે કવિતાનાં અને યુરોપના પ્રખ્યાત ગ્રંથકારો જેવા કે, પોપ, ડ્રાઇડન, મિલ્ટન, અને એક્સ-પીઅર વગેરેનાં કરેલાં કેટલાંક પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરીને અભ્યાસ કરવા લાગી. આ પુસ્તકો વાંચ્યાથી તેની શુદ્ધિ સહસા પ્રકાશ પામી; અને તેણે કેટલીક કવિતા લખી તે ઉધરાણાથી પૈસા એકઠા કરીને પુસ્તકરૂપે છપાવી પ્રગટ કરી. સાધારણ પુસ્તકોની અપત થતી તેથી એ પુસ્તકથી તેને પૈસાનો લાભ થયો. પછી તેણે દૂધ વેચવાનો ધંધો છોડી દેઈને એક પુસ્તકાલય સ્થાપીને નિર્વાહ કરવા માંડ્યો. પ્રથમ પુસ્તક અપી રહ્યા પછી તેણે જુદા જુદા વિષય ઉપર અનેક કવિતા લખીને એકઠી કરી 'વિવિધ વિષયની પદમાળા' એવા નામનો બીજો ગ્રંથ પ્રગટ કર્યો, પછી ૧૭૮૭ માં 'ચાકરપણાની નીચતા' એ નામનું એક નાનું કાવ્ય છપાવ્યું. ત્યાર પછી તેણે ૧૭૮૯-૯૦-અને ૯૫ એ વર્ષોમાં શોકસૂચક કેટલાંક પદ્ય, ઐતિહાસિક નાટક, અને કાવ્ય વગેરે જ્ઞાનબોધક કેટલાંક પુસ્તકો એક પછી એક પ્રગટ કર્યાં. ઉપર કહેલાં પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં જ્યારે તે રોડાયલી હતી ત્યારે તેનું નામ તથા યશ સર્વત્ર ફેલાયેલાં હતાં અને નગરના લોક તેના કાર્ય તરફ ઘટતો ઉત્સાહ અતાવતા હતા. પછી જ્યારે તેનો વૃદ્ધાવસ્થાનો કાળ પાસે આવ્યો ત્યારે પોતાનાં છોકરાં વગેરેને લઈને નગર છોડી એક એકાન્ત સ્થાને જઈ કાળ કાઢવા લાગી. તેને બે પુત્ર તથા બે પુત્રીઓ થઈ હતી. તેમાંનો નાનો છોકરો ઘણો શુદ્ધિમાન તથા ચિત્રવિદ્યામાં નીપુણ

દતો, એ પુત્ર તેની માતા હવતાં મરણ પામ્યો દતો, અને ત્યાર પછી એ વર્ષે એટલે ૧૮૦૦ ૧૭૦૧ ના મે માસની ૮ મી તારીખે આન પરતોડવાસી થયું.

કિસ્સા સંદિન યત્ન અને પ્રયત્ન હોય તો આનિ અપરં કામ પણ સહેલાઈથી થઈ શકે છે. જુઓ, આન એક સામાન્ય સ્ત્રી હતી તોપણ કિસ્સાદર્યક યત્નને કારણે તે કેટલી વિદ્વાન થઈ તથા લોકોમાં માન પામી ગઈ! આપણા દેશની સ્ત્રીઓ કહે છે કે અમારો ઘણો વખત ઘરના કામકાજમાં જાય છે તેથી વિદ્યા શીખવાને અમને જોઈએ તેટલો વખત મળતો નથી, પણ આ આનની વાન વાંચીને તેમણે જાણવું જોઈએ કે તે સાધારણ ગાયણીયણ હતી તે છતાં કેવી રીતે વિદ્વાન થઈ હતી !

જેની જેવી અવસ્થા હોય તેમાં તેણે સંતોષ માની રહેવું
એજ સાઈ છે.

(યદુમણિ તથા તેની માતું સંભાષણ.)

મા.—યદુમણિ! આજ નિશાળેથી આવતાં તને આટલી વાર કેમ થયું, અને તું ગાડીમાં બેસીને ક્યાંથી આવી ?

યદુમણિ.—મા ! જમીનદારની પુત્રી અપળા મહારી સાથે બળે છે અને હું તેને કેટલુંક શીખવું છું તેથી તે મારી સાથે સહીપણું રાખે છે. આજ એ મને એની વાડીમાં લઈ ગઈ હતી, ત્યાં ઘણી વાર મુઠ્ઠી બધો સામાન ખતાવ્યો તેથી વાર થઈ ગઈ જાણીને એણે પોતાની ગાડીમાં મને મોકલી દીધી.

મા.—ત્યાં તે શું બોલ્યું ?

યદુ.—મા ! કેટલી જાતની કેટલી કેટલી વસ્તુઓ ત્યાં જોઈ તે હું શું કહું ! કેવી કેવી કાળની પૂતળિયો, કેટલાંક કિત્તમ લગણાં, કેટલીક

સુખડની પેટિયો, અને કેટલી જાતની બીજી વસ્તુઓ પણ જોઈ, પરંતુ તેમનાં નામ તો હું જાણતી નથી. કેવા ભારે પોપાક ને ઘરેણાં! મા! તું એ બધું જુએ તો કેટલી ખુશી થાય ને હું કહી સકતી નથી!

મા.—વારૂં એન, એ બધી જાણસોમાંથી તને કયી બહુ સારી લાગી?

યદુ—તે હું જાણતી નથી. જેટલું મેં જોયું તે સઘળું મને ચમત્કારિક લાગ્યું; બધું જોઈને સરખો આનંદ થયો. પણ મને એમ લાગે છે કે બધા કરતાં હું જે ગાડીમાં બેસીને ઘેર આવી તેથી વધારે સુખ થાય. મા, આપણે સાડ એવી એક ગાડી કેમ કરાવતી નથી? તું મને ચપળાના જેવાં રમકડાં તથા લુગડાં ઘરેણાં કેમ આપતી નથી.

મા.—આપણે એટલા પૈસા ક્યાંથી લાવીયે વારૂં? ચપળાના આપના જેવા તારા આપ કાંઈ મોટા માણસ નથી. અને જે કાંઈ આપણી પાસે હોય તે ખર્ચીને ગાડી કરાવીયે તો તેથી સારો ખોરાક ના મળે અને બધાં મરી જાયે.

યદુ—મારા આપ કેમ એવા મોટા માણસ નથી?

મા.—ચપળાના આપને પોતાના આપની જમીનદારી મળી છે એટલે પૈસાની ખોટ નથી, અને તારા આપતો પોતે મેહેનત કરી રોજગાર કરેછે એટલે વધારે ક્યાંથી હોય?

યદુ—ઘણા લોકો ચાકરી કરીને મોટા માણસ થયા છે, ત્યારે આપા ૧૦ થી ૪ વાગ્યા સુધી કામ કરેછે તોએ કેમ ઘણા પૈસા મેળવી સકતા નથી?

મા.—તું કાંઈ જાણતી નથી એન. કેટલાક લોકો, એમના કરતાંએ વધારે મહેનત કરે છે તે છતાં તેઓ આપણાથી પણ વધારે ગરીબ હોયછે.

યદુ—એમ કેમ હશે મા?

મા.—એન, તને દુનિયાની ઘટમાળની ખબર નથી. આ સંસારમાં કેટલાક એવા દુઃખી લોક છે કે તેમને આપણા સુખના સોમા ભાગ જેટલું સુખ પણ મળતું નથી. જોને તેઓ કોઈ વખતે પણ આનંદ દેખાતા

નથી તોપણ તે લોકો એતી કરેછે, - હોશિયો ગતવે છે અને ખીછ મગ્નુરી કરે છે તેમને કેટલું દુઃખ હોય છે ।

યદુ૦—એ વાત તો ખરી છે કે તેઓ પોદોદ્રાટતાંજ કામે વળગે છે અને આખો દહાડો તેમાંજ ગચ્ચાં રહે છે.

મા.—ત્યારે વિચાર કર કે તેમનાં છોકરાં વગેરે શી રીતે છવી શકે છે? તું એમના જેવી થવાને ઇચ્છે છે?

યદુ૦—હી! એતો દારાંદુરાં લુગડાં પહેરી ગંદાં રહેછે.

મા.—ખરેખર તેઓ આપણા કરતાં ઘણાં દુઃખી હોયછે.

યદુ૦—એમ કેમ હશે મા?

મા.—તેમને જૂખની વખતે પેટમરીને સાફ ખાવાનું મળતું નથી. વળી ટાઢના દહાડામાં જોઈતાં લુગડાં ન મળ્યાથી તેઓ થરથર કુન્ને છે. તું શું એવું બધું ખમી સકે કે?

યદુ૦—તેમને સાફ ખાવાનું કેમ મળતું નથી! મેં જોયું છે કે તેઓ કણકી રાંધીને ખાય છે; તેં એક દહાડો એવી કણકી રાંધી હતી તે તો અમૃત જેવી લાગતી હતી ને?

મા.—અરે ગાંડી છોડી! મેં તો એમાં દુધ અને ખાંડ નાંખીને દુધપાક બનાવ્યો હતો તે કેમ સારો ના લાગે? તે બિચારાં તો માત્ર પાણીમાં ભાત રાંધીને લૂખો ખાયછે. એવો લૂખો ભાત તું તો એકે કોણિયો પણ ના ખાઉં. ક્રાન્સદેશની એક રાજકન્યા વિષે મેં વાંચ્યું છે તે જેવી દુઃખી લોકની અવસ્થા સમજે છે તેમ તું પણ સમજતાં શીખ.

યદુ૦—તે રાજકન્યાની વાત કહે આ.

મા.—એક વરસ એ દેશમાં ભારે દુકાળ પડ્યો તેથી ઘણાં ગરીબ લોકો ખાવા ન મળ્યાથી મરી જવા લાગ્યાં. જ્યારે કોઈ મોટો બનાવ બને છે ત્યારે સર્વ ઠેકાણે તેના વિષે ઘણી વાતચિત્ત થાય છે, તે પ્રમાણે આ દુકાળની વાત પણ બધે પસરી હતી, રાજકુટુંબની સ્ત્રીઓએ આ

વાત જાણી ત્યારે એક રાજકન્યા બોલી બીડી કે એ કેવું આશ્ચર્ય ! એ બધાં એટલાં બધાં મૂર્ખ છે કે અન્ન ના મળ્યાથી સૂકાઈને મરી જાયછે ! આપણે તો અહિં મિષ્ટાન્ન ખાઈને રહીએ છીએ ! એટલામાં તેની એક દારી બોલી કે, કુંવરી ! તમે જાણતાં નથી કે તમારા આપની રૈયતનો ઘણો ભાગ ગમે તેવી ખરાબ બળેલી રોટલી ખાઈને જીવેછે; પરંતુ તે પણ હાલતો તેમને મળતી નથી તેથી મરી જાયછે. તમે જાણો તેવાં મિષ્ટાન્નનો તો તેમને વિચાર પણ નથી થતો ! ખાવાને સાર તેમને કેવું દુઃખ પડેછે તેનો તમને કદિ વિચાર પણ નહિ આવતો હોય. દાસીનું કહેવું સાંભળીને રાજકન્યાનું મન દયાભાવથી એટલું બધું પીગળી ગયું કે તેણે પોતાનાં લુગડાં ધરેણાં વેચીને દુઃખી લોકોને મદદ કરવાને પૈસા મોકલી દીધા.

યદુ—વારૂ બા, સારે ખાવાનું ના મળ્યાથી આપણા દેશનું કાંઈ કેમ મરતું નથી ?

મા.—તુ નાની છે એટલે ખબર રાખતી નથી, તેથી આવી વાત કરેછે. અગાઉ ઈ. સ. ૧૨૪૦ ની ની સાલમાં દુકાળ પડ્યાથી અન્ન વિના એટલાં માણસ મરી ગયાં હતાં કે તેની કાંઈ સંખ્યા નથી. થોડાં વરસ ઉપર કટક તથા મધાસના પ્રદેશમાં દુકાળથી હાહાકાર થઈ રહ્યા હતા. હાલ પણ આપણી પાસેજ ભૂખથી કેટલે ઠેકાણે કેટલા લોક મરી જાયછે તેની કોણ ખબર લેછે ? અને કદાપિ ના મરતા હોય તોપણ દુઃખ પામતા જેટલા લોકો હોય તેમના ઉપર દયા કરવી એ સર્વને ઘટારત છે.

યદુ—સારે તો મને એમ લાગેછે કે ચપળા આટલો સરસમાન રાખેછે તે ખોટું છે; એ બધું વેચીને ધર્માદા કરે તો કેટલા લોકો ઉપર ઉપકાર થઈ શકે !

મા.—એમ કહેવાય નહિ. તે તેની સ્થિતિ પ્રમાણે કેટલાક પૈસા પોશાક, રમકડાં અને ખીજ સામગ્રી લેવામાં ખરચે અને કેટલાક પૈસા પરોપકારમાં ખરચે તો પછી તેનો દોષ નથી.

યદુ—પણ આપણે જેટલી સામગ્રી છે તેટલી સામગ્રી રાખીને તે

કેમ સંતોષ ન પામે ? એમ ક્યાંથી કેટલાં વધારે માગ્યુંનું બધું નેનાથી થઈ શકે ?

મા.—નું જે વધારે તેજ આ વાર્તામાંથી નીકળેછે. વિચાર કર કે તે દલાડે રસ્તામાં જે એ સ્ત્રીઓ આપણને મળી હતી તે તને આમ ના હતી શકે ?

યદુ—કિયી સ્ત્રીઓ મા ? પેલી આપણા ધાન દાણા ખાઈતારી ! તે એવું કેમ હતી શકે ?

મા.—અપણાની સામગ્રી જેમ તારા કરતાં વધારે છે તેમજ દુઃખી સ્ત્રીઓના કરતાં તારી સામગ્રી વધારે છેકની ? તારા જેવાં જગડાં જાતનાં ને રમકડાં એમને હતી પણ મળતાં નથી.

યદુ—હા મા, હવે હું સમજી. તે દલાડે મેં જાણેલી એ પૂતળિયો આપી તે એ સ્ત્રીઓ ખુશી થઈને દૂધની દૂધની લઈ ગઈ; અને પેલી નાની છોડી તો મારા હાથમાં બંગડી હતી તેથી એક બેઠ બંગડી લેવાને તેની માનો છેડા જાલી દેવા મંડી એટલે એની માએ એને ધમકાવી કાઢી.

મા.—અરે ! બિચારા દુઃખી લોકને એવું એવું ક્યાંથી મળે ! પેટ ભરી ખાવાને રાટલા મળે તોપણ તેઓ મંતોષ માને. હવે જો, એ ગરીબ સ્ત્રીઓની પેઠે તારે દલાડા કાઢવા પડે તો તને કેટલું દુઃખ થાય ? કહે સારે, અપણા કેમ તારા જેવી થઈ શકે ? એટલા માટે જેની જેવી અવસ્થા હોય તેણે તે પ્રમાણે ચાલવું. પોતાની અવસ્થા કરતાં વધારે સારી રીતે રહેવા યત્ન કરનાર ઉલટું દુઃખ પામે.

યદુ—વારૂં મા, આપણી કેવી અવસ્થા છે ?

મા.—તારા બાપ જે રોજગાર કરે છે તેથી આપણે સાધારણ રીતે મંસાર વ્યવહાર ચલાવીએ છીએ તેને સારૂં થાણું કદ વેઠવું પડતું નથી. પણ વિચાર કરી જો કે તારે જો રમકડાં બેઠાયે, ગાડીમાં બેસવા બેઠાયે, તો તે બધું તને આપતાં આપણને ખાવાનું થઈ દુઃખ પડે. વખતે વધારે પેસા હોય તો તે વડે બહાવીએ અને, ઘરમંસારનો નિઆવ પણ કરીએ.

એ બધી વાતની કાળજી પેહેલી રાખવાની છે. અત્યારથીજ જો તને મોટું માણસ થવાનું શીખવીએ તો તેથી તારૂં સાઈ ન થતાં કિલકું જોટું થાય.

યદુ૦—કેમ જોટું થાય ?

મા.—હર્મણાં તું ચપળાના જેવો પોશાક પહેરે તો પછી તને હલકાં લુગડાં પહેરતાં કાંઈ જોટું ના લાગે વાઈ? તેમ, હાલ તારૂં સાઈ ગાડી પાસખી કરી આપીયે તો પછી એ તું સુખે છોડી સકે? તું એવા કોઈ ભાગ્યશાળીના ઘરમાં પડી છે કે તને કાંઈ દુઃખ ન પડે? અને કદાપિ તેમ હોય તોપણ તેથી કાંઈ બરોબર સુખ મળે કે! અભ્યાસથી બધું જીતું થઈ જાય, અને દિવસે દિવસે વધારે સુખ ન થયાથી મનને અંતોષ રહે નહિ. એટલુંજ તું વિચારી જોને કે તું એક દિવસ ગાડીમાં બેઠાથી ખુશી થઈ તેમ ચપળા કેમ થતી નથી.

યદુ૦—એ પણ એના મનમાં આવે છે ત્યારે ક્યાં ગાડીમાં બેસી સકે છે! તોપણ એ રોજ બેઝે છે, અને તેથીજ ખુશી થતી હોય એમ જણાતું નથી.

મા.—એમજ જાણજે કે, મોટા લોક સાઈ સાઈ ખાય પણ મનમાં જરા સુખ પામે નહિ. વિચાર કર કે જરા દુઃખ પડે તો કોને વધારે લાગે? જો તારૂં અને ચપળાને પગે ચાલતાં જવાનું હોય તો ચપળા બે ડગલાં ચાલીને બેસી જાય અને તું સહેલાઈથી દોડતી દોડતી જઈ સકે. સુખના અભ્યાસથી દુઃખને વખતે કેટલું કાયર થવાય છે તે એથી સમજશે. આપણી પેઠે સર્વ લોકોએ દુઃખનો અભ્યાસ રાખવો જોઈયે કારણ કે વખતે અવસ્થા બરાબ આવે તો તેથી કાયર થવાય નહિ. જે લોક પોતાની અવસ્થા કરતાં વધારે સાઈ ખાય, સાઈ પહેરે, ચટક મટક થઈ ફરે, અને એવાં બીજાં સુખ ચાહાય, તેમના કરતાં વધારે મૂર્ખ કોઈ નથી. એવા ચડસથી સ્ત્રીઓ ગરીબ થઈ જાય છે.

યદુ૦—મા! તે જે વાત કહી તે બહુ સારી છે; હવે હું મોટું માણસ થવાનું નહિ ઈચ્છું.

મા.—બેટા! એ વાત મનમાં રાખીને આ પ્રમાણે કરવું.—મોગાં

માણસોને જોઈને તેમના જેવાં થવાની ઈચ્છા ન રાખવી કારણ કે તેથી ઘણું દુઃખ થાય છે; પણ દુઃખી લોકની અવસ્થા જોઈને આપણી સારી સ્થિતિને માટે ઇશ્વરનો ઉપકાર માનવો, એટલુંજ નહિ, પણ જે વખતે જેવી સ્થિતિ હોય તે વખતે તે પ્રમાણે ચાલવું. મનને સંતોષ હોય તો સર્વ અવસ્થામાં સુખ છે.

સ્ત્રીજાતિની સત્કીર્તિ.

આશ્ચર્યકારક માતૃપિતાની ભક્તિ.

ઇ. સ. ૧૭૮૩ ના શિયાળામાં અમેરિકાના ન્યુયોર્ક પ્રદેશમાં ભારે ઠંડાળ પડ્યાથી બે વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષના પ્રાણ જવાની તૈયારી થઈ. તેમને માત્ર એક નાની છોડી હતી. થોડા વખત સુધી તો તે છોડીએ ઘણા શ્રમથી કાંઈ કાંઈ મેળવીને માઆપતું પાલન કર્યું; પણ પછી તો તે પણ અસાધ્ય થયું. હવે મારાં વૃદ્ધ માઆપ ભૂખે ગરી જશે એમ જાણીને તે ઘણી દુઃખી થઈને ગભરાઈ ગઈ. શો ઉપાય કરવો એમ વિચારે છે એટલામાં એણે સાંભળ્યું કે એક દાંતના દાકતરે એવું જાહેરનામું પ્રગટ કર્યું છે કે જે માણસ તેના મ્હોતો સારો દાંત મને આપી જશે તેને તે એક દાંતના ૩ ગીની* આપીશ અને દાંત હું પોતે કાઢી લેછશ. પેલી છોકરી આ સાંભળીને ખુશી થઈ અને પોતાના દાંત વેચવા એ દાકતર પાસે ગઈ. દાકતરે તેને નાની ઉમ્મરની જોઈને પૂછ્યું કે ‘તું આવું દુઃખ અમવાને કેમ તૈયાર થઈ છે?’ આ પૂછવાના ઉત્તરમાં તે છોકરીએ પોતાની દુર્દશાની તમામ હકીકત તેને સંભળાવી.

તે છોકરીની માઆપ ઉપર આવી અસાધારણ પ્રેમભક્તિ જોઈને દાકતરની બન્ને આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તેણે તેને બોખી કરીને

* ગીની એ ઇંગ્લાંડમાં ચાલતું એક નાણું સોના નાણું છે. ૧ ગીનીના ૧૦૦ રૂપિયા ગણાય. પરંતુ હાલમાં રૂપાના લાવગાં ઘણા ઘટ્ટરો થવાથી વટાવનો વધારો બહુ થઈ ગયો છે તેથી લગભગ ૧૫ રૂપિયા એક ગીનીના થાય છે.

પોતાનું કાર્ય નહિ કરતાં તેનો એક પણ દાંત કહાડી લીધા વિના ૧૦ મીની આપીને તેને વિદાય કરી. છોકરી તેથી 'આનન્દ' પામીને ઉપકાર માનતી માતપિતાની સેવા કરવા દોડી ગઇ.

૨. રૌમનો ઇતિહાસ વાંચ્યાથી માતપિતા પ્રત્યે ભક્તિભાવનાં આશ્રય ઉત્પન્ન થાય એવાં અનેક ઉદાહરણ મળી આવે છે. એક સમયે રૌમના ન્યાયાધિશે કોઈ આખરદાર સ્ત્રીને તેના શરીર ઉપરથી ચામડી ઉતારી મારી નાંખવાને માટે કેદખાનામાં મોકલી. સ્ત્રીના જ્વલરનું મન તે ખાઇનું સૌન્દર્ય તથા શોકભાવ જોઇને દયાથી પીગળ્યું અને તેથી તેને ગરદન નહિ મારતાં જૂએ મારી નાંખવી એવો તેણે વિચાર કર્યો. આ સ્ત્રીને એક છોકરી હતી તેણે પોતાની માને મળવાને દહાડામાં એકવાર આવવા વિનંતિ કર્યાથી તેમ કરવાને જ્વલરે તેને રજા આપી, પણ તે પોતાની સાથે કાંઈ ખાવાનું લઇ જાય નહિ તેની ચોકશી રાખવા માંડી. એ રીતે એ છોકરી ઘણા દિવસ સુધી આવ જ કરવા લાગી. ખાવાનું ન મળતાં છતાં કેદમાં પૂરેલી તે સ્ત્રી આટલા દિવસ સુધી શી રીતે જીવતી રહી છે તે જાણવાની ઇચ્છા જ્વલરને થઇ. તેની છોકરી ઉપરજ તેને શક ગયો; પણ દરરોજ તેની સખ્તાઇથી તપાસ કરતાં છતાં પણ કાંઈ જાણી સકાયું નહિ. પછી એક દિવસે જ્યારે માદીકરી એકઠાં થયાં તે વખતે એ શું કરે છે તે જોવાને જ્વલર ત્યાં સંતોઈ રહ્યો, સારે એણે જોયું કે એ છોકરી પોતાની માતાને ધવડાવતી હતી. આથી જ્વલરના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. સારેજ એણે જાણ્યું કે પુત્રી આ પ્રમાણે પોતાની માને સાફ અણુદીક આહાર લઇ જાય છે. પુત્રીનાં આશ્ચર્યકારક બુદ્ધિશીલ તથા માતભક્તિ વિષે તેણે તરતજ રાજ્યને જાહેર કર્યું. આ વાત મુખ્ય ન્યાયાધિશને નિવેદન કરવી જરૂરની છે. એમ જાણી રાજ્યએ સામાન્ય સભામાં એ વિષે વર્ણન કર્યું. તે વખતજ તે સ્ત્રીને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરી અને તે દહાડાથી મા તથા પુત્રી બન્નેનું પાલન રાજભંડારમાંથી થાય એવી આજ્ઞા કરી. રૌમન લોકોએ તે કેદખાના આગળ એક મંદિર કરાવી તેને 'માતૃભક્તિનો પ્રાર્થિતંત્ર' એવું નામ આપી તેમનું સન્માન કર્યું.

૩. જનનિધી નામની બીજી એક રોમન સ્ત્રીએ કેદખાનામાં પડેલા પોતાના પિતા સાદુભોનસનું એજ પ્રકારે રક્ષણ કર્યું હતું. આ વાત શ્રેમીય દાતવ્યને નામે પ્રખ્યાત છે. વારંવાર આવા બનાવ બેઠાને રોમન લોકોએ નિશ્ચય કર્યો કે પિતા માતાની બક્ષિત કરવી એ મુખ્ય સ્વાભાવિક નિયમ છે.

૪. ફ્રાન્સ દેશની ડેલિગ્નેસ નામની એક સ્ત્રી હતી તે અસાધારણ પિતૃભક્તિનું એક દ્રષ્ટાન્ત છે. તેનો પિતા કેદમાં પડ્યો ત્યારે એક ક્ષણવાર પણ તે તેનાથી વિખુટી રહેતી નહિ. તેના બાપને લાયન્સ નગરથી કન્સિયારનરીના કેદખાનામાં લઈ જતી વખતે તેણે તેની સાથે જવાની રજા માગી, પણ તે મળી નહિ. આવા અટકાવથી પિતૃભક્તિનું કાંઈ પણ બળ ઓછું થઈ શકે? તેણે સ્ત્રીજનનિનું સ્વાભાવિક બીકણુપણું તથા દુર્બળતા એમનો ત્યાગ કર્યો અને દૈનિક નિશ્ચયથી પિતાની ગાડીની સાથે સાથે હોડતી ચાલી. દ્રક્ષ્ય મધ્યાહ્ને પિતાને સાડ ખાવાનું આણુવા અને રાત્રે વખતે ઓઠવાનાં વસ્ત્ર લાવવા સાંડ તેને જવું પડતું તે સિવાય ગાડીથી જરાએ દૂર તે ખસતી નહિ.

આટલું દુઃખ વેડીને કેદખાના સુધી આવ્યા પછી પણ પિતાની પાસે રહેવાની રજા તેને મળી નહિ. આથી તે લાચાર થઈ પણ પોતાના નિશ્ચયમાં ડગી નહિ. તેણે લાગટ ત્રણ માસ સુધી પ્રધાનોની પગસી કરીને પોતાના બાપને કેદખાનામાંથી છોડવાની રજા મેળવી. આ રીતે પોતાના દુઃખી બાપનો છટકારો તેણે કરાવ્યો. પણ તેની સાથે તે ઘેર જઈ સફી નહિ. અતિશય કષ્ટ તથા પરિશ્રમથી તેનું શરીર ક્ષીણ થઈ ગયું હતું તેથી તેના પિતાના જોખામાં માથું મૂકીને તે સૂતી હતી ત્યાંજ મરણ પામી ! મરતી વખતે પણ બાપને છોડાવ્યાથી પોતાને થયેલો આનન્દ તેણે પ્રગટ કર્યો હતો.

એક રોમન માતા.

પ્રાચીન કાળમાં યુરોપખંડમાં રોમ શહેરે જે કીર્તિ અને મોટાઈ મેળવી હતી તેની સાથે હાલ કોઈની પણ તુલના થઈ શકતી નથી. એ નગરમાં અનેક મહાપુરુષો થઈ ગયા છે, તેમાં ગ્રેકોઈ નામના એ ભાષ્યો વધારે પ્રસિદ્ધ છે. તેમની મા કોર્નિલિયા તે આફ્રિકાનો મુલક જીતનાર પ્રખ્યાત સીપીયોની પુત્રી હતી. તેના આ એ છોકરાએ મેળવેલી મોટાઈનાં મૂળ કારણરૂપ એ અસાધારણ શુભવાળી સ્ત્રીનાં યત્ન અને કાર્ય હતાં. તે પોતે ખડુ સારી ખોલનારી (વક્તા) હતી અને તેણે પોતાના બન્ને છોકરાને પણ એવાજ ખોલનાર (વક્તૃત્વ શક્તિવાળા) કર્યા હતા. તેના લખેલા ઘણાક પત્રો રોમના સાધારણ રાજતંત્રના દૃક્ષતરમાં હતા તે ઉપરથી તેની વિદ્યા અને જીલ્લિનું અનુમાન થઈ શકે છે. રોમનો સર્વથી શ્રેષ્ઠ વક્તા સિસિરો કહી ગયો છે કે “ ગ્રેકોઈની માના લખાણનો મેં અભ્યાસ કર્યો છે.” આ ઉપરથી જણાય છે કે એના પુત્રોએ એની ગોદમાં (ખોળમાં) બેસીને જેટલું મુખ મેળવ્યું હશે તેના કરતાં વધારે મુખ અને લાભ તેની સાથે સંભાળ્યું કર્યાથી મેળવ્યાં છે.

રોમના પ્રતિષ્ઠિત લોકોમાં સર્વથી અધિક સન્માનવાળા ઘરમાં કોર્નિલિયાએ જન્મ ધર્યો હતો, અને ત્યાંના રાજ્યમાં એના કુટુંબ જેટલું ધનવાન કુટુંબ પણ ખીજ કોઈનું નહોતું; પરંતુ કુળ અથવા ધનથી તેનું નામ પ્રખ્યાત થયું નથી. તેણે પોતાના કૃત્યોથીજ નગરના લોક તથા પોતાનાં સંતાનને આશ્ચર્યકારક દાખલો બતાવ્યો છે એજ તેની અપાર કીર્તિનું મૂળ કારણ છે. કોર્નિલિયાનું આખ્યાન સર્વ સ્ત્રીઓએ વાંચવા લાયક છે.

એક સમયે કેમ્પેનિયા દેશની કોઈ એક સ્ત્રી કોર્નિલિયાને મળવા

.. રોમને સાધારણ રાજતંત્ર કહેતા કારણ કે એક સમયે ત્યાં કોઈ રાજતંત્ર રાજ્ય નહોતું, પણ રાજકારભારમાં સાધારણ લોકોનોજ અધિકાર હતો, અને એનેટ નામની એક સમાધારી સર્વ રાજકાર્ય યત્ન હતું.

આવી. તે કેટલાક દિવસ સુધી તેના ઘરમાં રહી અને તેણે તે વખતે વર્ણ-
સતાં પોતાની પાસેનાં કીમતી વસ્ત્રોગાંઠાં, સરસામાન અને સ્ત્રીઓને
લાયકની સર્વ વસ્તુઓ તેને જતાવી. પછી તેણે કેર્નિલિયા કે જે બીજી
ધનાદય સ્ત્રીઓની કરતાં પણ વધારે ધનાદય હતી તેનો કીમતી વસ્તુનો
બંડાર જોવાની ઇચ્છા જતાવી. કેર્નિલિયાએ કુશળતાથી તે વખતે તેને
જુદી વાતે ચલાવી યોગેક કાળ કાઢ્યો; અને બ્યારે પોતાના જે પુત્રો
નિશાબેથી ઘેર આવ્યા ત્યારે તેમની તરફ આંગળી કરીને બોલી કે ‘બહેન,
આ જુવો મા’રાં મણિ અને રત્ન !’ આ જે સ્ત્રીઓને એક બીજી સાથે
સરખાવતાં તેમનામાં કેટલો દુરક માલગ પડે છે ! એકની સાદાઈ અને સ-
રલતા અને બીજીનો વૃથા આડમ્બર, એમાં કિયો ગુણુ શ્રેષ્ઠ ? ઘણાં ઘણાં
મોતી મણિઓ ખરીદ કરીને જે ગર્વિષ્ઠ થાય છે અને એ શિવાય બીજા
કાંઈ મહા વિષય વિશે બેફરકાર રહે છે તે ગુણુવાન ગણાય નહિ. એ અતિ
દુર્ભાગ્ય છે ! સ્ત્રીઓ બ્યારે આવી સર્વ તુચ્છ વસ્તુઓનો ગર્વ અને મોહ
છોડી દેખને પોતાનાં સંતાનને સુશિક્ષિત કર્યાંથી પોતાને ભાગ્યશાળી તથા
કીર્તિવાળી માને ત્યારે તેઓ ગુણુવાન અને મોટાઈવાળી દહેવાય. છોકરાંને
સુધારવાને ખરચ કરવામાં તેમણે કાંઈ પણ બ્હીવું ના જોઈએ. આત્માના
મહત્વ તથા ઔદાર્યનો પુરૂષને જેટલો અધિકાર છે તેટલોજ અધિકાર સ્ત્રીને
પણ છે એ સ્ત્રીઓએજ જતાવી આપવું જોઈએ.

ત્રેકાઈના પિતાનું મૃત્યુ થયાથી તેમની માએ તેમને ગ્રીક ભાષા જા-
ણનાર કોઈ નિપુણ પંડિતને સોંપી સાહિત્ય તથા વકતૃત્વમાં પ્રવીણ કર્યા.
પાછળથી એ જે ભાઈઓએ રોમના સામાન્ય હિત સારૂ પ્રાણુ અર્પણુ કર્યા
તે તેમની માના ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરે એવાં વચનના ઉત્તેજનને લીધેજ. તે-
તેમને નીચેનું વચન કહી નિત્યે લબ્ધ પમાડતી. ‘હજી પણ મને રોમન
સોફો ત્રેકાઈની મા નથી દહેતા, પણ સિપિયોની છોકરી કહી બોલાવે છે.’

વખત જતાં રોમન લોકોએ ત્રેકાઈની મૂર્તિ ઘડાવી તે બુદ્ધિ જ્યાં મરી
ગયાં હતાં ત્યાં સારી રીતે સ્થાપન કરીને ઘણા દિવસ સુધી તેમને દેવ માની

તેમની પૂજા કરતા. આ બધાં કૃતજ્ઞતાનાં ચિન્હ જોઇ કોર્નિલિયા પોતાના મનનું સમાધાન કરતી. તેણે દૂરના એક સ્થળે બંધ પોતાનાં માતૃપિતા તથા સંતાનનાં પૂરેપૂરાં વૃત્તાન્ત વર્ણવ્યાં. મિસિનીયાના દ્વીપકલ્પમાં તેના ઘરની ચોતરફ બ્યારે જુદા જુદા દેશના રાજદૂત તથા ગ્રીકસાસ્ર જાણનાર પંડિતોની મંડળીઓ એકઠી થતી ત્યારે તે (કોર્નિલિયા) તે લોકોની સમક્ષ પોતાના પુત્રોનાં જીવન તથા મૃત્યુના આખ્યાન વર્ણવતી, પણ તેમ કરતાં કોઈપણ વાર આંખમાંથી આંસુ પાડતી નહિ. એવા સ્થિતિ તથા શાન્ત ચિત્તથી જોલતી કે જાણે કોઈ પ્રાચીન વીરના આખ્યાનનું વર્ણન કરતી હોય. તેણે આફ્રિકાના જીતનાર પોતાના પિતાનું વૃત્તાન્ત નીચે લખેલા શબ્દોથી સમાપ્ત કર્યું હતું. ‘મા’રા જે પુત્ર એજ મહા પુરુષના પૌત્ર હતા. તેમણે દેવતાઓના મંદિર તથા ઉપવનમાં દેહ છોડ્યો છે. તેમણે સામાન્ય લોકોના કલ્યાણ સાર ટેકથી જીવન અર્પણ કર્યું છે, માટે તેઓ આ પવિત્ર સ્થાનમાં કીર્તિ મેળવવાને લાયક છે તેમાં કંઈ સંદેહ નથી.’

છોકરાનું લાલન પાલન શી રીતે કરવું તે આપણા દેશની સ્ત્રીઓને સમજણ આપડું નથી એમ કહીએ તો ચાલે. તેઓ એમ જાણે છે કે છોકરાંને છાતી સરસાં દાખ્યાથી અથવા કેડે બેસાડી ફેરવ્યાથી, માગે એટલું ખાવા આખ્યાથી, અથવા તેમને ભાવથી રાખ્યાથીજ તેમના ઉપર વહાલ જણાય છે. પણ આમ કર્યાથી ઘણાં છોકરાંઓની દુર્ગતિ થઇ છે. છોકરાંઓ ગમેતો દુરાચરણી હોય તોપણ જીવતાં રહે એજ તેમની ધમ્મર પાસે પ્રાર્થના હોય છે. તેઓ જાણતી નથી કે ‘કીર્તિર્યસ્ય સ જીવતિ.’ જે સંતાન મરી ગયા છતાં પણ કીર્તિ મુકી જાય તે સદા જીવતાંજ છે; અને જે જીવીને પણ કીર્તિ મેળવી સમ્યાં નથી પણ ઉલટી જેમણે અપ-કીર્તિ મેળવી છે તે ખરું જોતાં મુવેલા જેવાંજ છે. ગ્રેકાઈની મા કોર્નિલિયાએ આ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને છોકરાનું યોગ્ય પાલન કર્યું હતું.

માતૃસ્નેહ.

૯. સ. ૧૭૮૨ માં શુરોપખંડમાં આવેલા સિસીલી નામના બેટમાં એક ભયંકર ધરતીકંપ થવાથી મોટા મોટા મહેલ, બાગ બગીચા, વગેરે ક્ષયલપાયલ થઈ ગયાં. તે વખતે સિસીલીના મેસીના નામે એક શહેરમાં માર્સેન્યેસ નામની એક સ્ત્રી રહેતી હતી. આ ધરતીકંપનો ભયાનક પરિણામ જોઈને માર્સેન્યેસ એકદમ મૂર્ચિત થઈ ગઈ. તેની આવી દુર્લભ જોઈ તેનો સ્વામી તેને શહેરના દિશામાં લઈ ગયો, અને તેને ત્યાં મૂકી બીજે ગામ જવાના વિચારથી વાહન લેવા ગયો. એ વખતે માર્સેન્યેસ સાવચેત થઈ અને પોતાનું બાળક પાસે દીઠું નહિ તેથી વણી આકળવિટળ થઈ ગઈ, તથા તેને લાવવા સારૂ તરતજ પોતાના ઘર તરફ દોડી ગઈ. ત્યાં જઈને, જે ઘરમાં બાળક સુતું હતું તે ઘરમાં તે પેડી અને ત્રાણ ઉપરના પારણામાંથી છોકરાને લેઈને હરખાતી હરખાતી ગભરાટથી ઉતરી આવવા લાગી. એટલામાં અકસ્માતથી નિસરણી લાગી પડી તે જોઈને વિસ્મયથી તથા ગભરાટથી ઘડીમાં આ ઘેર ને ઘડીમાં બીજે ઘેર એમ કેટલીક વાર મૂંઝી ગાંડીની પેઠે તે દોડદોડ કરવા લાગી. વારાફરતી એક પછી એક એ રસ્તા ઉપરનાં બધાં ઘર પડવા લાગ્યાં. રસ્તાની બહાર ફેંટ એકેજ ઘર બાકી રહ્યું. આ પ્રેમાળ માતા બાળકને કેડમાં લઈને એ ઘરમાં આશ્રય લેવાને બેઠી અને દ્રાણ જણે આ ઘર પણ પડી જાય એમ ધારી રસ્તે જતાં વટે-માર્જુને જૂંમ પાડીને મદદ સારૂ બોલાવવા લાગી. પણ અરેરે ! તે બિચારીનો દુઃખી સ્વર કોઈએ કાને ધર્યો નહિ. પડી તે ઘર પણ પડી ગયું અને માલીકરો અને યગદાદ સુવાં ! !

આશ્ચર્યકારક સ્વામિભાક્ત.

—XX—XX—

ઇંગ્રેજ પુસ્તક વાંચ્યાથી જાણાય છે કે કોઇ એક રોથિનહારપિતો નામની સ્ત્રી હતી. તેનો સ્વામી કિલિસ્ટદસ થિયન સન્યાસરોગથી પીડાતો હતો તેથી તેના હાથપગ વગેરે સર્વ અંગ લૂલાં ચઢ ગયાં હતાં. રોથિનહારપિતો એવી પતિવ્રતા હતી કે સ્વામીની પીડા મટાડવાને સાફ તેને પોતાની પીઠપર બેસાડી અસાધારણ યત્ન તથા શ્રમથી સો દોસ દર એક જલાશય આગળ લઈ ગઈ હતી. પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ સ્વામીને સાફ શું હુઃખ સહન કરી સકે!

૨. બ્યારે સધલેન્ડનો અમીર સંઘાતિક રોગથી પીડાતો હતો ત્યારે તેની સતી સ્ત્રી વીસ દિવસ મુઠી લાગટ તેની સેવામાં રહી હતી. એક ક્ષણ પણ ત્યાંથી દૂર ખસતી નહિ અથવા ઊંઘતી નહિ. સ્વામીના મૃત્યુનો ભય તેને એટલો બધો હતો કે તેને ભૂખ તરસ કાંઈ રહ્યું નહોતું. શારીરિક નિયમનું આ પ્રમાણે ઉલ્લંઘન કરીને તેણે સ્વામીના મંદવાડમાંજ પરલોક વાસ કર્યો. તેનો સ્વામી પણ થોડા દિવસ પછી તેની પાછળજ ગયો.

૩. ઇંગ્લાંડના રાજા વિજયી લુધલિયમનો મહાભાગ્યશાળી પુત્ર એકવાર ઝેરવાળા તીરથી ઘાયલ થયો. વિદ્વાન દાકતરોએ એવું કહ્યું કે તેના ઘામાંથી કોઈ ઝેર ચુસી લે તોજ તે જીવી સકે. પણ જે ચુસશે તે નક્કી મરી જશે. તે યુવરાજે પોતાનો પ્રાણ બચાવવા સાફ ખીનનો જીવ જશે એમ ધારીને જીવવાની આશા છોડી દીધી. પણ તે ઊંઘતો હતો તે વખતે, પતિના જીવનની રક્ષા સાફ તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી સીબીલાએ પોતાના મ્હોથી ઝેર ચુસી લઈને પતિને ઉગારી પોતાનો પ્રાણ તબ્યો !

આ દેશમાંથી પણ અસાધારણ પતિભક્તિનાં ઘણાં દ્રશ્યન્ત મળી આવે છે. આખ્યાનોમાં લખેલું છે કે અયોધ્યાપતિ દશરથ એકવાર અસુર લોકની સામે

* મૃગી રોગ જેવો એક ભતનો રોગ છે તેથી પ્રત્યેક અંગ ચૈતન્ય રહિત અસાર યઈ નયછે

સામગ્રી પીડાતા હતા, ત્યારે તેનની પ્રિય સાર્થી કેડીએ એર ચુસી તેમનો
 હવ બચાવ્યો હતો. પેલેમાં પતિની સાથે મરવાનો જે રીવાજ હતો તે પણ
 હાંપણ પ્રેમનો દાખલો છે. એ રીવાજ ધણી અસહ્ય તથા દુર હતો તો-
 પણ પતિ પ્રત્યે પત્નીના કેવો પ્રેમ હતો તે એ કબરથી જાણાય છે.

પારકે દુઃખે દુઃખી.

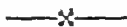
દોહરો.

નવ દિ શોખ બપોળે, ઘડ્યાં મળિને હેમ;

પરદુઃખે અશ્રુ ગળ્યાં, રમે શોભિતાં જેમ.

મુરોપની અંદર આવેલા આસિયા દેશમાં હંગરીના નામનો પ્રાંત છે,
 ત્યાંના રાજાને દક્ષિણમેથ નામની એક કુંવરી હતી. પોતાના પિતાને ઘણો
 રાજવંશવ છતાં એ કુંવરી નમ્રભાવે ગરીબ જેવી રહેતી હતી. તે પોતાની
 મળિણે સાથે ઘરમાં હોય અથવા બહાર જાય તોપણ સર્વ સમયે ઘણો
 સાધારણ પોશાક પહેરતી, અને એવું બોલતી કે, કરુણામય પરમેશ્વરની
 કૃપાથી અમારું ધન અશ્વર્ય ગમે તેટલું વધે પણ હું કદિએ દરિદ્ર વેશ ત્યાગ
 નહિ કરું. બ્યારે તે પરમેશ્વરની કૃપાસના આટલે દેવળમાં જતી ત્યારે ત્યાં
 દુઃખી લોકની સ્ત્રીઓની સાથે મેસતી. પોતાના સ્વામીના મૃત્યુ પછી તેણે
 તીર્થ યાત્રા કરી. તેવીજ રીતે રહીને તેણે ગરીબ દુઃખી લોકનાં દુઃખ ટા-
 ળવાને એક દવાખાનું સ્થાપ્યું, અને હરઘડી યતન કરીને દુઃખી તથા પી-
 ઠિત લોકની પોને દેખરેખ રાખતી. પોતાની પાસે કાંઈ પૈસા આવે તો તે
 ત્યાંનાજ નિરાશ્રિત તથા અનાથ લોકને બધા વહેંચી નાંખતી. તેનો બાપ
 વખતે વખતે તેને દાગળ લખી ઘેર આવવાનું લખતો પણ એ પરદુઃખથી
 દુઃખી ધક્કામેથ તેને નિચે લખેલો ઉત્તર લખતી:—‘પિતાજી ! રાજકુમારી
 થઈને બાપનો વૈભવ ભોગવવા કરતાં દીનદરિદ્રી લોકનાં દુઃખ ટાળવાને સાર
 કદ વેઠવું એ મને વધારે સુખકારક છે.’

મૃત્યુ સમયે સ્ત્રીની દ્રઢતાનું દ્રષ્ટાંત.

ઈંગ્લાંડના રાજા જૂઠા એડવર્ડે નોર્થમર્કેડના ડ્યુકની પ્રધાનગીરી વખતે પોતાના પુત્રની વહુ જેન એને રાજ્યની ઉત્તરાધિકારીણી કરી. એડવર્ડના મરણ પછી તેની ઓરમાન બેહેન મેરી રાજેશ્વરી (રાણી) થઈ અને જેન એ તો પ્રથમનો પેડે ઉત્તરાધિકારીણી રહી. તેને તથા તેના સ્વામીને મારી નાંખવાનો હુકમ મેરીએ કર્યો. જેન એ તે વખતે ૧૮ વરસની ઉમરની હતી, ને રૂપ, શુણ તથા ચૈવન એ ત્રણે વાતે શ્રેષ્ઠ હતી. મેરી ગાદીએ બેઠી તેના કેટલાક માસ પહેલાં તેણે (જેન એએ) પોતાને ગમતા એક પુરપની સાથે લગ્ન કરી તેની સાથે પવિત્ર પત્નીપ્રેમથી જોડાઈ હતી. આવી અવસ્થામાં પ્રાણદંડની (મોતની) સજા સાંભળીને તે બિલકુલ અધીર થઈ નહિ. ઇતિહાસકર્તાઓ કહેછે કે આવી ભયંકર આત્મા તેણે સ્થિર ચિત્તે સાંભળી અને વિલંબ કર્યા વિના તે ભોગવવાને તૈયાર થઈ.

તેને ગરદન મારવાને જે દિવસ નક્કી કર્યો હતો તે દિવસે તેના પતિએ તેને મળવાનું કહેવડાવ્યું. જેને તે નાકબૂલ કરી કહાવ્યું કે ‘આપણા મૃત્યુનો સમય પાસે આવ્યો છે તેથી આપણા બન્નેનાં અંતઃકરણમાં ધૈર્ય, સાહસ અને દૃઢતા રાખવાની જરૂર છે; અને આપણી પરસ્પર મુલાકાત થાય તો પાસે આવતા વિયોગથી ઉત્પન્ન થતા શોકને લીધે એ સર્વ શુણ શિથિલ થવાનો સંભવ છે. માટે આપ હવે મને મળવા આવશો નહિ. આપણો અહીં જે વિયોગ થશે તે કાંઈ હમેશનો નથી. મૃત્યુ પછી આપણે એક એવે અપૂર્વ સ્થાને જઈને એકઠાં થઈશું કે જ્યાં દુઃખ, શોક, તાપ, કે મૃત્યુ આપણી શાન્તિમાં વિઘ્ન કરી શકશે નહિ, અને ત્યાં આપણો સંબંધ હમેશને માટે અધાયલો રહેશે.’

જેન એ તથા તેના સ્વામીને એકજ ઠેકાણે અને એકજ વખતે ગરદન મારવાનો હુકમ રાણીએ કર્યો. પરંતુ પ્રધાનોએ ધાર્યું કે તેમના રૂપ, ચૈવન, તથા નિર્દોષપણું જોઈને લોકના અંતઃકરણને બહુ બેદ થશે, માટે તે બંનેને મારવાનાં જુદાં જુદાં ઠેકાણાં નક્કી કર્યાં.

સ્વામી જે વખતે મૃત્યુ રથને જતો હતો તે વખતે જેન એ કિલ્લાની ખારીમાંથી જોતી હતી. તેણે આ બનાવના સ્મરણાર્થે એક ચિન્હ તે ખારી પાસે કર્યું, તથા સ્થિર અને દૃઢ ચિત્તે પતિનું મોત થતું જોયું. તે પોતે જે વખતે ગરદન મારવાની જગાએ જતી હતી તે વખતે એકદમ એક ફેંકાણે પોતાના પતિનું મડકું પડેલું જોયું તેથી ત્યાં ગાડી ઉભી રખાવીને થોડી વાર તેને નીહાળી એક ઉંડા નિસાસો મુકી ગાડી આગળ હંકારી. આવા અપ્રિય દેખાવથી તેનું મન ગિલકુલ ડગ્યું નહિ પણ પતિનાં આચરણ, સાહસ અને ધૈર્યનું સ્મરણ કરીને પાસે આવેલું મરણ-દુઃખ સહન કરવાને તે સાવધાન થઈ. જે વખતે તેની ગરદન ઉપર ઘા પડ્યો તે વખતે પણ તેના મનની સ્થિરતા અચલ રહી. આસપાસ ઉભેલા જોનારા લોક રોતા હતા તેમને તેણે કહ્યું કે 'મैं दार्द्र्य' પણ ગેરવાજબી રીતે રાજસિંહાસન મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો નથી; મા'રો દોષ એટલોજ કે, રાજસિંહાસનનો અધિકાર મને આપ્યો. ત્યારે મેં ચોખ્ખી ના કહી નહિ. હું આશા રાખું છું કે મા'રા મૃત્યુથી રાજ્યમાં શાન્તિ થશે.' પછી તેણે નમ્ર હૃદયે જ્યાં જોઈએ ત્યાં પોતાનું મસ્તક મુક્યું, અને ફર ઘાતકે તેના નિર્દોષ લોહી વડે પૃથ્વીને અપવિત્ર કરી. તે સ્વર્ગલોકમાં ગઈ ત્યાં તેને શંત્રુનો માર અથવા ખીજ સાંસારિક દુઃખ રહ્યાં નહિ.

એવું કહેવાય છે કે, એના જેવી સરળ ચિત્તવાળી, શુદ્ધ અંતઃકરણની અને રૂપવાન તથા વિદ્વાન સ્ત્રી ભાગ્યે મળી શકે. એક ઇતિહાસવેત્તા કહેછે કે, બાલ્યાવસ્થાની સરળતા, જુવાનીનું સૌન્દર્ય, પ્રાઠ કાળનું અનુભવયુક્ત જ્ઞાન, તથા વૃદ્ધાવસ્થાનું ગાંભીર્ય, એ ચારે સદ્ગુણ તેનામાં એકી વખતે મળેલાં હતાં. તેને બ્યારે કિલ્લામાં પૂરી હતી ત્યારે કિલ્લાની ભીંતપર કોઈ વસ્તુથી લેટીન ભાષામાં એણે કેટલીક કવિતાની લીટીઓ લખી હતી તેનો ભાવાર્થ નીચે લખ્યો છે:—

ગીતિ.

હે જન નિશ્ચય જાણો, સુંખ આ છે દુઃખને અધીન સર્વે;
આજ વિષદ મુજ ઉપરે, કાલે કાં તે પડે ન તમ શીર્ષે.

પ્રભુસાદવાસ મળે જો, દ્રોણ અદિત સાધના કરેજ કહો,
 નિષ્કળ પત્નો સરં, જો દરિ પ્રભુ જાળ નાહિ દ્રોણિ થયો. ૨
 આ દુઃખદિન સ્થિર ગિતે, કાટો તે દિન તણી કરી આશા;
 ને દિન આજો પરશે, કેપ ગિરદિન સુપ્રભાતનુંજ નિશા. ૩

પ્રાણીવિદ્યા.

—❖—

પક્ષીઓની શૃલકાર્યની પદ્ધતિ.

ખીજાં પ્રાણીઓ કરતાં પક્ષીઓને વધારે સુખી માનવામાં આવેછે. એમનાં શરીરનો બાંધો કેવો સુંદર છે, અને તેમાં કેટલા પ્રકારના ચિત્ર વિચિત્ર રંગ હોય છે ! એમનો સ્વર કેવો મધુર છે ! હમેશ તેઓ કેવાં સંતોષી રહેછે, અને પાંખવડે કેવાં ત્યાં ધમ્મિય ચાય છે ત્યાં ઉડીને જાય છે ! મોટાં મોટાં પ્રાણીને નીચે રાખીને તેઓ કેવા સ્વચ્છંદે વૃક્ષ ઉપર બેસી ભોજન કરેછે ! ને શિખરેથી જીડી કેવાં વૃત્ત કરેછે, અને વાદળોની પાર આકાશમાર્ગમાં કેવાં સુખે વિહાર કરેછે !

મનુષ્યજાતિની માફક પક્ષીઓ પણ એક પ્રકારે ગંસારી હોય છે. એમનાં પણ ટોળેટોળાં એકઠાં થઈને સ્વચ્છંદે જીડી જાય છે. વળી નર-માદા વચ્ચે પ્રેમ પણ હોયછે. ધશ્વિરે એમને એવું અંગજ્ઞાન આપ્યું છે કે માદા જ્યારે સગર્ભા હોય ત્યારે ઇંડાં મુકવાને બહુ તજવીજ રાખેછે. પછી નરમાદા બન્ને માળો બાંધવાનો આરંભ કરેછે, અને ઇંડાં થાય તે જાણે બચ્ચાંજ હોય એમ તેમને સંભાળથી સેવેછે.

મોટાં કરતાં નાનાં પક્ષીઓમાં ઇંડાં સેવવાની વધારે કારીગરી જણાય છે. સુગરી વગેરેના માળા જોઈ કોને આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહે ? જે પક્ષીનું શરીર ન્હાતું હોય તે પોતાને અને ઇંડાંને જોઈતી હુંફ મેળવવા માટે મોટાં પક્ષીઓ કરતાં વધારે ગરમ પદાર્થોથી પોતાનો માળો બાંધેછે.

પક્ષીઓના માળાની અંદરના ભાગમાં ઘણી કુમળી અને ગરમ

પરંતુઓ સદાઈમંથ પાથરેલી હોય છે. પોતાના માળા બેઠાંએ તેવા સગવડ-
વાળા થાય એવું કરવાને તેઓ ક્યારેય રાખતાં નથી. પરંતુ ફેટલીકવાર
તેમના કામમાં કાંઈ અડચણ આવી પડેછે ત્યારે તેમના ધાર્યા પ્રમાણે માળો
ચર્ચા શકતો નથી. એવું અધુરું રહેલું કામ છુપું રાખવાને નરમાદા બંને
ઘણી હેંશિયારીથી પ્રયત્ન કરેછે.

તેઓ પોતાના માળા ઘણું કરીને ઘટ્ટ જાડમાં બનાવેછે અને તેમને
ચારે તરફથી ડાળાં પાંદડાં વડે ઢાંકી દેછે. જે શ્રીયાળામાં માળો તૈયાર
કરે તો અંદર જે પોલાણ હોયછે તેનું બહારથી કાંઈ નિશાન જણાય
નહિ એવો કરેછે. વળી માળાની પાસે કદિ કોઈને જુવે તો તે વખતથી
અંદરથી બહાર નીકળતાં તથા બહારથી અંદર જતાં બહુજ સાવધ રહેછે,
અને કોઈ ન હોય તોપણ આમ તેમ ચારે તરફ નજર કરીને પછી
નીકળે છે.

જ્યાં ચારાની ખોટ પડે તેમ નહોય ત્યાંજ ઘણુંકરીને પક્ષી માળો
બાંધે છે.

જ્યારે માદા ઈંડાં સેવવા બેસે છે ત્યારે તેને થતી પીડા ટાળવા માટે
નર તેની પાસે બેસીને ગાય છે, અને આનંદ ઉપજાવે છે.

ઇંડાંમાંથી બચ્ચાં નીકળવાને સમયે માદા માળામાં પુરાઇ રહેછે ત્યારે
નર પાસેના કોઈ જાડ ઉપર બેસી રહેછે, અને ગાન કરતો કરતો ચોક્કિ-
યાતનું કામ કરે છે, નર જે વખતે મધુર સ્વરે ગાન કરતો હોય તે વખતે
માદા કોઈ પણ શત્રુની બીક રાખતી નથી. અને કાંઈ દેહશત્રુથી જ્યારે
નરનો આનન્દદાયી સ્વર એકદમ સ્તબ્ધ થઇ જાયછે, ત્યારે માદા પોતાના
તથા બચ્ચાંના રક્ષણને માટે સાવચેત રહેછે.

બચ્ચાંનું પાલન કરવાનો ભાર પણ માદા ઉપર હોયછે. આ બાબ-
તમાં મોટાં અને નાનાં પક્ષી વચ્ચે ઘણો ફરક જણાય છે. નાનાં પક્ષી-
ઓનો યત્ન વધારે હોય છે. એમાં માદા ચારે શોધવા નીકળે છે અને
નર માળાનું રક્ષણ કરેછે. મોટાં પક્ષીઓ લાંબા વખત સુધી દૂર રહે તો-
પણ તેમનાં બચ્ચાંનો નાશ થતો નથી.

ગાનારાં પક્ષીઓમાં એક ચમત્કાર જોવામાં આવેછે. બાળપણમાં તેઓ કાડા પતંગિયાં વગેરે ખાય છે, પણ મોટાં થયે દ્રક્ત ઘાસપાલો ચરીનેજ રહેછે.

છંડાંમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી થોડા વખત સુધી બચ્ચાંને કાંઈ ખોરાકની જરૂર હોતી નથી. પણ બ્યારે તે ભૂખ્યાં ગાય છે ત્યારે ચીંચી કરતાં વારે વારે ચાંચ પોહોળી કરી ખાવાનું સોધવા માદને ગભરાવી નાંખે છે. માદા બ્યારે પાસે ના હોય ત્યારે બચ્ચાં એક બીજની સાથે લપાઈને ગરમ રહે છે, અને બ્યાંસુધી માદાનો સ્વર સંભળાય નહિ ત્યાંસુધી એક શબ્દ પણ બોલ્યા વિના ચૂપ રહેછે.

ફરીને આવુંછું એમ જણાવવાને માદા એક પ્રકારનો અવાજ કરે છે. તે બચ્ચાં વિલક્ષણ રીતે સમજી જઈને બધાં એકઠાં થઈ ખાવાનું લેવા-ચેંચેં કરી મુકે છે.

માદા જરાજરા બધાંને ખાવાનું વહેંચી આપે છે. એ પ્રમાણે થોડે થોડે ઘણીવાર ખવરાવે છે તેથી બચ્ચાંને ગળામાં વાગતું નથી.

છંડાંમાંથી બચ્ચાં નીકળ્યા પછી તેમનું લાલન પાલન કરતાં પક્ષી ચાકતાં નથી. તેઓ પોતાની મેળે ઉડીને પોતાનું રક્ષણ કરી શકે એ બાબત પણ શીખવે છે.

બચ્ચાંને બ્યારે પીંછાં તથા પાંખો આવેછે અને તેઓ જરા જરા ઉડી શકે છે ત્યારે મોટાં પક્ષીઓ (નરમાદા) તેમને માળા આગળથી ધીમે ધીમે વધારે દૂર લઈ જાય છે. પણ પાછાં આવતાં તેમની સાથે ના આવે પણ પોત પોતાની મેળે આવે એવો ઉપાય કરેછે. વળી ચાંચમાં લઈ જાયેથી છોડી દેછે અને થોડે દૂર જાય ત્યારે પકડી લેછે. એ રીતે ઊડતાં શીખવે છે.

બચ્ચાંને બ્યાં સુધી ઉડતાં ના આવડતું હોય ત્યાંસુધી નરમાદા તેમને સંગ છોડતાં નથી; પણ બ્યારે તેઓ પોતાની મેળે ઊડી તથા ચરવા જઈ શકે છે ત્યારે પછી તેમની કાંઈ ફિકર રાખતાં નથી, બચ્ચાં પણ પછી ઇચ્છા પ્રમાણે કરેછે અને સુખમાં કાળ કાઢેછે.

વાર શિયાળ જેવો, કોઈ વાર બિલાડી જેવો, કોઈ વાર કોયલ જેવો, અને કોઈ વાર તમારા જેવો એમ અનેક જુદાં જુદાં પ્રાણીઓના જેવા ઉચ્ચાર કરી શકે છે. મનુષ્ય ગમે એટલો પરિશ્રમ કરીને શીખે તોપણ તેનાથી બધાં પ્રાણીના ઉચ્ચારની નકલ થવી મુશ્કેલ; પણ અમેરિકાનું હરખોલા પક્ષી છે તે કોઈ પણ પ્રાણીનો સ્વર એકવાર સાંભળે તો તેની ખરેખર નકલ કરી શકે છે.

એ દેખીતું સાધારણ પક્ષી જેવું હોય છે. એના શરીરનો રંગ સાદો અને રાખોડી જેવો તથા આંચ આગળ જરા લાલ હોયછે. એનો પોતાનો સ્વર ઘણો મીઠો તથા ગંભીર છે તેથી ખીન્ન સર્વ પક્ષીના સ્વરની નકલ તે કરી શકે છે. અમેરિકામાં એ મુખ્ય ગાનાર પક્ષી એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે.

ખીન્ન પક્ષીઓને છેતર્યાથી હરખોલા બહુ આનન્દ પામે છે. કોઈ વાર નાના પક્ષીની માદાની પેઠે બોલીને તેનું આકર્ષણ કરે છે, અને વળી કોઈ વાર સમળી જેવો ભયંકર અવાજ કરી બધાંને ખડીવડાવે છે.

પોપટ, મેનાં વગેરે કેટલાંક પક્ષીઓ માણસની પેઠે બોલી શકે છે, પણ એ કાંઈ એમનો પોતાનો મોટો ગુણ નથી; કારણ કે માણસ તેમને કેટલાંક દહાડા કળજે રાખી ઘણા કષ્ટથી શીખવે છે. પરંતુ હરખોલા પક્ષી તો આપોઆપ શીખી શકે છે. કોઈ વાર તે એકલું હોય છે ત્યારે તેના આશ્ચર્યજનક ગાનથી સર્વ કોઈ મોહ પામે છે.

રાતને વખતે એ કોઈ કોઈ વાર અમેરિકાના ખેડુતોના ઘર ઉપર જાયે બેસીને જુદા જુદા મધુર સ્વર લલકારે છે અને ગવૈયાની પેઠે ગાય છે.

ગામની પાસે કોઈ ફળવાળા વૃક્ષ ઉપર એ પક્ષી પોતાનો માળો બાંધે છે, અને વગર મહેનતે પોપણ મેળવેછે. એ જામફળ વગેરે ખીન્ન ફળ ખાઈને જીવે છે; અને સર્વ ખાદ્ય પદાર્થો તેને માળાની પાસેજ મળે છે. હરખોલાની માદા એક વખતે ચાર પાંચ ઈંચ ઈંડાં મુકેછે અને લાગત ૧૪ દિવસ સુધી તેને સેવ્યા કરે છે સારે ઈંડાં ફૂટી બચ્ચાં બહાર આવે છે.

શાહામૃગ.

પક્ષીજાતિમાં શાહામૃગ સર્વ કરતાં ઘણું મોટું તથા પ્રાચીનકાળથી પ્રસિદ્ધ છે. જાંટની પેઠે તે રેતીનાં રણમાં યાત્ર્યા વગર બ્રમણ કરી શકે છે; મોટે આરબ લોકો એને ઊંટપક્ષી કહેછે. એનાં પીછાંને સર્વ પૃથ્વીના લોક ઘણાં કીમતી અને શોભાવાળાં ગણેછે.

એ પક્ષી અરબસ્તાનમાં તથા આફ્રિકામાં બધે ઢેકાણે રળી આવેછે. એ ઘણું કરીને નિર્જન વનમાં રહેછે. શરીરના પ્રમાણમાં એનામાં બળ પણ હોય છે. એ ઘણું શાન્ત તથા નિરપ્રહ છે.

એ પક્ષી કોઈની સાથે લઢવાને અગાડી પડતું નથી. બ્યારે હિંસક કૂર પશુ એના માળા પાસે આવીને બચ્ચાંને નાશ કરે ત્યારેજ તે આત્મ-રક્ષણ સારૂ લયાનકરૂપ ધરી બન્ને પગવડે વિલક્ષણ માર ચલવે છે.

એનો વેગ બહુ ચમત્કારી હોયછે. હાકતર સો કહેછે કે:—સૂર્યના તિક્ષણ કિરણને સમયે પણ એ પક્ષી બળતું બળતું પણ શાન્ત અને નિશ્ચિંતપણે રાજહંસની પ્રમાણે મંદ મંદ મતિથી ચાલેછે, અને ચાલતાં ચાલતાં પોતાની બન્ને પાંખોવડે વા નાંખીને યાક ઉતારેછે.

આ પક્ષીમાંથી આફ્રિકાના દક્ષિણ ભાગમાં જે રહેછે તે સર્વ કપ્પુતરની પેઠે પોત પોતાનાં ઇંડાં સેવેછે અને તેમની ઘણી માદાઓ એકઠી થઈ એક માળામાં ઇંડાં મૂકેછે. ખીજાં પક્ષીની માદક એ વૃક્ષ ઉપર માળા બાંધતાં નથી; જમીન ખોદીને પોતાના શરીરને માદક આવે એવો માળા બાંધીને તેની ચારે પાસે રેતીવતે ઊંચું કરી લે છે. એની માદા એકી વખતે ૧૦-૧૨ ઇંડાં મુકેછે. એક એક ઇંડું હુકાના નાળિયેર જેવું અને વજનમાં સાડાત્રણશેર હોયછે, અને તેનો ઉપરનો ભાગ ઘોળો હાથીદાંત જેવો ચક્ર-ચક્રતો હોય છે.

આ પક્ષીની માદા વારાફરતી એક એક ઇંડું દિવસે સેવેછે અને રાત્રે ફક્ત નર એકલો એ કામ કરેછે, ઇંડું ફુટતાં ૪૦ દિવસ લાગેછે. ન્યાં ગરમી ઘણી પડેછે ત્યાં એનાં ઇંડાંને સેવવાં પડતાં નથી, પણ ગરમ રેતી ઉપર મુક્યાથી સૂર્યના ઊ્તાપને લીધે સેવાઈને પોતાની મેજે ફુટેછે.

એ પક્ષીને બે પગ હોયછે અને પ્રત્યેક પગે બપ્ખે આંગળી (નહોર) હોયછે. એ દરેક આંગળીએ વાઘના જેવા મોટા મોટા નખ હોયછે; તેવડે એ સર્વ કામનો નાશ કરી શકેછે. હંટની પેઠે એની પીઠે ખુંધ હોયછે તેથી તેના પ્રમાણે એ પણ તરશથી કાયર થતું નથી. એની ઊંચાઈ સાડાચાર હાથ હોયછે. એની ડાક લાંબી હોયછે, અને તેના અડધા ભાગ ઉપર લાંબા વાળ હોયછે. એની બંને પાંખો સુંદર સફેદ રંગની અને પીછાંથી શાભિતી હોયછે તથા તેમની દરેક બાજુએ સફેદ ઢાંકણા જેવી કિનારી હોયછે. એનાં આંગળાં ઉપર પણ એવું ઘોળા રંગનું ઢાંકણું હોયછે. બાકીના ખીજા બધા વાળ માણસના વાળ જેવા કાળા અને મેંદી જેવા રાતા હોયછે.

એ પક્ષીનું એક ઇંડું મુરઘીનાં ૨૪ ઇંડાંની બરાબર હોયછે; પણ આફ્રિકાના હોર્ટટોટ જાતના જંગલી લોક એનું એક આખું ઇંડું સહજ ખાઈ જાયછે. એ લોકની ઇંડાં સંધવાની રીત પણ તરેહવાર હોય છે. ઇંડાંને એક તરફથી પકડીને તેમાં આંગળી મારી કાણું પાડે છે, અને જંગલમાંથી કાઢી જાતના ઘાસની છડી બનાવી તે કાણામાં ખોસીને વલોણાની પેઠે અંદર ફેરવેછે તેથી તેમાંનો સફેદ અને પીળો બન્ને પદાર્થ મિશ્ર થઈ જાય.

છે. પછી ઇંડાને દેવતા ઉપર રાખી તેની છાશ થાય ત્યાંસુધી પેલી ઘાસની છડીથી હલાવ્યા કરેછે. એ કરવાને તેમને વાસણની જરૂર પણ નથી પડતી કારણ કે એ ઇંડાનું કોટલુંજ તે કાર્ય કરી શકેછે. એવાં કોટલાંને ગોળ ગોળ કરીને અને કઠણ બનાવીને હોટેટોટની બાઈડીઓ ધણા સુંદર કમરપટા બનાવેછે. તે હાથીદાંતની પેટી જેવા સફેત, ચીકણા અને સખ્ત હોય છે.

આ પક્ષીનાં સુંદર પીંછાંને માટે ધણા લોકો એના શિકાર કરેછે. એ પીંછાં એના પુંછડામાંથી મળેછે. કેટલાક કહેછે કે એ પક્ષીને પોતાનાં બચ્ચાં ઉપર રનેહ નથી. પણ તેમને પોતાનાં બચ્ચાં પ્રિય છે એનાં ધણાં પ્રમાણ છે. પાઠક ખનબગે એનું એક ઉદાહરણ આપ્યું છે. તે ગૃહસ્થ એવા એક પક્ષીની માદાના માળા પાસે થઈ ઘોડે બેસીને જતો હતો, તેને જોઈને તે ફૂદી અને પોતાનાં ઇંડાં અથવા બચ્ચાં તે જોઈ ના શકે માટે તેની તરફ દોડવા લાગી. એણે બ્યારે ઘોડો ફેરવ્યો ત્યારે ૧૦-૧૨ પગલાં એ પાછી હડી પણ ફરી પાછો ચાલવાનો આરંભ કર્યો ત્યારે પાછી એના તરફ દોડી. આથી તે ગૃહસ્થને રસ્તો બદલી તેના માળાથી ધણું દૂર થઈને જવું પડ્યું.

એ પક્ષીમાં નરમાદા વચ્ચે પ્રેમ પણ આશ્ચર્યકારક હોય છે. પારિસ નગરના સરકારી બાગમાં એકવાર એ જાતના પક્ષીની માદા કાચનો કડકો ખાધાથી મરી ગઈ, તેથી તેનો નર તેના વિરહથી ધણો વ્યાકુળ થઈને પડ્યો. તે કોઈ ખોવાયેલી વસ્તુ શોધવા જતો હોય તેમ દોડતો અને દિન પ્રતિદિન દુખજો થતો ગયો. શોક ભૂલવવા સાર એને બીજા ઠેકાણે લઈ જઈ વધારે સ્વતંત્રતા આપી પણ તેથી ઉલટો તે વધારે દુઃખી થયો અને કોઈ પણ રીતે વિયોગ દુઃખ ભૂલ્યો નહિ. એમ કરતાં ઘોડે દહાડે તેણે પ્રાણુ ત્યાગ કર્યો.

પોતાનું રક્ષણ કરવાની એ પક્ષીની બુદ્ધિ ચમત્કારિક હોય છે, ધણી

વખતે શિકારી કુતરા તેના શિકાર કરવા જાય છે તેથી દોડતાં દોડતાં જ્યારે જમીનપર પડી જવાનો વખત આવે છે ત્યારે એ એકદમ ઉભું રહે છે અને એક પાંખ નમાવી તેવડે બહુ શરીર ઢાંચી દે છે એમ સમજીએ કે હવે મને કાંઈ દેખતું નથી. એટલામાં કુતરા આવી તેને પકડી લે છે.

એ પક્ષીને શરીરબળ જોઈએ એટલું હોય છે. એને કંઈવારે શીખ-વ્યાધી ધણું ઉપયોગી થાય છે. આફ્રિકામાં પદર નામના દારખાનાવાળા એન્ડર્સન સાહેબે એવાં બે પક્ષી પાળ્યાં હતાં. તે એટલાં હળી ગયાં હતાં કે જોએ મોટા હબસો એક એક પક્ષી ઉપર સાથે બેસતા તેમને લેઈને તેઓ પવનવેગે દોડી જતાં, અને ઘણીવાર ગામની પ્રદક્ષિણા કરી આવતાં. એ પ્રમાણે કરી આવ્યા પછી તેમને ખાંધી દેતા. એ એન્ડર્સન સાહેબ કહે છે:—એ પક્ષીઓનું એ પ્રમાણે દોડતું જોવાથી મને એટલો આનન્દ થતો કે હું વારંવાર તે જોવાને ઉત્સુક થતો. પછી મેં એક જખરા હબ-સીને તાના પક્ષી ઉપર અને એવાજ બીજા બેને એક મોટા પક્ષી ઉપર બેસાડ્યા. તે પક્ષીઓ એટલાં બળવાન હતાં કે તેમને આથી કાંઈ બાર લાગ્યો નહિ. પ્રથમ તો તેઓ સાધારણ ચાલે ચાલવા લાગ્યાં, પણ જરા તેજ થઈને પાંખો ફેલાવી એટલે તો પવનની માફક એટલા ઝડપથી ચાલવા મંડ્યાં કે એક પળ વારમાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં. એક તો એમના પગ લાંબા અને વળી ગતિ ઘણી વેગવાળી એટલે આટલી ઝડપથી તેઓ દોડે એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. ઇંગ્લાંડમાં ઘોડાની સરત માટે જે ઘોડા તૈયાર કરેલા હોય છે તેમને ઘણા દૂર સુકીને આ પક્ષી ચાલી શકે છે એ વાતમાં મને કાંઈ સંદેહ નથી. ઘોડા જેટલા વખત સુધી દોડે તેટલા વખત સુધી આ પક્ષીઓ દોડી શકે નહિ, પણ ઘોડા જેટલે દૂર જાય તેટલે દૂર એ ઘોડા વખતમાં જીતી શકે.

ઘોળું રીંછ.

ઉત્તર મહાસાગરમાં ઝીનલેંડ નામનો એક બેટ છે ત્યાં ઘોળાં રીંછ ઘણાં જોવામાં આવેછે. આ દેશમાં આપણે જે બધાં રીંછ જોઈએ છીએ તેના કરતાં એ ઘણાં મોટાં અને દેખાતાં પણ સુંદર હોય છે. તે માછલાં વગેરે ખીન્ન જલજન્તુ ખાયછે. એ દોષવાર જમીનપર રહેછે અને કોઈવાર ઉત્તર મહાસાગરમાં ખરફના ઢગલા ઉપર રહેછે. અત્યંત શીતળ ખરફમાં તેમને રહેવું પડેછે માટે કઙ્કળામય પરમેશ્વરે તેમનું સર્વ શરીર જડાવાળી ઢાંકી દીધું છે, તેથી તેઓ વગર દુઃખે સ્વચ્છન્દે ત્યાં રહેછે.

એમને પોતાનાં બચ્ચાં ઉપર ઘણો આશ્ચર્યકારક સ્નેહ હોયછે. ઈંગ્રાંડના ફેટલાક લોક સ્ત્રીઓ પાસે પાણીમાં મુસાફરી કરવા ગયા ત્યારે ત્યાં એક વાત બની હતી તે નીચે લખી છે, તેથી એ પશુના મનોભાવ જણાઈ આવશે:—

“ પ્રભાત થયું ત્યારે વહાણના મધ્યસ્તંભ ઉપરથી એક માણસે જોયું કે ખરફ ઉપર થઇને ત્રણ રીંછ ઘણા વેગથી દોડતાં આવેછે અને એમ રહેતે રહેતે તેઓ વહાણની પાસે આવતાં જાયછે. તેણે એ ખબર ખીન્ન બધા લોકને આપી.

વહાણના લોકે થોડા દિવસ ઉપર એક દરિયાઈ ઘોડો માર્યો હતો

અને તેનું માંસ ખરફ ઉપર દેવતા સળગાવીને લુજતા હતા તેની ગન્ધથી તે રીંછ દોડી આવતાં હતાં. એ ત્રણમાં એક રીંછણુ હતી અને બે તેનાં બચ્ચાં હતાં. તે બધાં અગ્નિ તરફ એકે સાસે દોડતાં આવ્યાં અને તેમાંથી માંસ કાઢી લલુતાથી ખાવા લાગ્યાં.

વહાણના લોકે એ કૌતક જોવાને સારૂ દરિયાઇ ઘોડાના માંસના કડકા કડકા કરીને ખરફ ઉપર ફેંકવા માંડ્યા. રીંછણુ એમાંથી એક કડકો કરડવા લાગી અને પાછી થોડું પોતાને સારૂ એક બાજુએ રાખી બાકીના ભાગ કરીને પોતાનાં બચ્ચાંને આપવા મંડી.

પછી બ્યારે એ બાકીનું માંસ લેવા ગઇ ત્યારે વહાણના લોકોએ એનાં બન્ને બચ્ચાંને ગોળીથી મારી નાંખ્યાં. રીંછણુને પણ એક ગોળીનો સપ્ત ધા વાગ્યો, પણ તેથી તેનું મરણ થયું નહિ. તે ઘણી પીડા પામતી ભોંય પડી, પણ માંસનો કડકો ઘણા યત્નથી મ્હોમાં પકડી રાખ્યો. પછી પહેલાંની પેઠે તે કડકાના બે ભાગ કરી બચ્ચાંની તરફ ફેંક્યા. પણ એણે જોયું કે એ ખાવા આવતાં નથી ત્યારે તે મહા મહેનતે આગળ વધી અને એકવાર એકને અને બીજીવાર બીજાને હલાવવા મંડી, અને તેમને ઉઠાવવાને વાસ્તે જુદા જુદા બહુ પ્રયત્નો કર્યા. તે વખતે એણે ઘણા બેદયુક્ત દુઃખના પોકાર કરવા માંડ્યા, પણ બ્યારે બચ્ચાંએ કોઇ પણ રીતથી તેના જવાબનો સપ્ત ના કર્યો ત્યારે તે સાંથી પાછી ફરીને ચાલી. પરંતુ જરા દૂર જઇને પાછી નજર ફેરવી એક દૃષ્ટિથી ગર્જના કરવા લાગી અને તેની ધીરજ રહી નહિ તેથી પાછી આવીને બચ્ચાંનાં શરીરની આરે બાજુ ઝુંઘવા લાગી, અને જે ઠેકાણે તેમને ગોળીઓ વાગી હતી તે ઠેકાણાં ચાટવા મંડી. પછી ફરીથી એકવાર પાછી ફરીને ચાલી પણ કેટલાંક પગલાં જઇને પાછું જોવા મંડી અને થોડીવાર અસ્પષ્ટ સાદે રોતી રોતી ઉભી રહી.

પોતાનાં બચ્ચાંને પાછળ આવતાં ના દીઠાં એટલે તે સાંથી પાછી ફરી અને અલનત રહેહની સાથે એક પછી એક બન્ને બચ્ચાંને આરે

તરફથી ટેકવીને હલાવવા લાગી તથા ઘણો કટ્યાંત કરવા લાગી.

પછી બ્યારે તેમને મુઠેલાં જાણ્યાં ત્યારે નિરાશ થઈને જાણે તેમને હલ્લા કરનાર લોકને શાપ દેતી હોય તેમ તેણે વહાણુ તરફ ડોકું ઉઠાવ્યું. વહાણુના લોકોએ પણ વિલંબ કર્યા વિના તેની તરફ ગાળી-ઓતો વરસાદ વરસાવ્યો. એટલે તે દુર્ભાગી શીંછણ પોતાનાં બંને બચ્ચાંની વચમાં પડી અને તેમનું શરીર ચાટતી ચાટતી મરણ પામી.

વાઘણે પાળેલાં માણસનાં બાળક.

રોમના ઇતિહાસમાં લખ્યું છે કે રોમ શહેરના સ્થાપનાર રોમ્યુલસ તથા એનો જોડીયો બ્રાઇ રીમસ, એ બંને વાઘણનું દૂધ પીને ઉછર્યા હતા. સર્વ લોકો આ વાતને અસંભવિત કહીને ઉડાવી દેછે, પણ વાઘણે ઉછરેલાં માણસનાં બાળકોના કેટલાક અરેખરા દાખલા મળ્યા છે.

કેટલાંક વરસ ઉપર અયોધ્યા શહેરમાંથી એક ૧૮ મહીનાનું બાળક ખોવાઈ ગયું હતું. ત્યાં વાઘ વરનો ગણો ઉપદ્રવ હતો તેથી એ બાળકનાં માતૃપિતાએ નિશ્ચય કર્યો હતો કે કોઇ હિંસકપ્રાણી અને મારીને ખાઈ ગયું હશે. દરવરસે શીયાળામાં ઉત્તર પશ્ચિમ [વાયવ્ય] પ્રાંતમાં આવાં હિંસક પ્રાણીઓને લીધે અસંખ્ય બાળકોનો નાશ થતો.

આ બાળક ખોવાયા પછી સાતે વર્ષે કોઈ એક શિકારીએ જંગલમાં એક વાઘણ તથા એનાં કેટલાંક બચ્ચાં જોયાં, તેમાં પહેલાં કોઇએ નહ જોયેલું એવું એક પ્રાણી એણે દીઠું. તે મનુષ્યના બાળક જેવું હતું પણ ચારે પગે દોડતું હતું. શિકારી એની પાછળ પાછળ દોડ્યો પણ તેને પકડી શક્યો નહિ. પછી એણે એક દર (ખો, બખોલ) શોધી કાઢ્યું અને ત્યાંથી એને બહાર કાઢ્યું. તે વાઘની પેઠે ભયંકર ગર્જના કરવા લાગ્યું અને શિકારીને પકડવાને તેના સામું ધસી આવ્યું. વાઘણ પોતાનાં બચ્ચાં સાથે ઘણે દૂર ગઇ હતી. ત્યાંથી પેલા પકડાયેલા પ્રાણીને છોડાવવાને આવવાનો

પ્રયત્ન તેણે કર્યો; પણ શિકારી પાસે અનેક અસ્ત્ર શસ્ત્ર હતાં તેથી તેનાથી અવાયું નહિ એટલે તે અરણ્યમાં પાછી ગઇ. પેલું પકડાયલું પ્રાણી શિકારીએ લખતોર શહેરમાં આણ્યું. તેને જોઇને સર્વ લોક ધણું આશ્ચર્ય પામ્યા. એટલામાં એક અંગ્રેજ અધિકારીએ તેને લઇને પાંજરામાં પૂર્યું. તે જિભું થઇ હીંડી શકતું નહિ અને એક પ્રકારના બિહામણા સ્વર શિવાય બીજા અવાજ કરી શકતું નહિ, તોપણ, એ મનુષ્યજાત છે વિધે કોઇને સંદેહ રહ્યો નહિ. કોઈ પણ રાંધેલો પદાર્થ તે ખાતું નહિ, પણ માત્ર કાચું માંસ ઘણા આગ્રહથી ખાઈ જતું, તેને પહેરવાને વસ્ત્ર આપ્યું તેના દાંત વડે કડકે કડકા કરી નાખ્યા. તેને બધે અંગે એક પ્રકારની રૂંવાંટી જોગી હતી અને તેમાંથી ઘણી દુર્ગન્ધ આવતી હતી. એ ગન્ધ વરૂના શરીરની ગંધ જેવી હતી. તેને મોઢાં સજ્જ હાડકાં કરડવાં સારાં લાગતાં. ઢુંકામાં એટલુંજ કે તેને ઉછેરનારી વાઘણની બધી ટેવ અને પ્રકૃતિ તે શીખ્યું હતું. આ અદ્ભુત પ્રાણીને જોવાને રોજ અસંખ્ય લોક આવતા. કેટલાંક વરસ ઉપર જે માણસનું બાળક ખોવાયું હતું, તે માણસ એક દિવસ ત્યાં આવ્યો, અને તેના શરીર પરના એક અમુક ચિન્હથી તે પોતાનું બાળક છે એમ તેણે જાણ્યું, પણ તેને પોતાને ત્યાં લઈ જવાની ઇચ્છા તેને રહી નહિ; જિલકું તેને જોઇને તેને ઘણો ભય તથા તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો.

એ બાળકને વશ કરવાને સાર અનેક પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યાં, પણ તેથી કંઈ ફળ થયું નહિ તે લોહાના પાંજરામાં પુરાઇને શોકાતુર રહેતું અને ઘણીજ ભૂખ લાગ્યા વિના કંઈ પણ ખાવાની વસ્તુનો સ્પર્શ પણ કરતું નહિ. તેને પાંજરામાંથી બહાર કાઢતાં ડર લાગતો હતો કારણ કે તેના દાંત હિંમક પ્રાણીના જેવાજ હતા. તેને ખોલતાં શીખવવાના ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ વરૂના જેવા અવાજ શિવાય બીજા કંઈ પણ શબ્દ એ કરતું નહિ. તે એક વરસ ઇબ્યું, પણ તેટલી મુદતમાં ગળીને હાડકાંના માળા જેવું ચઇ ગયું હતું. મરવા પહેલાં ફક્ત તે એટલુંજ બોલી શક્યું હતું કે ‘ સિર દરદ કરતા ’ મતલબ કે માથું દુખે છે.

થોડાં વરસ ઉપર મુજદરનગરની જોલમાં એક પ્રાણી પકડાયું હતું તેને મીરત શહેરમાં આણ્યું હતું. તે પાંચ વર્ષનું બાળક હતું, પણ ઘણું અદ્ભુત જણાતું હતું તેની હાથેળીઓ તથા પગનાં તળિયાં ઘોડાની ખરીઓ જેવાં મજબૂત હતાં. તે વાંદરાની પેઠે ઝડપથી ચાલી શકતું હતું. કેટલાંક વિલાયતી કુતરાંને જોઈને તેમની તરફ દોડી આવવાને તે તૈયાર થતું પણ એવે વખતે કુતરાંને તેની પાસેથી ખસેડી મુકવામાં આવતાં. તે વળી તેમની તરફ ગર્જના અને દાંતિયાં કરી આત્મરક્ષણ કરતું. એ પણ કાચા માંસ શિવાય બીજું કંઈ ખાતું નહિ અને તેને પણ માણસના દેખતાં અડકતું નહિ.

આ બે અદ્ભુત વાતો વિના એવાં બીજા કેટલાંક દૃષ્ટાંત મળી આવ્યાં છે, તે ઉપરથી આપણને ખબર પડે છે કે શિક્ષા અને સોબતનું કેવું આશ્ચર્યકારક બળ છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને સમજણ નહોત તો આપણી અવસ્થા કેવી શોચનીય થાત !

સૃષ્ટિના ચમત્કાર.

નદી નીચેનો રસ્તો.

ઇંગ્લેન્ડે આપણા દેશમાં જેવાં આશ્ચર્યકારક કામો કર્યા છે તેવાં તેમના પોતાના દેશમાં ઘણાં વર્ષથી તૈયાર થએલાં છે. ત્યાં બીજાં પણ અમત્કારિક કામો થયાં છે કે તે સાંભળીને આપણે દિંગ થઈ જઈએ. ઉપર નદી વહી જાય છે અને તેની નીચે રસ્તો પાડ્યો છે તેમાં થઈ લોકો આવજ કરે એ કાંઈ થોડા આશ્ચર્યની વાત નથી !

ઇંગ્લેન્ડ લોકોના દેશનું નામ. ઇંગ્લાંડ છે. તેની રાજધાનીનું શહેર લંડન છે તે ટેમ્સ નામની નદીને કિનારે છે. એ નદીની નીચે એક રસ્તો પાડવાને ઈ. સ. ૧૭૯૯ માં કેટલાક લોકોએ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો હતો પણ જોઈતી મદદ ન મળ્યાથી તેમની ધારણા તે વખતે પાર પડી શકી નહિ. પછી સને ૧૮૨૪ માં પ્રખ્યાત સિવિલ એન્જનીયર કુનેલ એ કાર્યમાં

દૃઢ નિશ્ચયથી પ્રવૃત્ત થયો. નદીની એક બાજુએ સરે અને બીજી બાજુએ મીડલસેક્સ નામના પ્રદેશ છે; ત્યાંનાં રથાર અને આયાધિન્ એ બે સ્થાને કાંઈ વેપારની ધામધૂમ ન હોવાથી બાબાં પાડવાને એ બે સ્થળ પસંદ કર્યાં. સુરંગ ફેાડવાને એક જાતની લીલા રંગની માટી પણ મેળવી. તેમજ આ કામમાં મહારાજસભા (પાર્લામેન્ટ)ની મંજૂરી જોઈએ તે પણ મેળવી. પછી બે લાકડાંને ઠગ હાથ સુધી પાણીમાં ધાળ્યાં અને આશરે ૧૮ હાથ સુધી ઉંડાં કાંકરામાં તેમને ઉતાર્યાં. પહેલાંના લોક રેતી જેવી માટી નેઈ થાકી ગયા હતા તેથી આ વખતે લાકડાં વધારે ઉંડાં દટાવ્યાં. આશરે ૫૭ હાથ નીચે એકદમ ખૂબ નીચે પડી એટલે રેત અને પાણી નીકળ્યાં. એ પછી સુરંગ ફેાડવાનો આરંભ કર્યો. આશરે ૧૦૦ હાથ નીચે ખોદવું પડ્યું. જે ઠેકાણે નદીનું પાણી ઉંડું હતું ત્યાં સુરંગનું તળીયું પાણીથી ૫૦ હાથ નીચે પડ્યું.

એક મોટા મજબૂત ચંત્રવડે એ કામ પાર પડ્યું છે. તે ચંત્ર આશરે ૧૫ હાથ ઉંચું અને બે હાથ પોહોળું હતું એની વચમાં ત્રણ પડ હતાં અને તે દરેક પડમાં બાર બાર બાબાં હતાં એટલે કુલ ૩૬ બાબાં હતાં. ખોદનારા તેમાં રહી માટી કાઢી રસ્તો કરતા હતા અને કડિયા ઈંટો વડે ચણતા હતા.

કામ ચાલતાં બે વાર ઉપરનું તળિયું ખોદનારાપર તૂટી પડ્યું તેથી ઘણા દિવસ સુધી કામ બંધ રહ્યું. પણ પછી જે ઠેકાણે બાબાં પડ્યાં હતાં તે ઠેકાણે યુક્તિથી કાદવ વગેરે પૂરી દીધું. આવી કુશળતાથી ચમત્કારિક ફળ થયું. પાણીનું ઝરણું બંધ થઈ ઘણી ઝડપથી કામ ચાલ્યું. આ સુરંગ દોઢ હજાર હાથ કરતાંએ વધારે લાંબી છે, તે કરવાને દરએક હાથે ૧૫ હજાર રૂપિયા ખર્ચ થયું હતું. એ રસ્તે આસના દિવાથી હમેશાં અજવાળું રહેછે. પહેલાં ત્યાંથી લોક પગે ચાલીને જતા પરંતુ હવે ત્યાં રેલવે ચાલે છે.

મનુષ્યની બુદ્ધિવડે ઉપરાઉપર ચાર રસ્તા ત્યાં થયા છે ૧—નદીની નીચેનો ઉપર કહ્યો તે રસ્તો છે બ્યાંથી લોકો પગે ચાલીને તથા ગાડીમાં

ખેશીને સહજ આવળ કરેછે. ૨—નદીના પ્રવાહ ઉપર જ્યાં આગબોટ અને વાહાણુ સ્વચ્છન્દે ફરેછે ત્યાંથી જવાય અવાય છે. ૩—નદી ઉપરના પુલપરથી લોકો ગાડી વગેરેથી જ આવ કરેછે. અને ૪—સર્વત્ર ઉપર આકાશમાર્ગે બહુનવડે જવાયછે. આ પ્રમાણે આકાશ પાતાળ જોડાઈને ક્રમે ક્રમે મનુષ્ય જાતિના અધિકારનો વિસ્તાર થવા લાગ્યો છે.

ગો-પાદપ.

—XX—

દક્ષિણ અમેરિકાના પીરૂ નામે પ્રદેશમાં એક જાતનું વૃક્ષ થાયછે, તેમાંથી ગાય ભેંશની પ્રમાણે દૂધ નીકળી શકે છે તેથી તેને 'ગોપાદપ' કહેછે. ત્યાંનાં ખીજાં વૃક્ષ કરતાં એ વૃક્ષ ઊંચું છે. કોઈ કોઈ ૧૦ હાથ કરતાં એ વધારે ઊંચું થાયછે. એનું ફળ બહુ સુંદર અને સ્વાદ-વાળું હોયછે.

વેસ્ટ નામનો એક અંગ્રેજ સમુદ્રની મુસાફરી કરતાં આટલાટિન્ક મહાસાગરના દક્ષિણ ભાગમાં ગયો હતો. તેણે ગોપાદપનું વર્ણન કર્યું છે તે નીચે લખ્યું છે.

વૃક્ષમાંથી દૂધ નીકળે છે એ વાત સાંભળી ઘણા અચ્ચે પામે પણ મેં એ નજરોનજર જોયું. અહિંના લોક તેનું દૂધ પેટભરીને પીયેછે. ગાયનું દૂધ ન મળવાથી મેં પણ એ ચાહતી સાથે મેળવી પીધું. ગાયનું અને એ જાડનું દૂધ બંને સરખું કામ કરેછે. તે ઘણું ધોળું અને ચીકણું છે તથા સ્વાદ અને વાસમાં ગાયના દૂધ જેવું હોય છે. ગાયનું દૂધ જેમ ચહા અથવા કાપીની સાથે મળી જાયછે અને કાંઈ દુર્ગુણ કરતું નથી તેજ પ્રમાણે આ દૂધ પણ ખરોખર મળી જાયછે. તાપ દીધાથી એમાં ઝટ કાંઈ પ્રકારનો ફરક થતો નથી. એને જરા ઉનું કરીને રાખ્યાથી છ સાત દિવસ સુધી જેમનું તેમ રહેછે. એનો ગુણ ખીજાં વૃક્ષના રસ જેવો નથી પણ ખીજાં પ્રાણીના દૂધ જેવો છે. એમાંથી દહીં અથવા માંખણ થતું નથી. મેં એક બાટલીમાં એ દૂધ લઈ આશરે એ માસ પછી દિનિસાડ

ખેટમાં જઈ વહાણના કપ્તાનને આપ્યું હતું. કેટલીક યુક્તિ વડે એ દૂધના કેટલાએક ભાગમાંથી દહીં જેવો એક ખાટો અને માખણ જેવો એક ઘોળા રંગનો એમ બે પદાર્થ છુટા પાડ્યા હતા. એ માખણને સુકવ્યાથી તેમાંથી સાદા મીણુ જેવી એક વસ્તુ નીકળી. એ માખણ ઘણો તાપ દીધાવિના ઓગળતું નહિ અને પાણી અથવા દારૂ સાથે મિશ્રિત થતું નહિ. તેમાંથી કાંઈ પણ ગંધ નથી નીકળતી. તેને બાળ્યાથી ઘણો સુંદર પ્રકાશ આપેછે અને કોઈ જાતની બદબો આવતી નથી. તેલ કે કેરોસીનની માફક એના દીવામાંથી કાંઈ (મેલ) જમતો નથી. તેથી તેની એક ઉત્તમ જાતની મીણુબત્તી થઈ શકે છે. ગોપાદપતું લાકડું ઘણું કીમતી હોય છે, તથા વહાણ બનાવવામાં ઘણું ઉપયોગી થાયછે

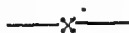
વેઓવાવ વૃક્ષ.

આપણા દેશમાં વડને વનસ્પતિ કહેતા નથી કેમકે એ વૃક્ષ ઉદ્ભિજ જાતિમાં સર્વ કરતાં મોટું તથા વધારે લાંબી ઊંદગીવાળું છે પણ આફ્રિકા ખંડના પશ્ચિમ ભાગના સેનિગાલ નામના પ્રદેશમાં વેઓવાવ નામનું એક વૃક્ષ થાયછે તેના જેવું મોટું તથા ઘણું વર્ષ સુધી હયાતી ભોગવનારું વૃક્ષ પૃથ્વીપર ખીલ્યું જણાયું નથી. એનાં પાંદડાંમાં આંગળી જેવા ભાગછે તેથી હબસી લોકો તેને વેઓવાવ કહેછે. એંડર્સન નામના એક ફ્રેંચ એ વૃક્ષ શોધી કાઢ્યું તેથી તેનું ખીલ્યું નામ ‘એંડર્સોનિયા’ પણ છે. એ ગૃહસ્થનું માનવું એવું છે કે એ વૃક્ષ પાંચ હજાર વરસ કરતાં પણ વધારે મુદત જીવે છે. કેવું આશ્ચર્ય છે કે જેટલા સમયમાં કેટલાંક મહારાજ્યો ઉત્પન્ન તથા વિનાશ થાયછે, કરોડો જીવ પેદા થાયછે તે મરી જાયછે, તથા પૃથ્વી ઉપર ખીજ અનેક ફેરફાર થઈ જાયછે તેટલા લાંબા કાળ સુધી આ વૃક્ષ સર્વ જોયા કરેછે! તેનો આકાર ઘણો વિશાળ હોયછે. તેનાં મૂળથી થઈ સુધીની ઉંચાઈ ૯-૧૦ હાથ છે તથા તેનો ઘેરાવો ૫૦-૫૨ હાથ હોય છે. એક થડનો ઘેરાવો ૭૦ હાથ પણ જણાયો હતો. તેની નીચેની શાખાઓનો વિસ્તાર આશરે ૪૦ હાથ હોય છે, તેના આ-

ગલા ભાગમાં બધે માટી નાંખી થડને ઢાંકી રાખે છે તેથી તે વૃક્ષ જાણે એક અરણ્ય હોય એવું જણાય છે. એનું લાકડું પાકું થાયછે તોપણ તે વડના જેવું નરમ હોયછે. તેથી તેનાં પાટીઆં વગેરે થઇ શકતાં નથી. તેના શોધક એડર્સન જે પીકાથી મરણ પામ્યોછે તેવીજ પીકા એ વૃક્ષને જણાયછે. એનો કઠણ ભાગ એટલો કોમળ થઇ જાયછે કે પવનનું થોડું તોફાન પણ એ પર્વત જેવડા વૃક્ષને તોડી પાડી શકેછે. હુબસી લોકો તેનું થડ કોરીને તેની અંદર ધર વગેરે કરેછે તથા અપરાધી અને ધર્મભ્રષ્ટ લોકનાં મડદાંને સંસ્કાર કર્યા વિના તેમાં ખાંધી રાખે છે. એ વૃક્ષનો એવા ગુણ છે કે તેની અંદર રાખેલું મડદું કોહી જતું નથી પણ સુકાઇને મજાસુત થાયછે અને મિસર દેશનાં 'મમી' (એટલે રક્ષણ કરી રાખેલાં મુડદાં) પ્રમાણે રહેછે. એનાં પાંદડાં ગાઢ તથા પીળા રંગનાં અને પાંચ આંગળાં વાળા હાથની હથેળી જેવાં હોયછે. કેટલાંક પાંદડાંની વચમાંથી ફળ ઝૂલી પડે છે. એક એક ફળ ઘણું મોટું તથા સફેદ હોય છે અને તેનું દળ સાંકડું હોય છે. એના રેસા ઘણા હોય છે તથા એક નળની માફક થઇને જિંઝા ભાગમાંથી છત્રની પેઠે વિસ્તાર પામે છે. તેના મધ્ય ભાગમાંથી ઘણા પાતળા તથા વાંકા રેસાના તાંતણા નીકળી એક મોટા માથા પ્રમાણે શોભેછે. એનાં ફળને 'વાનર પિકા' કહેછે. તે સ્વાદિષ્ટ તથા પુષ્ટિકારક હોય છે. તે ફળ લાંબા ચાર ખુણિયાં, જરા પીળાશ પડતાં, કોમળ છુંછાં-વાળાં, તથા ઘેરાવામાં નવ ઇંચ હોય છે. તેની અંદર ઘણાં કાણાં હોય છે અને દરેક કાણાની અંદરના સુકા કોમળ ગલમાં ધોળાં બીં રહેછે. એ ગલમાં પાણા મેળવ્યાથી ખાટો સ્વાદ થાયછે ને તેથી કેટલીક જાતના તાવ મટે છે. મિસર દેશના વૈદો પેટના રોગ ઉપર પણ એ ફળ ખવરાવે છે. તેનાં પાંદડાંમાં પણ ઔષધનો ગુણ છે. તેને સુકવ્યાથી 'લોલા' નામની ખાવાની વસ્તુ થાયછે તે હાશની સાથે ખાધાથી પરસેવો છુટે છે. હુબસી લોક અત્યંત ગરમ મુલકમાં રહેછે તેથી તેમને આ ફળને લીધે ઘણો ફાયદો થાયછે. એની છાલથી તાવ જાયછે અને તેના તાંતણાના દોરા તથા વસ્ત્ર વગેરે થાય છે.

અપૂર્વ સરોવર.

વિશ્વાધિપતિ પરમેશ્વરની સૃષ્ટિના વિષય જેટલા આપણા જોવામાં તથા સાંભળવામાં આવેછે તેટલીજ તેની અનુપમ શક્તિ તથા તેનો અપાર મહિમા દેખાય છે. જે પુન્યવાન પુરુષ ઉન્નતિની ઇચ્છાથી દેશ દેશાન્તર ફરીને ઇશ્વરની સૃષ્ટિનું સૌન્દર્ય જુવેછે તેના જેટલું જ્ઞાન મેળવવાનું તથા ઇશ્વરનો મહિમા જાણવાનું લાંબી મુદત સુધી પુસ્તકો વાંચનાર ધણા લોકોને મુશ્કેલ પડે છે.

યુરોપ ખંડનાં પોર્ટુગાલ દેશમાં અસ્ટ્રેલા નામના પર્વતની હાર છે, તેના શિખર ઉપર જો સરોવર છે તેમનો વિસ્તાર ઘણો મોટો છે. એક તો એટલું ઉંડું છે કે તે ‘અતલસ્પર્શ’ (પાતાળિયું) : એ નામથીજ ઓળખાય છે. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે એ સરોવર સમુદ્રથી ચાલીસ કોસ દૂર છે, તોપણ સમુદ્રનું પાણી જ્યારે સ્થિર રહેછે ત્યારે તે સરોવરનું પાણી પણ સ્થિર રહેછે, અને સમુદ્રમાં જ્યારે તરંગ ઉછળે છે ત્યારે તેમાં પણ મોજા હાલ્યા કરેછે. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે સમુદ્રની સાથે એનો શુભ સંબંધ છે. તેના સ્પષ્ટ પ્રમાણુ સાથે એક ખીજું પ્રદાંત એ છે કે, એ તળાવના મોજાની સાથે કોઈ કોઈવાર ભાગેલા વહાણના નાના નાના કકડા ઉછળી આવેછે.

એ દેશમાં એક ખીજું તળાવ છે, તે પવનનું તોફાન આવતાં પહેલાં એક પ્રકારનો ભયંકર અવાજ કરેછે ને તે અવાજ બહુ દૂરથી સંભળાય છે. ‘ક્યુમ્બ્રા’ નગરથી આશરે બાર કોસ દૂર એ ‘ફારભાનકસ’ નામનું જલાશય છે, તેમાં લોકો અને ખીજા ધણા હલકા નાના પદાર્થ, જેવાકે ધાસનાં તરણાં જુગ, પીછાં એ સુદ્ધાં પણ નાંખ્યાથી હુખી જાયછે અને ફરીથી દેખાતાં નથી.

તેલ, વાયુ, તથા અગ્નિનાં ઝરણ. (વેહેણ)

ઈટાલી દેશમાં મોડેના નાગની જગાએ ઘણું વેહેણ છે. તેમાંથી જુદી જુદી જાતનાં તેલ નીકળે છે, તે વા, પક્ષાઘાત, વગેરે રોગ ઉપર કામમાં આવે છે. તેની પાસેના ફ્રેમેટા નામના એક ગામના લોકો તેની માટી ખોદી વેહેળિયાં બહાર કાઢે છે, તેની તળે જે વહેણ જણાય છે તેમાંથી લાલ રંગના ઊંચેના વહેણમાં સફેદ રંગનું તેલ જણાય છે. આ બધું તેલ પાણીના ઉપરના ભાગમાં જણાય છે.

ભાર્ગવીયાની અંદરની પ્યાનથર ગ્યામ નામની જગાએ આશરે ૬૬ હાથ પહોળી ગુફા છે તેમાંથી નિત્ય પવન વાવાઝોડાની પેઠે એવા જોરથી વાય છે કે તેની પાસે ચાલીસ હાથ સુધીનું ઘાસ વાયુના વેગથી સરસું થઈ જાય છે. ઠંડી ઋતુમાં એ પવનનો વેગ ઘણો જળશે હોય છે, અને ચોમાસુ આવતાં ઝોછો થઈ જાય છે. કુમ્બર્લેન્ડ પર્વતમાં એક ગુફા છે તેમાંથી પણ વખતે વખતે એ જાતનો પવન વાય છે.

એશિયા ખંડ માંહેલા રૂશિયા દેશની અંદરના સિરવાન્ પ્રદેશમાં એક ચમત્કારિક અગ્નિક્ષેત્ર છે ત્યાં કોઈ ઠેકાણે નિરંતર અગ્નિ જળતો રહે છે, કોઈ ઠેકાણે નિત્ય ધૂમાડો નીકળ્યા કરે છે, અને કોઈ ઠેકાણે રોજ વરાળ નીકળે છે. તેની પાસે એક અગ્નિસરોવર છે. કોઈ કોઈવાર એ અગ્નિ સરોવર તથા અગ્નિક્ષેત્ર બન્ને સળગીને આસપાસની બધી જમીન અગ્નિમય કરે છે. તેમાં આશ્ચર્યની વાત એ છે કે એ અગ્નિમાં બાળવાની શક્તિ નથી, એટલે એમાં હાથ ધાલ્યાથી બિલકુલ દઝાતું નથી.

સમુદ્રના પાણીની ખારાશ.

પરમ દરજ્જાનિધાન પરમેશ્વરે કેવા સારા ઉદ્દેશથી આ મોટી પૃથ્વીની આસપાસ સમુદ્ર કર્યો છે ! એક મહાસાગરમાં ચારે તરફથી મોટી નાની

નદીઓ આવીને મળે છે; સમુદ્રનું પાણી પાછું વરાળરૂપે ઉઠ્યે જાય છે; અને તેજ વરાળ જળરૂપે વરસાદ થઇ પૃથ્વીપર પડે છે અને પૃથ્વીને શીતળ તથા ફળદ્રુપ કરે છે. સૂકાઇ ગએલાં નદીઓ તથા તળાવ એ વરસાદથી ફરીને ભરાય છે અને પરમેશ્વરના પરમકલ્યાણકારી કાર્યમાં ઉપયોગી થાય છે. આને લીધે ઘણા લોક એકદમ એમ માને છે કે સમુદ્રનાં પાણી તથા નદી તળાવનાં પાણી વચ્ચે કાંઈ ફરક નથી. પણ ખરું જોતાં એમ નથી. સ્વાદ, ભારેપણું તથા ખીજ કેટલીક આગતમાં ખીજાં પાણી કરતાં દરિયાના પાણીમાં ઘણો ફેર જણાય છે. મંગલમય પરમેશ્વરે પોતાનો મંગલ હેતુ સિદ્ધ થવા સમુદ્રમાં એક પ્રકારનો ખારો પદાર્થ પેદા કર્યો છે, તેથી તેનું પાણી સ્વાદમાં ખાંડ લાગે છે. એ ખારાશને લીધે સમુદ્રમાં રહેનારાં કેટલાંક પ્રાણી જીવે છે તથા પોત પોતાની સૃષ્ટિનું કાર્ય કરે છે. જો સમુદ્રમાં એ ખારાશ ના હોત તો તેમાંનાં સર્વ પ્રાણી મરી જત તેથી દુર્ગંધ પેદા થઇને જમીન ઉપરનાં સર્વ પ્રાણીનો પણ એકી વખતે નાશ થાત.

વિજ્ઞાન.

જળ અને તેનાં અનેક રૂપ.

વાદળાં, વરાળ તથા વૃષ્ટિ.

માણસનાં જીવંત જીવંત રૂપ આપણે જોઇએ છીએ, પણ પાણી કોઇવાર વરાળ થઇ આકાશમાં ચઢે છે, કોઇવાર મેઘ (વાદળાં) રૂપે વિવિધ રંગ ધરે છે, અને વૃષ્ટિ થઇને પૃથ્વીને તર કરે છે, કોઇવાર ધૂમસરૂપે સર્વ દિશામાં અંધકાર કરી નાંખે છે, કોઇવાર ઠંડું થઇ કરારૂપે પથ્થરની કરચો માફક તોફાનથી નીચે પડે છે, અને કોઇવાર ખરફ થઇ પાણી ઉપર એવી રીતે જમી જાય છે કે તેનાં ઉપર થઈ માણસ, હાથી વગેરે વગર હરકતે જ આવ કરી શકે.

આ બધું સાંભળીને ઘણાને આશ્ચર્ય લાગે છે, પણ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર જાણ્યાથી તે સર્વ સહેજ સમજાય છે. શા કારણથી, કેવી રીતે અને કેવી

તરેહની ઘટના થાયછે, તે જે શાસ્ત્રથી જણાયછે, તે શાસ્ત્રને વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર કહેછે. વરાળમાંથી વાદળાં તથા વૃદ્ધિ કેવી રીતે થાયછે તેનું પ્રથમ વિવેચન કરીએ.

વાદળાં અને વરસાદ વિષે આપણા દેશના જુદા જુદા ભાગમાં લોકો જુદી જુદી તરેહવાર કલ્પનાઓ કરેછે. કોઈ કહેછે કે સ્વર્ગમાં મેઘરાજા અને તેમની રાણીઓ માંછલાં વજેરે ખાય છે તેથી તેમના મ્હોંમાંથી જે લાળ પડેછે તેનાં વાદળાં બનેછે। કોઈ કહેછે કે ઈંદ્રનો ઐરાવત નામે હાથી સમુદ્ર-માંથી જળ ચૂસી લેખને પોતાની પીઠ ઉપર છાંટેછે, તે ચારે તરફ ફરતું ફરતું વેરાય છે તેથી વરસાદ વરસે છે। કોઈ કહેછે કે વાદળીઓ આકાશ-માંથી ઉતરી સમુદ્રમાંથી પાણીનાં એડાં ભરી જાયછે અને પછી ઉપર જઈ તે પાણી ઢાળી દેછે તેનો વરસાદ વરસે છે! પરંતુ આ બધી કાંઈ ખરી વાત નથી, પણ અજ્ઞાનતાએ ચલાવેલી છે.

વાદળાં એ પાણીનો એક પ્રકારનો આકાર માત્ર છે, ખીન્નું કાંઈ નથી. પાણીની વરાળ થાયછે, વરાળનાં વાદળાં થાયછે, અને તે વાદળાંમાંથી વરસાદ વરસેછે. એક વાસણમાં ઉતું પાણી ધ્યાથી તેમાંથી વરાળ નીકળેછે; એ વરાળ ઉપર થોડીવાર હાથ ધરી રાખ્યાથી હાથ પલ્લે છે અને પાણી ટપક ટપક થાયછે; તે વરાળ જમી ગયાથી પાણી થઈ ગયેલું હોયછે. એ વરસા જોયે જમીને વાદળાં થાયછે. આકાશમાં ઘણાં વાદળાં હોયછે તેનું કારણ એ છે કે સૂર્યના તાપથી સમુદ્રનું પાણી ગરમ થઈને તેમાંથી ઘણી હલકી વરાળ નીકળે છે; પણ તે બધી વખતે આંખેથી દેખાતી નથી. તેવી વરાળ ઘણા જગ્યામાં આકાશમાં જમીને એકઠી થાયછે ત્યારે વાદળાંમાં સૂર્યનાં કિરણ પડ્યાથી વિવિધ રંગ પેદા થાયછે. એ બધાં વાદળાં બહુ દૂર હોતાં નથી. જોયા પર્વત ઉપર ચઢીએ તો તે સ્પષ્ટ જણાય છે. ઠંડી હવાથી એ વાદળાં ભારે થાય છે ત્યારે વધારે જોયે જમી શકતાં નથી પણ વરસાદરૂપે પૃથ્વી ઉપર પડેછે. પવનથી વાદળાં આમતેમ જાય છે તેથી ઘણે દૂર સુધી વરસાદ વરસેછે. હવે જુઓ કે પાણીને કેટલી જાતનાં રૂપ છે। પાણીની વરાળ થઈ, વરાળનાં વાદળાં થયાં, અને વાદળાંનો વરસાદ થઈને પાછું પાણીનું પાણી જ થયું.

ઝાકળ.

—X—

ઉપર કહ્યું કે પાણીનાં વરાળ, વાદળાં તથા વરસાદ એવાં ઘણાં રૂપ થાયછે. હવે ઝાકળ શી રીતે થાયછે તે જોઈએ. ઝાકળ ક્યાંથી આવેછે ? ઘણાક એવું ધારેછે કે સ્વર્ગમાંથી દેવલોક છાની વૃષ્ટિ કરેછે તેથી ઝાકળ વરસે છે ! પરંતુ તે ખોટી કલ્પનાછે. ઝાકળ તો આ પૃથ્વી ઉપરના પાણી વિનાનું બીજું કંઈ નથી. સૂર્યના તાપથી પાણીની વરાળ થઈ ઉઠ્યે જાય છે એવું આગળ કહી ગયા છીએ, અને બીજાં પણ કેટલાંક કારણોને લીધે થોડી ઘણી વરાળ પૃથ્વીપરથી હમેશાં ઉઠ્યે જાય છે. તે બધી વરાળનાં કંઈ વાદળાં થતાં નથી. સંધ્યાકાળ પછી જ્યારે સૂર્યનો તાપ ઓછો થાય છે. ત્યારે પૃથ્વી તથા બીજી બધી વસ્તુઓની અંદરની ગરમી બહાર નીકળેછે અને ધીમે ધીમે બહુ ઠંડું થાયછે. હવાને ઠંડી થતાં જરા વધારેવાર લાગે છે. ઠંડી વસ્તુઓની સાથે હવાનો સંયોગ થયાથી તેની અંદર જે પાણી ભરેલી વરાળ હોયછે તે જમી ગયાથી ઝાકળ બનેછે. ઘણાએ જોયું હશે કે એક કડકો ઠંડો કાચ અથવા આયતો એકાદ ગરમ ઘરમાં લઈ ગયાથી અથવા તેના ઉપરના ભાગ ઉપર તાપ દીધાથી તે પલળી જાય છે. ગમે તે રીતે વરાળ શીતળ વસ્તુ સાથે મળ્યાથી પાણી થઈ જાયછે. ઝાકળનું પણ બરાબર એજ પ્રમાણે થાય છે.

બધા જાણેછે કે જે રાત્રે તોફાન હોય છે અથવા આકાશમાં વાદળાં હોય તે રાત્રે વધારે ઝાકળ થતું નથી, કારણકે ઘણો પવન વાવાને લીધે વરાળ બધી વીખેરાઈ જમીને તેની જમાવટ થતી નથી. અને આકાશ મેઘથી ઢંકાયલું હોયછે તેથી પૃથ્વીમાંથી જે તાપ બહાર નીકળેછે તે બરાબર ઉઠ્યે જઈ શકતો નથી પણ પૃથ્વી ઉપર ફરીને પાછો આવી તેને ગરમ કરેછે. આકાશ ઢંકાયાથી પૃથ્વીનો તાપ બહારથીજ બરાબર ચાલી જાય છે તેથી તે વધારે શીતળ થઈને બધી વરાળ બરાબર જમી ગયાથી ઝાકળ ઘણું પડે.

ઝાકળ બધી વસ્તુ ઉપર સરખું પડતું નથી. જે વસ્તુમાંથી ગરમી

જલદી નીકળે તેના કરતાંજે વસ્તુમાંથી ગરમીને નીકળતાં વધારે વખત લાગે તેમાંથી વધારે ઝાકળ થાય. સર્વ ધાતુ કરતાં ડાઘ ઝટ પલળી જાયછે. ડાઘ કરતાં લીલાં તરણાં ઉપર ઝાકળ વધારે જમેછે. ઝાકળ ન મળ્યાથી ઘણાક છોડ વગેરે મરી (કરમાઈ-સુકાઈ) જાયછે; માટે તેમ ન થવાને ઇશ્વરે કેવો આશ્ચર્યકારક ઉપાય કર્યો છે !

જે રાત્રે વધારે ટાઢ હોય તે રાત્રે ઝાકળ વધારે પડે. જે વસ્તુઓને ધાસથી અથવા ખીણ કોઈ રીતથી ઢાંડી રાખીએ તેમાંની ગરમી બહાર નીકળી શકતી નથી અને તેથી તેમનાપર ઝાકળ પણ જમતું નથી.

ધૂમસ, કરા અને ખરફ.

ધૂમસ એ વાદળાંની એક જાત છે. વિશેષ એટલુંજ કે એ પૃથ્વીની પાસે રહેછે અને વાદળાં દૂર જણાય છે. બન્ને વરાળ ગાદી થયાથી થાયછે. હવાની સાથે પાણીના કણ મળે છે અને ટાઢ ધણી હોવાથી ગરમ તથા શરદ બે જુદી જુદી જાતની હવાઓ એકઠી થાયછે તેથી ધૂમસ પેદા થાય છે. આપણા દેશમાં શિયાળામાંજ ધૂમસ પડે છે. પણ ઠંડા મુલકમાં તથા સમુદ્ર કિનારે ધણું કરીને ધૂમસ હમેસાં જણાય છે. ધૂમસથી આંખાને તેમજ બીજાં વૃક્ષોને મોહોર, ફૂલ વગેરે આવે છે. એવા કેટલાક દેશ છે કે જ્યાં વૃષ્ટિ સમૂળગી થતી નથી, પણ ત્યાં ગાઢ ધૂમસ થઈને જમીનને લીની કરેછે. કરા કેવી રીતે તૈયાર થાયછે તે હજી નિશ્ચિત થયું નથી પણ એટલું તો નક્કી છે કે વાદળાંમાંથી જ્યારે વરસાદનાં ફેરાં પડવા માંડે છે ત્યારે એકદમ ઠંડા પવનની લહેરથી કરા જમી જાયછે. કરાનો આકાર ઘણુંકરીને ગોળ અથવા ઈંડા જેવો હોય છે, પણ જુદે જુદે વખતે જુદો જુદો આકાર થાયછે. આકાશના ઉપલા ભાગમાં કરાનો આકાર ઘણો નાનો હોય છે પણ જેમ જેમ નીચે આવતા જાય તેમ તેમ પાસેની વરાળને સાથે એકઠી કરતા કરતા મોટા થઈ જાયછે. કરા પડવાને લીધે ઘણીવાર વૃક્ષ

વગેરેને બહુ નુકસાન થાયછે. પરંતુ તેથી પણ જગતનું કાંઈપણ ભલું કરવાનો જગત્કર્તાનો હેતુ હશે એમાં કાંઈ સંદેહ નહિ.

ખરફં. પાણી ઠંડુ થયાથી ધીમે ધીમે ઠરી જાયછે તેથી ખરફ થાયછે. પૃથ્વીના ઉપર તથા દક્ષિણ પ્રાંતો ધણા ઠંડા છે તેથી ત્યાંના સમગ્ર પર્વતના જેવા ખરફના ઢગલાથી ઢંકાઈ ગયલા છે. ઈંગ્લાંડ અને એવાજ બીજા ધણા દેશોમાં શિયાળામાં વરાળ વાદળાનું રૂપ નહિ ધરતાં એકદમ ખરફ થાયછે અને તે વરસીને રસ્તા, ઘાટ, છાપરાં અને સરોવર એ સર્વ ઠંડાણે ખરફ પથરાઈ જાયછે. આપણો દેશ ધણો ગરમ છે તેથી અહીં એવો ખરફ જણાતો નથી, પણ પાણીને ઠારીને એક પ્રકારનો ખરફ બનાવવામાં આવે છે. હિમાલય પર્વત ધણોજ ઠંડો છે તેથી ત્યાં હમેશાં ખરફના ઢગલે ઢગલા રહેછે. ખરફ ધણો ધોળો તથા હલકો છે. સમુદ્રના ઉપરના ભાગમાં છાપરાની પેઠે ખરફ રહેછે અને જળજંતુ બધાં તેની તળે સુખથી ફરે હરેછે અને ટાઢથી બચે છે. ધણાં વૃક્ષાદિનાં મૂળ તથા ફૂલને-ટાઢથી બચાવનાર ખરફ છે; પાણી વિનાની જગાને ફળદ્રુપ પણ ખરફ કરી દેછે અને ખરફ પૈકાં વિનાની ગાડીને ચાલવા સારું સુંદર રસ્તો બનાવે છે. પાણીની ઉપર ખરફ હોય તેના ઉપર ચઢને સહજ જ આવ કરાય છે.

જે પાણીને આપણે સામાન્ય જાણીયે છીએ તેજ પાણી કોઇવાર વરાળ, કોઇવાર વાદળાં, કોઇવાર ઝાકળ, કોઇવાર ધૂમસ, કોઇવાર કરા, અને કોઇવાર ખરફ એ પ્રમાણે ધણાં રૂપ ધરીને, કદિ પૃથ્વીપર, કદિ વ્યાકાશમાં, અને કદિ સમુદ્રમાં, એમ દરેક રૂપમાં જગતના ઉપર ધણો ઉપકાર કરેછે. જે દયાળુ પ્રભુ એક પદાર્થમાંથી ધણાં રૂપ ઉત્પન્ન કરેછે તેની કેવી અદ્ભુત શક્તિ છે !! જગતના અસંખ્ય પદાર્થોને અસંખ્ય રૂપ આપી તે આપણા સુખ માટે કેટલા ઉપાય કરેછે તે આપણી આંખથી સહજ જણાય તેમ નથી. જેમ જેમ વિદ્વાનશાસ્ત્ર શિખાય છે તેમ તેમ તેનો મહિમા તથા કૌશલ્ય જોઇને મન આશ્ચર્ય પામેછે તથા ભક્તિરસથી પીગળી જાયછે.

શરીરની આરોગ્યતા જાળવવાના ઉપાય.

શરીરની આરોગ્યતા એ કેટલું મુખ્ય છે તે કળી શકાય તેમ નથી. શરીર નિરોગી ના હોય તો આ મંસારમાં કાંઈ સાફ લાગતું નથી. આ પૃથ્વીમાં એવું કોઈ નહિ હોય કે જે શરીર મુખ્ય ઈચ્છે નહિ. આપણાં શરીર મુખ્યને માટે કડ્ડામય પરમેશ્વરે કેટલાક નિયમ કરી રાખ્યા છે. જે પ્રમાણમાં આપણે તે નિયમ પાળીએ તેટલા પ્રમાણમાં આપણે શરીરમુખ્ય ભોગવી શકીએ. માણસ અજ્ઞાનતાથી તે મુખ્યદાયક નિયમનું ઉલ્લંઘન કરેછે તેથી રોગી શરીરથી થતું દુઃખ તેને સહન કરવું પડે છે.

જો આપણે, આહાર, કસરત, વિશ્રાંતિ વગેરે શારીરિક નિયમમાં ચી-વટ રાખીએ તો આપણી છંદગીનો ઘણો ભાગ નિરોગી રહી શકે.

આહાર.—આપણું શરીર દરરોજ માલમ પડે નહિ તેવી રીતે ઘસાતું જાય છે. ખોરાકથી તે ઘસારાનો અટકાવ ચાય છે. જ્યારે આપણા શરીરને પોષાણની જરૂર જણાય છે ત્યારે આપણને ભૂખ લાગે છે. માટે ભૂખ લાગે એટલે ખાવું જોઈએ. જોઈએ તેટલો ખોરાક ના મળ્યાથી શરીર ધીમે ધીમે ક્ષીણ તથા દુબળું થતું જાય છે. ગરીબ લોકો દુર્બળ તથા ક્ષીણ જણાય છે તેનું કારણ તેમને પેટપૂર ખોરાક મળતો નથી એ છે. ઘણો આહાર એ પણ રોગનું મૂળ છે; ઘણા તવંગર લોક તેનું ફળ ભોગવે છે. આહારને માટે નીચે લખેલા કેટલાક નિયમ યાદ રાખવા જેવા છે:—

૧—ભૂખ લાગે તે વખતે જોઈએ તે કરતાં ઓછું અથવા વધારે ખાવું અને ભૂખ ના હોય તે વખતે ખાવું તે ખોટું છે.

૨—ઝટ પચી શકે તેવો અને પુષ્ટિકારક ખોરાક ખાવો.

૩—ખાવાના વખતની અડધો કલાક પહેલાં અને ખાધા પછી અડધો કલાક સુધી મહેનત કરવી નહિ. પરંતુ રાત્રે વાળુ કર્યા પછી તરત સૂઈ જવું તે ખોટું છે. વાળુ કર્યા પછી એક કલાક કાંઈ અનુકૂળ મહેનત કર્યા પછી સુવું.

૪—ઘણા તાપમાંથી આવીને અને પુષ્કળ થાક લાગે એવી મહેનત કરીને

તેરત ખાવું નહિ, પણ થોડો વખત આરામ લીધા પછી ધીમે ધીમે જમવું.
૫—કંઠેણ વસ્તુને ખૂબ ચાવીને ખાવી.

૬—ઘણી ઉતાવળથી ખાવું નહિ.

૭—ખાતી વખતે તેમાં વિશેષે કરીને પાણી પીતાં હસાહસ અથવા ઘણી વાતચીત કરવી નહિ.

૮—નાનાં બાળકને ઘણીવાર અને થોડે થોડે ખવડાવું.

૯—ઉધેલા અથવા રોતા બાળકને સાવધ કરી દૂધ પાવું.

૧૦—ખાધા પછી ઓછામાં ઓછા ત્રણ કલાક પછી ફરી ખાવું.

૧૧—ખાવાનો વખત હમેશાં એક રાખવો. અનિયમિત વખતે ખાવું એ રોગનું મૂળ છે.

૧૨—તાવ, અતિદાહ, ઝાડો, અશુભ વગેરે રોગવાળા માણસે ઉપવાસ કરવો અથવા થોડું ખાવું.

૧૩—બરોળ વગેરેના જૂના રોગવાળા માણસે દૂધ જેવો હલકો તથા પુષ્ટિ-કારક ખોરાક ખાવો.

૧૪—દરરોજ એકજ તરહેનું ખાવું એ હીક નથી. ખોરાકની વસ્તુમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ.

મહેનત અને વિશ્રાંતિ.—શરીર એ એક યંત્ર છે. યંત્રને જે હીક રાખીએ તો બરોબર ચાલી શકે છે તેમજ શરીરને છે. શરીરને એવી રીતે જાળવવું અને કેળવવું જોઈએ કે બધાં અંગ બરોબર ચાલતાં રહે. પણ આજ સુધી શરીર જેમ બગડીને બરાબ ચાલે તેમ ઘણી મહેનતથી પણ બરાબ થઈ જાય છે એ યાદ રાખવું જોઈએ. આખા દિવસના ૨૪ કલાકમાં ઓછામાં ઓછા પાંચ છ કલાક બરોબર ઉઘવાની જરૂર છે. ઘણું ઉઘવું, દહાડે ઉઘવું અને રાત્રે ઉત્તમગરો કરવો એ સર્વ હાનિકર્તા છે.

ધરની સ્વચ્છતા.

ખાવું પીવું, પરિશ્રમ (મહેનત-કસરત) અને વિશ્રામની પેઠે સફાઈ

રાખવી એ પણ આદર્શતાનો એક મુખ્ય નિયમ છે. આ નિયમ ના પાળવાથી સરીર નિત્ય નિત્ય અસ્વચ્છ થતું જાય છે અને ચિત્ત પણ અશુદ્ધ રહે છે, માટે સદાઈ ઉપર વધારે તજ્જર રાખવી જોઈએ.

સ્વચ્છતા રાખવાને પ્રયત્ન જે ઘરમાં રહેતાં હોય છે તે બધું બરાબર ગણખું રાખવું. આપણા કોઠા ખીજી જગતોને ગંદી ગણીને તેમની તરફ દેખાડો બતાવે છે પણ ખોતે કાંઈ સદાઈ રાખવાને પ્રયત્ન કરતા નથી. ઘણા એમ કહે છે કે ઘર અને વાડી (ધરની આગળ અથવા પાછળની કબજે કરેલા ફાટી જગા) નો જેટલો ભાગ વપરાશમાં આવતો હોય તેટલો ભાગ, તેમાં પણ જે ભાગમાં ખીજી બહારના માણસો આવે તે ભાગમાં ભાગ સ્વચ્છ રહે અને ખીજી ઠેકાણે બરાબર સ્વચ્છતા ના રહે તો હરકત નહિ. કેટલે ઠેકાણે જઈને જોશો તો વાડીના બારણા વચ્ચે છાણનો ઢગલો હશે; કોઈ ઠેકાણે ઘરમાં તથા આંગણામાં દીવણપૂર વારીદાનો કચરો હશે; કોઈ ઠેકાણે વળી ઘાસજીર પથરાયેલું હશે તથા કચરો ભરેલો હશે ને તેમાંથી ઝેરી હવા ઉડતી હશે. એ રીતે સંકડો જગતના ગંદવાડ ઉપર આપણી તજ્જર પડતી નથી. ઘણાકના ઘરમાં તો ભાગ્યે કદિ એકાદ વિવાહ કે ખીજું કાંઈ મોટું કાર્ય આવે સારેજ ધરની સદાઈ ધાય; પણ તેવું કાર્ય થઈ રહે એટલે વળી તે ઘર દસગણું અસ્વચ્છ થઈ જાય. આપણા લોકો જે દેખાડવાને માટે ઘર, વાડી, અને બારણાં વગેરેને સાફ રાખે તો, સદાઈ ન હોવાને લીધે જે કાંઈ રોગ થાય છે તે થાય નહિ.

આ બાબત જો આપણા દેશની સ્ત્રીઓ ધ્યાનપર લે તો તેથી ઘણાં કુટુંબ નીરોગી થઈ શકે. તેમને લાયક જે ઘર વાડી હોય તેમાં કોઈપણ તરેહની ગંદગી ન રહે એમ તેમણે કરવું જોઈએ. દરરોજ આંગણું ઘર વગેરે વાળી ઝાડીને સાફ કરવાં. ફક્ત બહારથીજ નહિ પણ અંદર પણ કોઈ જગાએ જરા પણ ગંદવાડ અથવા કોઈ ચીજ ઉપર કચરો ના રહે તેવી તજ્જર રાખવી. થોડુંક ઠેકાણે ખાટ કે ખુરશી તથા, અથવા ઘરના ખુણામાં કચરાના થર હોયછે, અને ભીંતો ઉપર પણ ઘણી ધૂળ હોય છે, એમ કહેવું જોઈએ નહિ. સરસામાન સ્વચ્છ રાખવાથી તેનો નાશ પણ જલદી થતો

નથી. એમાં ખરચ કેટલું છે? જો નોકરચાકર ના હોય તો આપણે પોતે જરાક મહેનત કરીએ એટલે બધું બની શકે.

હુવા એ માણસનું આયુષ્ય છે એમ સર્વ કોઇ કહેછે. ચોતરફ સ્વચ્છ રહેછે અને તેથી શરીર સાફ રહેછે. ઘરમાં હવાને આવ જા કરવાનો રસ્તો રાખવો જોઇએ. કેટલાક લોક એવી સાંકડી જગામાં તથા આંટી ઘૂંટીમાં ઘર બનાવેછે કે પવન તેની અંદર પેસી શકતોજ નથી. કેટલાક ખેત્યાર માણતાં ઘર હોય છે તે એક બે વરસ સુધી પૂરાં ઉઘડતાંજ નથી. પાણીને બંધ કરી રાખીએ તો તે જેમ ગંધાઇ ઉઠે પણ વહેતું અને વપરાતું રહેવા દઇએ તો સ્વચ્છ રહે તેમ હવાને પણ એક ઘરમાં બંધ કરી રાખીએ તો તે ખરાબ થઇ જાયછે. ઘરની હવાને જેમ બહારના ચોખ્ખા પવનનો સંબંધ વધારે તેમ તે વધારે સ્વચ્છ રહેછે. ઘણાએ દીડું હશે કે ઘરનો એકાદ માળ કેટલોક વખત સુધી બંધ હોય તેને એકદમ ઉધાડ્યાથી કેવી દુર્ગંધ આવેછે. અને તેથી કેટલા રોગ થાયછે! તેટલા માટેજ સ્ત્રીઓએ ઘર, વાડી અને આંગણાં સ્વચ્છ રાખવાને કાળજી રાખવાની જરૂર છે, અને ઘરના માળ (મેડા) પણ ખુલા રાખવા તથા ઘરની અંદર હવા આવ જા કરે તેવા ઉપાય કરવા. સ્ત્રીઓએ આ વિષે ખરાબર ધ્યાન આપવું જોઇએ. એ રીતે ઘરની અંદર તથા બહાર જેટલી સ્વચ્છતા હશે અને જેટલી સ્વચ્છ હવા ઘરમાં આવી શકશે તેટલો કુટુંબનો રોગચાળો તથા દુઃખ એ ઓછાં થશે અને સર્વ નિરોગી તથા સુખી રહેશે.

વસ્ત્રની સ્વચ્છતા.

શરીર નિરોગી રાખવાને ઘર વાડી વગેરેની સ્વચ્છતા જેમ જરૂરની છે તેમજ વસ્ત્રની ચોખ્ખાઇ માટે પણ ધ્યાન આપવું જોઇએ. મેલાં લુગડાં પહેર્યાથી શરીરની અંદરનો મેલ બહાર નીકળી શકતો નથી તેથી લોહી ખરાબ થઇને લૂખસ ખસ વગેરે રોગ સહજ થાયછે. મેલાં લુગડાં પહેરવાથી મન પણ ખેંચેન રહેછે અને તેથી ઘણા ખરાબ વિચાર થયા કરેછે, બધા

ગળેછે કે નવાં શેષેલાં લુગડાં પહેવાંથી શરીરમાં ને મનમાં દેવી દુરતી આવેછે, તથા રામદાન કરવાને દેવો ક્રોધાદ પેદા થાયછે !

સારીર (સરીર સંગ્રહ) વિદ્યાથી જાણાય છે કે આપણા શરીરમાંથી નિત્ય આડંબા શેર પરસેવો બહાર નીકળેછે. જુથો કે કમ્પ્ર એકજ દિવસ પહેરીને એક લુગડું કદાપીએ તો શરીરમાંથી કેટલો મેલ બહાર નીકળીને તે લુગડાને લાગ્યો હોય છે ! મેલાં કપડાંનો મેલ રૂવાંટી ઉપર રહેછે તેથી શરીરની આંદરેના મેલ બહાર નીકળી શકતો નથી અને તેથી શરીરને ઘણી તરેહનાં દુઃખ થાયછે. વળી મેલાં કપડાં તાપથી એટલી ગંધ મારેછે કે તેથી શરીર તથા મનની સ્વચ્છતા નાશ પામેછે. આપણા લોક સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાની કેટલી આવશ્યકતા છે ને જાણતા નથી. જેમ લોક ઘર વાડીને કોઈ પ્રસંગે દેખાડવા સાફ સાફ કરેછે અને નિલ તો ગંદાં ઘર તથા કચરાથી ભરપર વાડા રાખે છે, તેમજ સારાં લુગડાં પણ રાખી મુકેછે અને અસ્વચ્છ પેદુરવેશ પહેરેછે. આ બાબતમાં વળી સ્ત્રીઓની એક વિશેષ ખોટ જાણાય છે. તેમને બેસવાને આસન (પાથરણું પાટલો વગેરે) હોતાં નથી. જ્યારે બેસવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેમને ધુળ કચરો જોયા વિના બેસવું પડેછે. પુરુષો જ્યાં ઉઘાડે પગે ના ચાલે તે જગ્યાએ પણ સ્ત્રીઓ નિરાંતે બેસેછે. રાંધવાથી અથવા ઘર સાફ કરતાં તેમનાં લુગડાં ઘણાં મેલાં થાયછે. આપણા લોકનાં બિજાનાં પણ એજ રીતે અસ્વચ્છ હોય છે. ઘણા પૈસાદાર લોક શિવાય ખીજ લોકનાં ખીજાનાંની આદર મહીનામાં એકવાર પણ ઘોખીતું ઘર ના દેખે. જે ખીજાનામાં આખી રાત કાઢવાની તે ખીજાનું મેલું હોય તો શરીરને ઘણુંજ નુકસાન થાય છે. પથારી સ્વચ્છ તથા નિત્ય સૂઈ (કોરી-હંડી કે શરદી વિનાની) રાખવાની ઘણીજ આવશ્યકતા છે.

વસ્ત્ર સ્વચ્છ રાખવાં એટલું પણ આપણા દેશના ઘણાક લોકોને ખબર નથી. કોઈ નિત્ય ધોએલાં કપડાં પહેરે તો તેને લાલલોક, ભાઈસાહેબ, રોશી, કે પૈસાદારના બાપુ કહીને મશ્કરી કરેછે. જેમ ઘર વાડી સ્વચ્છ રાખવાથી શરીરને ફાયદો છે તેમજ ચોખ્ખાં કપડાં પહેર્યાથી પણ શરીરસાફ રહેછે. ઘણા લોક એ વાત સમજે છે પણ પૈસા નથી એમ કહેછે. પરંતુ

તેઓ ઠાણે ટચકે કે વાર તહેવારે પહેરવાને જે ઘણું કામતી લુગડાં લે છે તેમાંથી થોડા પૈસા બચાવીને હમેશ પહેરવાનાં લુગડાં જોઈએ તેવાં અને ધોળેલાં સ્વચ્છ રાખે તો તેથી કરીને તેમનાં શરીર નિરોગી તથા જાન્યારં રહે અને મનને પણ તેઓ પ્રફુલ્લ રાખી શકે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. જો સ્વચ્છ લુગડાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવાનું મનમાં આવે તો પછી ધોળીના પૈસાનો આંચકો બચાવો નથી. ઘરમાં સ્ત્રીઓ પણ સાબુ કે બીજી કોઈ વસ્તુ વડે લુગડાં ધોઈને સ્વચ્છ રાખી શકે છે. તેમ કરવાથી જે શરમાય છે અથવા અપમાન જાણે છે તે ઘણાંજ અસાની હોય છે અને હાથે કરીને રોગને બોલાવે છે એમ સમજવું. ઘણી ડુબડોનાં લુગડાં એવાં મેલાં, ગંદા અને ગંધાતાં હોય છે કે તે જોઈને સુધડને ચીતરી ચડે. આથી શું તેમને કાંઈજ શરમ નહિ આવતી હોય !

શરીરની સ્વચ્છતા.

ઘરની તથા વસ્ત્રની સ્વચ્છતા તે શરીરના સુખને વાસ્તેજ છે પણ શરીરજ જો સ્વચ્છ ના હોય તો તેથી કાંઈ ફળ નથી. હિંદુશાસ્ત્રમાં દેહની સ્વચ્છતા રાખવી એ એક ધર્મનું મુખ્ય અંગ છે. મતલબ કે એના ઉપર મનની સ્વચ્છતા તથા પવિત્રતાનો ધણો આધાર છે. શરીર સુન્દર થાય એ પણ એવી સ્વચ્છતાનું ફળ છે. માણસનું શરીર મળતો ભંડાર છે. તેની અંદર તથા બહાર પ્રતિક્ષણે મળ ભેગો થાય છે તે સર્વ જોમ સાફ થતો જાય તેટલો શરીરને લાભ થાય. મેલ સાફ ના કર્યાથી વિશેષ રોગ પેદા થાય એ નિશ્ચય છે. આ વિષય ઘણાજ ઉપયોગનો છે તેમ તેમાં કાંઈ ખર્ચ નથી, ફક્ત પોતાનો પ્રયત્ન જોઈએ. શરીરની સ્વચ્છતાના જે કેટલાક મુખ્ય નિયમો છે તે એક રીતે સર્વ જાણે છે પણ તે દરેક ઉપર વિશેષ દૃષ્ટિ રાખવી જરૂરની છે.

૧. મોહાડું ચોખ્ખું કરવા વિષે.—નિત્ય પથારીમાંથી જાડયા પછી મોહા ખુબ સ્વચ્છ કરીને ધોવું જોઈએ. જાંઘતી વખતે મોહામાં લાળ પેદા

ચાયછે અને તે કાળ ખાદ્યના પદાર્થોમાંથી હબ કે દાંત ઉપર રહી ગયેલા ભાગ સાથે મળીને વિદાર તથા દુર્ગંધ પેદા કરેછે તે સર્વ કોષ્ટ બનેછે. સારી રીતે મોઢા ના ધોવાથી દાંત તથા હબ ઉપર ને મેલ એકઠો ચાયછે અને તેથી શરીરને ઘણું નુકસાન થાયછે. મોઢા ધોતી વખતે બધા દાંતને ધરીને સાફ કરવા જોઈએ. દાંત ઉપર મેલ એકઠો થવા દીધાથી એક પ્રકારની પોપંડી તેનાપર બંધાય છે અને પછી તેમાંથી દાંતના ઘણા રોગ થાયછે તેથી યુક્તિ પીડા બોમવવી પડેછે. કુણાં દાંતણુ કે ખીબ કોષ્ટ નરમ પદાર્થ-વડે દાંત સાફ કરવા. આપણી હબનો ઉપરનો ભાગ સમાન નથી તેથી તેપર મેલ જમવાનો સંભવ છે. માટે નરમ દાંતણુની ચીરીવતે દરરોજ હબ સાફ કરવી જોઈએ. ઘણાની હબ ઉપર એવા સેલના જમાવથી મસા વગેરે થાય છે તેથી તેઓ સ્પષ્ટ વાત કરી શક્તા નથી. આ થુ ઓછી શરમની અને દુઃખની વાત છે !

મોઢા ધોતી વખતે ગળામાંથી ખુંખારીને શુદ્ધ કરી વગેરે બહાર કાઢાડી નાંખવા. નાક પણુ ખરાબર સાફ કરવું. નાકનો કચરો તથા આંખના પીયા વડે સાફ કરવાં જોઈએ.

જમ્યા પછી રીત પ્રમાણે કોમળા કરીએ તોપણ ધાસની સળીવતે દાંત સાફ કરવા જોઈએ. જમ્યા પછી મોહના ધોવાથી ખાધેલી ચીજમાંથી કેટલોક ભાગ દાંત તથા હબ ઉપર વળગી રહીને બધું મોઢા ચરવચ્છ કરી નાંખેછે. સૂતા પહેલાં મોઢામાં કાંઈ તેળના કે પાનના ફૂંચા રહે નહિ એવું સાફ કરવું.

૨. નહાવા વિષે.—આગળ કહ્યું છે કે આપણા શરીરનાં છિદ્રમાંથી ૨૪ કલાકમાં આસારે અડધો શેર પરએવો નીકળેછે તેમાંનો કેટલોક ભાગ શરીર ઉપર રહીને ચાગડીનાં બધાં છિદ્ર બંધ કરી દેછે એટલે અંદરનો મેલ બહાર ન નીકળી શકે અને તેથી વિવિધ રોગ થાય. માટે શરીર સ્વચ્છ રાખવાને ધ્યાન આપવું જોઈએ. નિત્ય સ્નાન કરવું એ ઘણુંજ જરૂરનું છે. પણ ઘણાક લોક એક ખે હુબડાં માર્યાં ને માથાપર જરા પાણી ઢાળ્યું એટલે શુદ્ધ થયા એમ માને છે તે ખોટું છે. સ્નાન કરતી વખતે માથાથી

તે પગસુધી દરેક અંગ પુષ્કળ પાણી લેઈ ખૂબ યોગવું અને રૂમાલવડે ખરાબર સાફ કરવું જોઈએ. ફક્ત નિયમ પાળવા કરતાં એટલે ધર્મના બંધનથી નહાવાનું ગાળિયું કહાડ્યા કરતાં વધારે ધ્યાન શરીરની સ્વચ્છતા ઉપર આવું જોઈએ. નહાવા શિવાય પણ વચમાં કોઈવાર શરીર સાફ કરવું જોઈએ. પરસેવો થાય કે ધૂળ બેઠે અથવા દુર્ગંધવાળો વાયુ આવે તો તરતજ શરીર સાફ કરી નાંખવું.

૩ વાળને સાફ અને સ્વચ્છ રાખવાની પણ ઘણી જરૂર છે. માથાના વાળ (ચોટલા) ની અંદર જે મેલ થાય છે તે એકવાર કાંસડી ફેરવ્યાથી જાણી શકાય છે. એ મેળથી માથામાં નાના પ્રકારની પીડા થાય છે અને જૂઓ થઇને ઘણું તુકસાન કરેછે. માટે નિત્ય વાળને હોળીને તથા વખતે વખતે ચોળી અને તેલ ધાલીતે સાફ રાખવા જોઈએ, પરંતુ જે તેલ ધાલવું તે સાફ અને ચોખ્ખું તથા જોઈએ તેટલુંજ ધાલવું. ઘણું તેલ ધાલવાથી પહેરવાનાં લુગડાં તથા પથારી ખરાબ અને ગંદાં થાય છે એટલુંજ નહિ, પણ વાળમાં પણ બેઠતી ધૂળ વગેરે ભરાઇને જલદી મેલા અને ગંદા થઇ જાય છે. ધૂપેલ અને ખીજી કેટલીક જાતનાં ખાસ માથામાં ધાલવાને માટે તૈયાર કરેલાં તેલ રીતસર માથે ધાલવાથી મગજ દંડુ રહે છે.

૪. મળ મૂત્રની શુદ્ધિ.—આહાર અને મળ મૂત્રનો ત્યાગ ધૃત્યાદિ વિષયમાં હિંદુ લોકના શુદ્ધાચારને લીધે ઘણાક નહારા રોગ આવી શકતા નથી. એ સર્વ વિષયમાં કોઈ બેદરકાર રહેવું નથી.

આપણી સ્ત્રીઓ શરીરના નિયમ પાળવાને યત્ન કરે કે નાં કરે પણ અનિયમિત રહેવાને વિલક્ષણ હોશિયારી તેમનામાં છે. તેમના અનાચારમાંના દરેકનું વર્ણન ન કરીએ તો આપણા દોષ આપણને જણાય નહિ.

૧—મુખ અસ્વચ્છ રાખવાને ઘણી સ્ત્રીઓ તમાકુ વગેરે ખાય છે. પુરુષોમાં તમાકુ, ચલમ, ગાંજો મઘ વગેરે જે વસ્તુઓનો પ્રચાર થયાથી નિશો ચઢે છે તેમાંની એક વસ્તુ પણ સર્વ કાર્ય કરેછે એમ તેઓ જાણે છે. જે માણસ જે ચીજનો નિશો કરતું હોય તેને મન તે ચીજ ઘણી શુભ-કારક છે. અને તેના વળી કેટલાક શુભ ગાય છે. માટે તેના ખીજ દોષ

આધા મુક્રીયે તોપણ એથી મ્હોમાંથી ઘણી દુર્ગંધ આવેછે, ઘણી લાજ પેદા થઇને શરીરને નુકશાન કરે છે અને આખો દિવસ ન્યાં ત્યાં થૂ થૂ કરીને ઘર આંગણું સર્વ અસ્વચ્છ કરવું પડેછે તે કાંઈ ઝોણું નુકસાન નથી.

૨—શોભાં સાડ ઘણી સ્ત્રીઓ કૃત્રિમ રંગવડે શરીર દ્વિપિત કરે છે. દાંતની શોભા વધારવાને કેટલીક સ્ત્રીઓમણી અથવા પાન ચાવીને હોઠ લાલ રંગે છે. મેદીના રસવડે અથવા ખીજી કોઈ રીતે નખ તથા હાથપગ લાલ કરે છે, અને નાક ઉપર છુદણાં અથવા અંગીથી શોભા કરે છે એ સર્વ અસહ્યાયાર તથા શરીરને હાનિકારક છે. અસહ્ય ઘોઠ પ્રૂથ્થસૂરત જણાવાને જુદા જુદા રંગથી શરીરને ચિત્રવિચિત્ર કરે છે. જેઓ શોભા જણાવવાને સાડ દાંત દાળા તથા નખ લાલ કરે છે તેમની મૂર્ખાઈની સીમા નથી. જગદીશ્વરે તેને જે રંગ આપ્યો છે તેજ સ્વચ્છ રાખવાથી શોભા છે, નહિતો તે હાંકવાને મનમાં આવે તેવો રંગ લગાડ્યાથી શરીર અસ્વચ્છ તથા હીન થઈ જાય છે. સિન્દૂર તથા જંગાલ વગેરે કેટલાક રંગ ઝેરી છે. તે શરીરને હાનિકારક છે તથા તેથી રૂવાડાંનાં છિદ્ર બંધ થઈ શરીરનો મેલ પણ અંદરજ ભરાઈ રહે છે.

૩—ઘરેણાં પેહેરવા વિષે ઘણી સ્ત્રીઓ, ઘરેણાને લીધે શરીરપર મેલ થઈ ગયો હોય તોપણ તે કાઢતી નથી તેમ તે જરા સાફ પણ નથી કરતી. એથી શરીર અસ્વચ્છ થયા વિના ખીજું શું થાય છે ? એક એક ઘરેણાની જગા એટલી મેલ વાળી થઈ જાયછે કે તે ઠેકાણાંનાં રૂવાડાંનાં છિદ્ર બંધ થઈ જાયછે અને લોહીનું ફરવું ઝોણું થાયછે.

પદ્ય.

નીતિસાર.

ભુજંગી છંદ

કિંચી સદિ જેણે દિધાં સર્વ દાનો, ભણ્ તે સદા જન્મ સાર્થક સાધો,
 સહુ તે તણાં પુત્ર પુત્રી કહાંવે, રૂકો ભાવ સર્વે પ્રતિ તેધિ રે'છે. ૧

પિતામાતા તે જ્ઞાનદાતા ગુરૂ છે, ભજો એક ચિત્ત સદા સર્વ તેને,
 સદા દાસ, મંતાન, ને બંધુ બહેનો-પ્રતિ સ્નેહ સત્યે કરો સૌ સમાનો. ૨

ગણો સર્વ સાહેલિ પોતા સમાન, કરો સાધુ કાર્યો, વદો સાધુ વાણુ,
 રહે ચિત્ત સત્યે અને વાણિ કાય, નથી પાપ કાંઈજ જૂઠા સમાન. ૩

કદી આપણી હાનિ કોઈદિ થાય કરો તેહને સર્વદા ઊપકાર,
 કદી પાપને ચિત્તમાં સ્થાન ના ઘો, કરો તુર્તે જે જે રૂડાં કાર્ય જાણો. ૪

ત્રિણ, બોધ, સૌશીલ્ય ને હોય શાન્તિ, સદાચાર ને શુદ્ધ હૃદ્ મીઠી વાણી,
 રહે સર્વને તેજ પ્રિય તેજ રમ્ય, વિના ગુણ દે રૂપને કોણુ માન. ૫

સદા આત્મકલ્યાણના યત્ન ચિન્તો, વળી અન્યના લાભનાં કાર્ય સાધો,
 ખરાં માનવી-ભૂપણો ધર્મ, જ્ઞાન, કરો રત્ન એ પ્રાપ્ત કર્યા પ્રયત્ન. ૬

ઉપદેશ માળા.

તોટક.

કદિએ કુપયે ન ચઢો ન ચઢો, કદિ કોઈત દષ્ટિ નહિજ કરો,
 જન દોષ કદી નવ ઘો નવ ઘો, પરસુંખધિ દુઃખિ નરો' નવ રો.' ૧

રૂપ-ચૌવન-ગર્વ કદી ન કરો, કપટી પણ વેશ કદી ન ધરો,
 ધન પારકુ જે ન હરો ન હરો, કુવિચાર કદી ન કરો ન કરો. ૨

જીવ હાનિ થયે કડવું ન વદો, જુઠિ વાણિથી કો ન છજો ન છજો,
 અસતેયિ ન કો લોભાધ જરો, પરમાત્મધિ દૂર કદી ન રહો. ૩

સ્વભાવદર્શન.

હરિગીત છંદ.

મન મોહ પામે ઉપઃ સમયે, ઉગતભાતુ નજરે પડયે,
શોભત મેઘ સહસ્ર રંગે, ગગનમાં વર્ષા સમે;
ધન ધાન્ય પૂર્ણ ક્ષેત્રમાં, મૃદુ રવ ધ્રુવત સર્મૌરણ સુણી,
લીલા તરંગિત રંગથી આનન્દિત આખ્યેત ત્યાં ઠરી.

સુન્દર દિસે સંધ્યાસમય, સરમાં દિપે શર્ણોતો ઉદય,
તીરે ધિરે આમર કરંત સુગન્ધિ વાયુ વે' મલય;
આનન્દ પૂર્ણિમાનિ રાત્રે, હૃદય દુઃખ નિવારિ દે,
પંખી કુન્જિત કુંજે સુણી, વા બ્રમણ ગુંબરવ વને.

ચિત્ત વસે આનંદ દૂરેથી, દિઠે મહોંધર રૂડો.
જે શોભતો આકાશમાં જાણે અચલ જલધર જડયો;
તે દેખિને, જલ્દી હવે વૃષ્ટિ થશે એવે બ્રમે,
સહુ દિશયિ માળા તરફ દોડે પંખિયો સંધ્યાસમે.

તે નગશુહામાંથિ નીકળી, ગંભીરં જે કાને પડયો,
દૂરેથિ કેવો વજ્ર નાદજ, આવતો લાગે મીઠો;
કેવા પ્રચંડ અવાજથી, તોફાન આ વાયુ કરે,
સાગર મહીં આકાશ પેઠે, ક્ષોભ કરિને વાય છે.

સુખ થાય આ સહુ દેખિને, સુણિને વળી ભૂમંડળે,
દેખી ગુલાબ મનોહર ને ધીર ઝરણો સાંભળ્યે;
કમનીય ને ભયકાર નયને, ભવ્ય વળિ મનમાં દિસે,
જગદીશ ! મહિમા તાહરો, આ સર્વતું તું મૂળ છે.

શુકશારિકા સંવાદ.

સાકી. (મરાઠી ચાલની)

- વૃક્ષ ઉપર જે પક્ષી વસતાં, મેનાં બાળે શુક;
 હરે હરે રે' આનંદે તે, માની બને સુખ. ૧
- પ્રેમ ભાવથી શુક મેનાં જે, કરે પ્રેમાલાપ;
 એવે કાળે અણચિંત્યો ત્યાં, આવ્યો કોઈ વ્યાધ. ૨
- એક હાથમાં ધનુષ ધર્યું છે, શર છે બીજે હસ્ત;
 શુક મેનાં હણવા, પુવે તો મેનાં કીધી લક્ષ્ય. ૩
- નિપાદ સ્વરથી મેનાં કહેછે, વિપાદથી ભરપુર;
 “નાથ હા ! આવ્યું આજે તો, નિશ્ચય મૃત્યુ ધોર. ૪
- જુઓ નિષ્ણે નિષ્ણે આવ્યું છે, વ્યાધ રૂપ આ દુઃખ;
 તીર મારશે આતે ખેંચ્યું, કર્ણ સુધી ને ખૂખ. ૫
- દૃષ્ટિ કરે આકાશ તરફ વળિ, કોપ કર્યો છે દૈવ;
 દુઃખ બિન્નું આવી પડ્યું આ, ભ્રમણ કરતું સ્યેન. ૬
- શું કરવું જવું ક્યાં અહિંથી સૂઝે ના ઉપાય;
 આજ વિધાતા પણ વાંકી રે !, થઈછે અમને હાય. ૭
- વસિયે અહિં તો મારે નિષ્ણે, પેલો પાપી વ્યાધ;
 ઉડિયે જાયે તો વળિ પકડે, સ્યેન થાય પ્રમાદ.” ૮
- એવું ઉચરી પ્રાણ-ભયેથી, મેનાં થઈ આંકુલ;
 શુક પણ નિરૂપાય થઈ બેઠો, ચિત્ત કરી વ્યાકુલ. ૯
- એવે કાળે જુઓ જન્યું શું, અચરજ પ્રભુ-કરુણાથી;
 ફૂર વ્યાધને દંશ દિધો ત્યાં, એક સર્પે ઝેરી. ૧૦
- સર્પ-દંશથી ખેંચેલું શર, ચંચલ થઈને ઉડ્યું.
 જડી ચાલ્યું બીજી દિશામાં, સ્યેન જાયેથી માર્યું. ૧૧
- શરથી સ્યેન ધાયલ થઈને, ત્યાં પડિયું પૃથ્વી માંહી;
 નિપ-વાળાએ ફરિને વ્યાધે, તજ્યો પ્રાણજ ત્યાંહી. ૧૨

આનંદે શુક મેનાં કરવા લાગ્યાં ઉચ્ચારણ;
 'જય જય જય જય જય જગદીશ્વર હે ! વિપત્તિના ભંજન !' ૧૩

સંધ્યા સમયનું વર્ણન.

(આહા પુરી ખિલી ચંદા—એ રાગ.)

આહા આખો સમય મધુરો, દહે દેહ નાંહિ રવિ કિરણો.
 થયો સૂર્ય અસ્ત તજી રૂપતા, પવન વાય સુસવી ઝાડમાં.
 શીતળભૂમિયઈ શીતળ અંગ થાય, વસી વૃક્ષ પક્ષી ગણગાન ગાય.
 જુઓ કેટલાં ટુટી પુષ્પ વૃક્ષ કરે દિશ સર્વે સુવાસેયિ પૂર.
 સૂખી સર્વ, દુઃખિ ના કે જુઓ, કરે હેતુ સિદ્ધ પ્રભુનો રડો.
 પવન વેગથી ઝુલી આમ્રડાળ, જુઓ તેહને કરે નમસ્કાર.
 કરે છિદ્રમાંયિ તમરાં ઝિંઝી, મળી પ્રભુની કરે એ સ્તુતિ.
 અચેતન ચેતન કરી એક તાન, કરે એક ચિત્તે વિભુગુણગાન.
 ન કે જીવ જંતુ બાકી રહે, પ્રભુ જય ગાય ઊંચે સ્વરે.
 વળી આ જુઓ ઊંચે આકાશે, પ્રભુ—નામ—લક્ષ તારા કરે.
 સહુ બોલિ આવો ચિતઆપણાં, મળિ ગાઘ્યે ગુણ તે પ્રભુના.

નિશાળની છોકરીઓએ કરેલી પ્રાર્થના.

ગરબી.

(આસો માસો શરદ પુનમની રાત જો—એ રાગ.)

દીન—ભાવથી સર્વ અમે બાળકિયો જો,
 કરિયે નાથ પ્રણિપાત તમારા ચરણ પ્રતિ.
 અમે છિયે પશુવત અતિ અજ્ઞાનજો,
 પરાધીન હૌનજ્ઞાન અમે તો અંધાસમાં.
 જ્ઞાન તણી દાતા માતા ચિત રાખી જો,

ચિરદિન તુજ આધીન અમે રહિયે પ્રભુ.
 નથિ હો કરતું સ્નેહ તમારિ સમાન જો,
 આ જગમાં જીવન તું ચડી મજે પ્રભુ.
 કાયા મન ધન પ્રાણ સકળ પ્રભુ તારૂં જો,
 હે પિતા ! નથિ અહીં અમારૂં કાંઈરે.
 આ દાસી-ગણને કર કૃપા કૃપાકર જો,
 પ્રભુ તુજ સ્તુતિ વિણ નવ ખીજું કાંઈ જાણિયે.
 શું અર્પી શું ખોલિ તને તો પુજ્યે જો,
 નમસ્કાર કરિયે ચરણે વારંવારે.
 કૃતજ્ઞતા-ઉપહાર, પિતા ! નિત્ય કરિયે જો,
 કોણ બિજો સ્નેહી, પ્રભુ ! તું સમાન છે.
 અમે મૂઢમતિ જ્ઞાન બુદ્ધિ વિનામી જો,
 યથાશક્તિ ચિરદિન કરિયે પ્રભુની ભક્તિ.
 કે પ્રભુ ! નવ કદિ કુપંથે અમે જામએ જો,
 એક સ્વરે સર્વે મળિ ગુણ તુજ ગામ્યે.
 કે વિદ્યાધન નિત્ય ઉપાર્જન કરિયે જો,
 સમય ગાળિયે સુખથી શાળામાં ભણતાં.
 શિક્ષકનું કલ્યાણ અમારા કરજો જો,
 જે સર્વ ક્ષણ વિદ્યા દાન કરે ખરૂં.
 માતપિતા ભગિની બ્રાતા સ્નેહી સર્વે,
 તેને નિત્ય કુશળ રાખજો હે પ્રભુ !
 નિત્ય વિણ તુજ કાર્ય શિરપર ધરિને જો,
 કાયા મનથી, સમય અમે તો કાઢિયે.
 કોઈ ચડી નવ પાપ પથે તો પરિયે જો,
 રાત્ર દિવસ રહિયે તારી દાસી ચઈ.
 નિત્ય અમારિ અભાજન હે ! અદિન્યન ! જો,
 તુજ પ્રીતિ રે' પ્રીતિ, એ નમ્ર પ્રાર્થના.

સમાન વયની સર્વ મળી, સાહેલી પ્રેમે;	
જ્ઞાન ધર્મ રસતણું, મુખેથી પાન કરે તે.	૧૩
શિવતાં ભરતાં શિખે, છોડિ ગંજી પાસા;	
મુખથી કાઢે કાળ મનોહર, શિષ્ય કાર્યમાં.	૧૪
અંતઃપુર તો થાય સદા, મંગલ મુખ આલય;	
દે પરમેશ્વર પ્રતે, પ્રાણ મન ને ધન સમુદય.	૧૫
વિવિધ વિનોદ વિહાર, સદા કરવો ને ને ક્ષણ;	
તે આનંદ-સ્વરૂપ રમરો, સર્વે તે તે ક્ષણ.	૧૬
ધર્મિય તણા પ્રસાદધિ, મળે કદી સંતાનો;	
તેના ચરણો પ્રતે, નિલ નિત પ્રણામ કરવો.	૧૭
જાણો અધિકો ભાર, યથો સંતાન મળ્યેથી;	
ચિત્તદધ પાળો નિત્ય, સર્વ કુમાર કુમારી.	૧૮
શરીર-રક્ષા કાળ, કરે યત્નો સર્વે જન;	
મન ઉત્તતિ સાધવા, વળી અપો તન મન ધન.	૧૯
શીખે નહિ ભય, લોભ, કદી તે જાણ્યાવર્ય;	
કોમળ તેનાં ચિત્ત, રહે નિત સત્યજ પંથે.	૨૦
એવા એવા જોષરૂપ કદિ વિધ વિધ વાતો;	
ઉત્તત શિશુનું ચિત્ત થવા, જાપાયો સાધો.	૨૧
ગુદિણી જાળકિ થયે, ધરનાં કામોં સર્વે;	
દુઃખે તેમજ મુખે સદા, સાધે ને નિયમે.	૨૨
પરદિગ્ધા પરદુઃખ તણો, પરિહાર કરીને;	
પરકેપહારજ કરે, સદા સાધુવન ધરીને.	૨૩
કદિ પરિવાર મર્દો કો, હોય દુરાચારી ને;	
ધર્મ પથે સાવધાનથી જાણે નેને નો.	૨૪
ના કરવા કો યત્ન, ગયા ધન માનજ કોઈ;	
સંસારિ કંઈ ધર્મ, અન્નદોષ ધર્મજ નારે.	૨૫

- ધન્યર પ્રત્યે ચિત્ત સર્વ કર્મોમાં રાખો;
 તેને પ્રિય જે કાર્ય, તેજ નિત નિત્યે સાધો. ૨૬
 મુખ કદિ કદિ છે દુઃખ એ સંસારનું લક્ષણ;
 વ્યથ કરિ આવક જોઈ, સદા મુખમાં રાખો મન. ૨૭
 લૌકિકતાને કાળ, પૃથા કરવા આડમ્બર;
 ભાર કરી ઝાણુ તણો, કરો ના પતિને કાયર. ૨૮
 આવી પડે અતિ ઘોર, દુઃખ કદી દેવેથી;
 સદન કરો તે સદા, ધીરતા ને દૃઢપણથી. ૨૯
 નિયમે ભોજન સમય જે પ્રહરે નિત્ય કરવા;
 નમસ્કાર પ્રભુપદે, ધન્યવાદો વળિ વદવા. ૩૦
 નિજ સ્વામીને હોય, ઘણી ધન સંપત્તિ જો;
 તો પણ તેનો મોહ, કદી સ્ત્રીએ ના કરવો. ૩૧
 મુખમાં રહિ વ્યથ કરી, સદા રાખી રાખી પરિમાણ;
 વિધ વિધ રીતીએ કરો, જગજ્જનનું કલ્યાણ. ૩૨
 સંપત્તિને વિપત્તિ વળિ જોને છે હાથે;
 ને ધન્યર પર નિત્ય, દાખો ચિત્ત સમભાવે. ૩૩
 સ્ત્રીનો સુધળો વર્ગ, થઈ શિક્ષિત સ્ત્રીએ !
 સ્ત્રીએ હિતકર ગ્રન્થ, વિધાવિધ રચશે સર્વ. ૩૪
 શિક્ષા સ્નાનનિ દહ દર્ધ, વળિ ધર્મનિ દીક્ષા;
 દેશે સ્ત્રીએ ધ્યાન, સ્વભતિનું હિત, કરવા. ૩૫
 ત્રિવાદ કલહ સ્થાન, યશે સ્ત્રીએ સદ્ભાવ;
 વળિ આળસ થઈ દૂર, થાય પરિશ્રમજ્ઞાન. ૩૬
 શરીર-રૂપને સ્થાન યશે, શુણુ-ગૌરવ સ્ત્રીએ;
 ધર્મ દેશે ચિત્ત, સ્વાર્થ તણ નારી સર્વ. ૩૭

મુશીક્તા સર્તીભાવ, નમ્રતા દયા મુલગ્ગન;	
કૃતમતા પ્રિતીભાવ, સાધુમત ધર્મે નિશા.	૩૮
પવિત્ર એ ગુણુ સર્વ, ધરીને નિત્યે ભૂપણ;	
ગૃહ-લક્ષ્મી સમ સહુ, કરશે શોભા ધારણ.	૩૯
અંતઃપુરને વિષે, મળી નારી મંડળ તો;	
ધન્યરભક્તિ સાથ, કરશે સાધુ કાર્યો.	૪૦
ક્યારે સહુ અજ્ઞાન તણો થઈો સંહાર;	
સત્ય ધર્મ સર્વને, રહે જ્યમ કંઠે હાર.	૪૧
થઈ ધર્મને અધીન, થાય નારીઓ સ્વાધીન;	
મન આનંદે નિત્ય, રહેશે મુખમાં ચિર દિન.	૪૨

ધન્યપ્રતિ અનુરાગ.

રાગ સોરઠ. 21609

ભુલોના ભુલોના જગદીશ્વરને, નથિ અન્ય બંધુ જેનિ તુલ્ય—ભૂલોના (૮૬)
 જેથિ મળે ધન પ્રાણુ પ્રિયજન, રાત્ર દિન કરે જે સર્વેનું પાલન;
 જનના હિતાર્થ જે દે છે કદિ દુઃખ, થાયછે તે અંતે મુખ—ભૂ૦ ૧
 દુઃખયિ કદી ન થવું કાયર, પ્રણુ ભજી સ્થિર કરો દુઃખિ અન્તર;
 છોડોના છોડોના એ અમૂલ્ય રત્ન, સર્વ છે અસાર વિના એ ધન—ભૂ૦ ૨
 કિયું એવું ધન, એવું સંસારે, ચિરકાલ રહે સમભાવે;
 વિશ્વાસ કરી, પ્રણુ પ્રભુનાં હૃદયે, સંસારિક દુઃખ જાય સત્વર—ભૂ૦ ૩
 હૃદયે પવિત્ર ભાવ કરિને ધારણ, સત્ય પથે ધર્મ પથે કરવું ગમન;
 અસારે સંસારે મનનું કરોના, નિત્ય પરકાલનું કરવું ચિન્તન.—ભૂ૦ ૪